

ВОЛОДИМИР
ЯВОРІВСЬКИЙ

ДЕНЬ
ПЕРЕМОЖЕНИХ

ВОЛОДИМИР
ЯВОРІВСЬКИЙ.

МІШЕНЬ

РИБА НА БЕРЕЗІ

ДЕНЬ ПЕРЕМОЖЕНИХ

МАРУШКА МАНДАЛИНА

НАВІТЬ СМЕРТЬ...

МИКОЛАЙ-НЕВГОДНИК

КРИВОГО ТАНЦЮ

Бібліотека
м. Бердичів

17-15

ЛЬВІВ 2004

ББК 84.4УКР6-44
Я 22

Володимир Яворівський
ДЕНЬ ПЕРЕМОЖЕНИХ
Повісті, новели

Лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка у галузі літератури, Голова Національної Спілки письменників, відомий політик-опозиціонер, Володимир Яворівський не потребує якогось подання українському мислячому загалові.

Новели та повісті, що увійшли до цієї збірки, написані на болючому зрізі сучасності, коли українська нація переживає кризу, перш за все, духовну. І намагається подолати її, повертаючись до власних глибинних витоків.

МІШЕНЬ

ПОВІСТЬ

Лейтенантські погони лоскотали Романові плечі. Навіть тоді, коли кітельок висів у поточеній шашелем шафі з інвентарним номером ще совєцьких інтендантів – всеодно відчував їх молодую, чутливою шкірою, на якій начеб вигрівалися по дві маленькі зірочки. Навіть ворушилися.

Його ровесники, які здобули вищу освіту, можуть почванитися дипломом лише перед ріднею, а його вояцька форма й лейтенантські погони – увесь час перед очима: так-так, ви не помилилися, лейтенант української армії! Покищо – лейтенант, тільки-но закінчив військовий інститут. Так-так, ще нежонатий...

Поіржавіла бляшка зі старим інвентарним номером завжди кидалася Романові увічі саме тоді, коли він дуже квапився, дістаючи з шафи кітельок, щоб гнати свою «Яву» до районного містечка на танці й гусарювання до півночі. Щоразу кортіло відколупнути бляшку з радянським гербом і номером та пожбурити її в лісову гущавину, але під руками не було викрутки, то висить і досі, іржа б її з'їла.

Після випуску він місяць пофорсив у Теклівці, осушили з батьком барильце домашнього вина, зробили новий паркан з плаского шиферу, пофарбували стовпчики у жовте, а шифер у бузкове, бо синя фарба чомусь набагато дорожча.

Устиг Роман відімести й своїй однокласниці Лізі, по якій колись сохла та марнувалася його хлопчача душа, так і не відчувши взаємності. Ліза була дочкою голови колгоспу і вчительки географії, мала гострий гонор,

замашні стегна, великі, завжди напіврозтулені уста і каштанові очі з молочним туманцем довкола зіниць. Він сидів за партою позад неї і впродовж усіх уроків тремтячими ніздрями вдихав дух молодого Лізчиного тіла, провалювався у солодке забуття й дурман, часто хапав «двійки». Хлопці вже жили з дівчатами, носили в кишенях презервативи, нахвалялися своїми справжніми й вигаданими перемогами, а Ромцьо залишався наодинці зі своїми осоружними прищами, що вискакували на носі, на чолі, на шиї. Він болісно комплексував, розглядаючи себе в дзеркалі – все йому здавалося неправильним і негарним, пісним і помилковим: занадто худий і гострий ніс, нерівні зуби, розкустраний чуб сиплеться на очі, великий борлак на шиї – суцільна невдача природи. Він знав, що позаочі його називають «неповноцінним», «цілушкою». Двічі його зачиняли у фермівському сіннику з п'яною Маруською, яка охоче стажувала своїх ровесників, але Роман притьмом виламував старі двері, боячись, що Ліза довідається про його зраду.

Ліза жила поруч з Романовою тіткою Гелею, то Роман виводився у тітки, йдучи додому лише тоді, коли Ліза на ніч затягне штори у своїй кімнаті. Роман бурхливо уявить, як Ліза роздягається, як складає на стільці одяг, як потягається й лягає в ліжко. Він досхочу напідглядається за Лізою, сидячи біля вікна у великій тітчиній світлиці, що пахне нафталіном і тюлькою. Аж тоді іде на інший кінець села.

Он вона миє ноги на приступці ганку. Заголила платтячко вище колін. Білі стегна б'ють його по очах до різи й сльози. Он вона взяла на руки kota, притисла до грудей. І чого я не кіт? Ну, чого? Он вона підмітає заасфальтоване дворище. Впріла. Розстігнула на грудях домашній халатик. Поправляє щось у пазусі. Озирається, чи ніхто не бачить. Я! Я бачу! І – дурію, Лізо!

Тільки на випускному вечорі затанцював з нею вальс, і то так наступив їй на ногу, що загубила білий туфлик і образилася, обізвала «мішком».

Аж цього літа він помстився Лізці за свої хлоп'ячі страждання. Лейтенант української армії «віддячив» словна, на всю душу. Ліза трохи розпаслася, народивши дитину, з якою приїхала до батьків у відпустку. Вискочила заміж за автоінспектора у Вінниці, і правильно, що бойовий офіцер-танкіст української армії начепив роги міліцейському хапузі, який витрушує гаманці водіїв. Задрипаний мент з рогами. Переб'ється.

Роман заночував у тітки Гелі без жодного інтересу, просто вдома пофарбували підлоги. Розчинив навстіж вікно, щоб випустити спертий дух нафталіну і тюльки. Роздягнувся, залишившись лише в червоних плавках, постояв перед дзеркалом, вмонтованим у дверцята старої шафи, знічев'я пограв м'язами, кілька разів присів і погасив світло.

Спати не хотілося, він перехилився через підвіконня й закурив, випускаючи дим у малинову гущавину, де хоркав їжачок і ціпотіли курчата під квочкою.

Ромкові вже й не вірилося, що п'ять років тому біля цього вікна стояв застрашений, дурнуватий селюк, душа і тіло якого аж заходилися й горіли від вигляду голої дівочої литки, розстібнутої пазухи чи помаху руки. Дурко і примітив! Усе в житті набагато простіше. Їх треба навально підкорювати, вміло облещувати і брати, брати, брати, коли вони втрачають хистку владу над собою. У цьому він вже пересвідчився в місті за час свого курсантства. Були б гроші на коньяк і каву для українських патріоток, готових підтримати міць української армії. Татко – теклівський мельник, слава Богові, регулярно допомагав, і за мною не заіржавіє, як дослужуся до майора. В останні два роки навчання Ромко надибав молодичку-бізнесменшу, яка не лише ставила коньяк і каву, а й купила йому воронінський костюм, білу сорочку, краватку й туфлі, забирала його на КПП інституту в сріблястого «Опелька» і везла на дачу за містом, у дубовому переліску. На нічні стрільби, за які він отримував «відмінно».

Роман пожбурих недопалок у Лізин двір, млосно потягнувся, заклавши руки за голову. Хотів лягати спати,

але згадав, що варто було б помочитися перед сном. Щоб не рипати дверима, не будити тітку Гелю, він легко перестрибнув через низьке підвіконня і пішов за ріг хати. Пожалив кропивою голу гомілку, аж зойкнув і лайнувся.

Залівав у вікно. Гаряча рука вхопила його за ногу й не пускала.

– Тільки не кричи, Ромасю, – прошелестіло позаду, і він впізнав Лізин голос, уявив її пахкі, напіврозтулені уста. Жадібно згріб її ледь розповніле після пологів тіло, шаснув рукою по вільглому жолобку спини. Зафіксував, що вона без ліфчика, в кімнатному халатику на голе тіло. Пересадив через підвіконня у хату.

Медові Лізині таємниці відкрилися перед ним самі, відкрилися легко і природно, обдавши Романа гарячковитим одуром своїх глибин. Все було просто й доступно. Роман одразу ж відчув себе сильним і вмилим мужчиною, охоче демонстрував це, затуляючи долонею Лізині розтулені губи, щоб вона не занадто шуміла, бо прокинеться тітка Геля.

Вдосвіта знеможену й безвільну – він пересадив її через вікно і закипів у сні.

Дев'ять останніх ночей Роман ночував у тітки Гелі і ненаситно мстив Лізці, невтомно висотуючи з неї не лише силу, а й, так йому хотілося, душу. Сказали вони одне одному за цей час лише кілька буденних, вкрай необхідних слів: «Розвидняється, я пішла», «Мені сьогодні ночувати в тітки?», «Егеж, у неї...»

Тітка Геля, мабуть, про все здогадувалася, бо щовечора стелила чисту постіль і забрала квочку з курчатами з малинника до курника.

Щось вивідав і тато, бо шепнув якимось:

– Ти там акуратненько, сину, щоб не пересварив мене з головою колгоспу. Він млина вже приватизував, я у нього в наймах. То – акуратненько...

В останню ніч Лізка дуже шуміла. Конвульсивно здригалася всім тілом, кілька разів зривалася на ридання, покусала йому плече і вискочила через вікно, не

попрощавшись. Все нормально. Від тата вже було два листи, та ні про Лізку, ні про голову колгоспу – ні слова. Все. Хай іржавіє.

Порахунки з школярською молодістю зведено. Тепер можна приступати до нормального життя, шлях до військової кар'єри прокладено. Рота, шикуйсь! Рівняння на пра-во! Струнко!

– Мушу вас розчарувати. Ви свій ліміт вибрали, пане лейтенанте, навіть перебрали сім гривень і тридцять копійок, – сказав учора Славко – власник лісової корчми «Схрон». Сказав і театралью розвів коротенькими пухкими руками. Сказав ніби стиха, але компанія за сусіднім столиком почула також. Хоч у танкову башту ховайся від сорому! Український офіцер не має за що почастувати дівку. І про це оголошують на всю корчму.

Треба було йти у прикордонники. У тих під вечір кишені від грошви віддуваються. Приватизував метр кордону – намугикуй собі «Ще не вмерла...» і рахуй прибутки. Тут ніхто не приховує, що за кожен піший перехід чи переїзд велосипедом кордону до Польщі, куди вивозять горілку і сигарети, відколупують прикордонникові десять гривень.

Ич, як рахує, вампірчик. Навіть копійки. А держава не платить мені за службу вже другий місяць. Начфін каже, що до каси полігону крапнуло якраз на відпустку полковникові та двом майорам – в одного померла мати, а інший віддає заміж дочку. От і товчи разом із солдатиками кирзову кашу з тушонкою. А відпочити, погарцювати з галицькими лошицями, поки кров грає? Тато вислав мені три сотні, але змушений був їхати аж у райцентр, щоб у Теклівці не пасталакали, що я з лейтенантськими погонями сиджу в тата на шиї. Як не економив, а вистачило лише на два тижні і на дві дівки. А тоді Славко виручив:

– Привезіть мені, пане лейтенанте, маскувальну сітку для танків. Я нею файно оформлю вхід до нашого «Схрону». Буде стильно і натурально. А вам відкриваю особистий рахунок у «Схроні». На триста гривень. Гайда! Вйо, бо коні мокнуть.

– Чотириста, пане Славку! Чотириста – і слава Славкові! – козирнув я, хоч був згоден і на триста, коли в кишенях тільки гребінець, офіцерська посвідка, хусточка і два презервативи.

– Триста п'ятдесят! І – забули, пане офіцере! Любцю! – весело гукнув він молоду офіціантку в киптарі, перешитому з солдатської шинелі, та в постолах. – Ху-тенько обслужи нашого захисника. Він любить коньячок «Карпати» і телятину з грибами.

Славко почекав, поки Любця гайне до кухні, й, погладжуючи Романів погон на лівому плечі, по-змовницьки прошелестів:

– Сьогодні почаствує нас своєю присутністю Дика Ружа, суничка з мого села, Дануся. У перший вечір б'є по пиці, наступного – мовчить. На третій дозволяє поцілувати в рожеву щічку. А далі – я вже не знаю, все залежить тільки від вас, пане лейтенанте... від вашого героїзму і доблесті.

Данка влетіла у спітнілий, прокурений простір «Схрону», як освітлювальна ракета. Мої очі спершу розширилися. А тоді самочинно заплющилися і відкрилися знову. Люмінісцентне світло з-під стелі корчми було наведене на вхідні двері, у проїмі яких сліпучо засвітилася, як білий янгол, довга шовкова сукня з передньою розпіркою майже до пояса. Біла шовкова блузка з глибоким вирізом на грудях. Білий капелюшок з густовишневою квіткою, лукаво збитий набакир, затінює частину обличчя. Високу шию обіймає намисто із монет. Великі хиткі груди, здавалося, ось-ось прорвуть тонкий шовк блузи. Хоч я вже вихилив двісті грамів «Карпат», але боявся глянути на її обличчя. Мені вже вистачало й того, що я побачив. І цього вже було забагато.

У дальньому, затягнутому пеленою цигаркового диму, кутку корчми зірвалися оплески кількох місцевих гевалів, які увесь вечір цмулили львівське пиво й сперечалися, чи варто продавати українських футболістів за кордон. Славко вибіг їй назустріч, подав куцу руку, Дана граційно поклала на неї свою долоню і зайшла у «Схрон». Розпірка

сукні то розширювалася, то зникала зовсім, на мить оголювала засмагли й гінкі литки і стегна, здавалося, ось-ось відкриється щось таке дурманно-солодке й жадане, заради чого можна втратити розум, але поли сукні змикалися, ховаючи все у своїй білій піні. Знову. Знову. Ще раз.

Славкове тім'я з тарілочкою ранньої лисини сягало її янгольського плеча. Притримуючи капелюшок, вона нахилилася до нього, шинкар щось пробубонів (гендляр проклятий! Торкнувся своїми масними губами її вушка!), але вона заперечливо крутнула маленькою голівкою і сіла за вільним столиком під викладеною з необтесаних дубових колод стіною, на якій розп'ято вепрову шкуру. Над шкурою висить приколотий багнетом, пожовклий, вирваний зі старої газети портрет Сталіна з домальованими кимось іклами. Нечиста сила над янголом. Живий янгол під давно струпенілими дідьками. Оригінально, іржа б його з'їла...

Славко сам приніс їй тацю з морозивом, кавою і бокалом шампанського, перевів люмінісцентне світло на неї, і Дана знову спалахнула своїми сльозобілими шовками.

Вона перемонно ковтала морозиво, облизуючи вишненим язиком ложечку, надсorbувала шампанське, ховаючи лице за краями капелюшка. Сталін шкiрив свої сатанинські ікла обабіч іржавого багнета, ввігнаного в його нижню щелепу.

Мені здавалося, що якби навіть раптом погасло світло – вона всеодно світилася б своїм недосяжно холодним інеєм. Любця принесла мені ще келих коньяку і горнятко пахучої кави. Я жадібно випив коньяк і каву, обтягнув на собі парадний кітель і вийшов надвір, щоб отямитись, обдумати, як мені чинити далі. Тут не можна примітивно залицятися, цвенькати якісь давно замацькані слова, бо це – Янгол. Віртуальна реальність. Небожителька з пребілого шовку, з піни. Лізка – просто хтива, темпераментна лошиця, на яку треба було лише накинути сідло й затягнути попругу. А це – Янгол, вкритий гарячим інеєм. На неї й дихати не можна – розтане.

Дубовими східцями-колодами я вийшов на лісову галявину, над якою висіла замурзана медалька місяця, а зірок – насипом, вистачило б на всіх українських офіцерів. Моя бойова «Ява» наставляла мені свої нікельовані роги з-під дуба із гойдалкою. Щоб вивітрити хміль я став на гойдалку, пружно пихонув її ногами, і вона понесла мене до лейтенантських, майорських і генеральських зірок, яких можна було набирати пригорщами. Лише руки зайняті. Я підставляв зіркам свої погони – хай сипляться мені на плечі і світяться, коли зайду до «Схрону» і запрошу Дану до танцю.

Мені здалося, що так воно й сталося, і я пішов брати «Схрон» із Даною.

На моєму столику стояв келих коньяку і вже охолола кава. З магнітофонної касети текла якась тутешня мелодія. Бадьора і збуджуюча, як коньяк «Карпати». Тому я жадібно випив. Коньяк. І холодну каву. І пішов в атаку: запросив Дану до танцю.

– Пане офіцере. Послухайте слова. Хіба при них можна танцювати? – сказав Янгол у білому капелюшку.

Я виструнчився і почув: «Летить ворон з чужих сторін, та й жалібненько криче: вставай, козаче молодий, твоя дівчина плаче...» Хлопці, які жлуктили львівське пиво, невлад підспівували, а Славко світив лисиною, нагнувшись за барним рундучком і розмовляючи з кимсь через мобільний телефон.

– У повстанських схронах не танцювали, пане офіцере української армії. Іноді лише тихо співали, виставивши вартових на чатах. І – вмирили, коли криївку закидали гранатами енкеведисти. Не стійте наді мною. Сядьте і послухайте.

Такого ляпаса я не чекав від Янголиці.

– Слава Україні! – гаркнув я і приклав руку до непокритої голови. Клацнув закаблуками черевиків і вискочив зі «Схрону». Ще мить і «Ява», напружуючи свої поршні, несла мене баюристою асфальтівкою до КПП полігону.

Сонний солдатик лінькувато підняв шлагбаум, не віддаючи честі, не перевіряючи документів, пропустив мене на територію полігону.

Я не зачинив вікно в кімнатині офіцерського гуртожитку, і полігонні комарі до ранку лускались від моєї крові, але я того не чув. Наді мною шелестів шовковими крилами Янгол в жіночій подобі. Сліпучо біла спідниця розчиняла свою райську браму, манила мене до себе, ледь відтуляла свої спокуси. Я намагався гордо ввійти туди, але бився головою об білу броню і на якийсь час втрачав свідомість. Тоді намагався увірватися в браму своєю «Явою» і знову провалювався в небуття. Не зміг заїхати і танком, в якому заснув під гуркотіння мотора.

Вранці мій учбовий взвод браво пропрасував підошвами черевиків заасфальтований плац перед штабом, прокричав перший куплет «Ой у лузі червона калина...» і влився в роту капітана Верещаки.

Взвод перекурив і всівся на кузові вантажівки, щоб їхати на навчання. Капітан відвів мене вбік і незвичним для мене, нормальним, тихим голосом сказав:

– Лейтенанте Гудима, доручаю тобі командування ротой до обіду. Працюй за вчорашньою програмою. Відпрацьовування команди «По машинах!». Запуск двигуна. Виїзд із ангара на лінійку готовності. До мене вчора братуха приїхав з компанією. Порибалити на полігоні. Всю ніч квасили на березі Волового ока. Тільки вдосвіта закинули сітку. Без мене вони не витягнуть. Давай, командуй, заробляй зірочки. Ти мені чимсь симпатичний, але чим саме – ще не знаю. Дай закурити і жми в учбовий сектор, лейтенанте.

– Служу народові України! – чомусь дурнувато гаркнув я, наче мені присвоїли вище звання.

– І правильно робиш, – усміхнувся капітан Верещака, закурюючи мою люксову «Приму».

Я зайняв місце ротного в кабіні першої вантажівки. Дорога до танкодрому була далека. Я вперше бачив її не з брезентової халабуди кузова, а з командирського місця. Стару асфальтівку потрошили танки і всюдиходці, водій-

солдатик маневрував між глибокими вибоїнами, сопів і тихо лаявся, обминаючи їх. Прижухлі на серпневому сонці, ніким не кошені бур'яни і трави стояли обабіч дороги в людський зріст. Потрошені артилерійськими снарядами явори, дуби, сосни, ялини стовбичили, як жебраки-каліки на пагорбах полігону.

Я примірював себе до тимчасової ролі командира роти. Цілий день у моєму розпорядженні буде три танкові взводи, а головне – два лейтенанти стануть моїми підлеглими. Тільки не треба забіякувати з ними, бо завтра знову повернуся до їхнього рівня. Чим же я симпатичний капітанові? Він ще не знає. Треба буде довідатись і розвивати ці симпатичні для мого ротного риси.

– Пане лейтенанте, – нахилився до мене водій, виїхавши на трішки рівнішу ділянку полігонної дороги. – Я маю баночку оболонського пива. Мама вчора на ровері приїздила і привезла. Почастуєтесь? Вам воно потрібніше... ви так пізно вчора приїхали... а я чергував у офіцерському гуртожитку...

– А ти, рядовий, не підглядай. Бо наступного разу підеш посуд мити і картоплю чистити на кухні. Веди машину! – відрубав я. А сам подумав: пивко пішло б, як у гарячий пісок. Та не можна. Запах. Від командира роти. Я своє візьму ввечері, у «Схроні».

Згадавши про «Схрон», я закурив і став думати про маскувальну танкову сітку, без якої з'являтися у шинку не зможу. Пощастило, що Верещаки не буде сьогодні. Можна заховати сітку в лісі, за ангарами. А після відбою підскочити «Явою», прив'язати до багажника – і до «Схрону». До Дани. От і повезло тобі, Ромцю, за вчорашню невдачу. То без сітки я не зміг в'їхати в райську браму, а з сіткою – брама навстіж. Де наша не пропадала!

– Справді мама велосипедом приїздила? – вже лагідніше запитав я.

– А тут і пішки близенько. Моє село Вишенька на краю полігону. Я й виріс під грім снарядів і посвист куль. Шиби іноді вилітали, тиньк сипався зі стелі, яблука обсипалися, коли тут москалі пускали ракети. Наш город впирається

в полігон. Я корову пас на полігоні, тато косив траву. Гриби, ягоди, дрова брали. Тільки б москалі не злапали. Не любили вони місцевих. Пускали чутки, що атомну бомбу тут будуть випробовувати на місцевих жителях. Нас, малих, пудили полігоном, пане лейтенанте. Я готовий і бульбу чистити, і полумиски мити, але ви б випили баночку оболонського. Помічне...

– Гаразд, я тобі ввечері свіжого привезу. Беру лише тому, що чимсь ти мені симпатичний, але чим саме – ще не знаю.

Пиво з банки потекло в мої спраглі нутроці. Порожню бляшанку я пожбурих у відкрите вікно, вона поскакала по асфальтівці й залетіла в кущі ожини. От тепер можна командувати ротою!

– Пиво багатьом вранці помічне, пане лейтенанте. А мені – байдуже. Горня домашнього молока – і вже здоровий. Але то було тільки раз, коли мене до війська проводжали. Тато за советів служив аж на Камчатці, а я, вважайте – у кінці свого городу стережу Україну. Файно! – Солдатик смачно реготнув, ляснув себе по колінах долонями, випустивши кермо з рук, і «КрАЗ» ухопив обочину, за якою починалося болото, вкрите густим куширем. Водій злякався, глипнув на мене спідлоба і полегшено зітхнув, коли машина побігла асфальтівкою.

– Ти ж не дрова з лісу везеш, рядовий...

– Хорунжий моє прізвище, пане лейтенанте. Отак смішно звучить: рядовий Хорунжий. Як до війська проводжали – регіт стояв. Казали, краще, якби хорунжий на прізвище Рядовий...

– Ти дівку в селі маєш?

– Аж дві, пане лейтенанте. Одна в моєму селі, а друга – в сусідній Верещиці.

– Хочеш зустрітися сьогодні з однією?

– Ще й як! Навіть з двома, якби ви відпустили з вечора до ранку. Ви ж сьогодні – ротний.

– Відпущу. Вранці щоби був на шикунанні. Але... Хорунжий, поки я працюватиму з ротою, ти новантаж у

машину одну маскувальну сітку. Гарненько заховай її. Увечері занесеш до мене в кімнату, а я підпишу тобі звільнення на всю ніч.

– Ой, як fajно, пане лейтенанте! Я велосипедом до обох навідаюсь, коли вони не чекають... Ой, що буде!

– Ти про сітку не забудь, Хорунжий... Бо не бачити тобі жодної з твоїх дівок. Найновішу сітку вибери... І щоб жодна душа не бачила.

– Виконаю, пане лейтенанте! Розіб'юсь, а – виконаю! – Рядовий Хорунжий хвацько збив набакир плямисту (лихої пам'яті) «афганку», випустив з рук кермо, «КраЗа» кидануло на баюрі, але не повело з дороги. З-за лисого пагорба вигулькнула висока вартівня учбового сектора, і я напружився, щоб, як тільки особовий склад ступить на землю – відразу прийняти на себе командування ротую.

Старий, розтелепаний автобус львівського виробництва трясло і кидало з боку на бік, наче його тіпала пропасниця. Однак Дана швидко, наспіх задрімала, витягнувшись на твердому, обтягнутому потрісканим дерматином сидінні і поклавши голову на валізку із шкірзамінника, куплену в панській Польщі за дві пляшки «Княжого келиха».

Сон її був важкий, як глина, бо автобус часто сіпався, верещали його гальма і дві сріблястозелені мухи – постійні пасажири цього рейсу – не лише дзументіли над нею, а й повзали по її губах (їла вчора морозиво в «Схроні») і шиї, на якій бився блідофіолетовий живчик. У салоні пахло чадом, старістю, спертим духом минулого, а від сонної Дани – дешевими, але гострими парфумами і злістю.

Вона пізно дісталася вчора додому, чекаючи, поки Славко витурить останніх відвідувачів і замкне корчму, щоб довести її своїм «нежончиком» до хати. Таки підвіз під саму браму, бо мешкає поруч, приставши два роки тому у прийми до Ганнусі, щоб продати свою квартиру у Львові й розпочати бізнес. Шпетила себе щосили: нащо погодилася на Славкове запрошення прийти до «Схрону». Завтра вдосвіта треба їхати до Польщі на базар, щоб

вторгувати кілька доларів на прожиття. Мусила б виспатися, аби бути свіжою, привабливою і вміру гонористою – тоді поляки дорожче платять і за «Княжий келих», і за «Гетьмана», і за «Державу» та й сигарети і цукерки беруть охочіше. Славко одурив її, наобіцявши гарну дармову вечерю, знайомство з нежонатим українським офіцером, який одвезе її додому, як лиш вона того забажає. «Я його нагледів спеціально для тебе, Данусько. І – бережу вже другий тиждень. Приходь, бо не втримаю. Галичанки на українські погони з тризубчиком сядуть швиденько». Славко причастував шампанським з морозивом та кавою, бо той кавалер чомусь не прийшов до «Схрону». Мусила відбиватися від жонатих пиячків, які липли весь вечір, і чекати, поки Славко не замкне свою ресторацію. Тількино задрімала, як мамця вже розбудили: пора бігти на автобус. Була б запізнилася, якби водій не ремонтував двері, які перестали зачинятися.

Розмальований у жовте й блакитне тарантас котився селами до польського кордону, підбираючи «човнярів» з череватими торбами, перехняблюючись із боку на бік, хоркаючи їдким соляровим димом, який довго висів у серпневому повітрі. Дану розбудила вагітна жіночка, яка легко і зграбно несла поперед себе живіт – їй вже не було місця.

– Панунцю, сама б не будила, а ми – удвох. Та й Польща близько, шлячок би ясенський її, годувальницю нашу, трафив...

Дана стрепенулася, поправила білу джинсову спідничку, що закотилася на стегнах, млосно потягнулася всім тілом, хуленько згадала, де вона є, і поступилася місцем, опустивши валізку під ноги. Вона ще раз лайнула подумки Славка, який зіпсув їй учорашній вечір, і через нього вона така зім'ята й невиспана. А того, що – дурна, сказала собі Дана. У травні, після зміни в районній лікарні, вони з подругою пішли до «Схрону» на морозиво. Славко увивався біля них, виставив по келишку коньяку, просив затриматися, розвезе їх машиною по домівках. Дійсно, він

спершу висадив у районному містечку Настю, а тоді вже погнали у Княжичі. Славко завернув на полігон, заїхав у ліс, дістав з багажника шампанське і цукерки, простелив на траві коц. Ми випили і їли цукерки, я вголос пошкодувала, що нема з нами його Ганнусі. А він упав на мене, як мішок з бульбою, його спітнілі руки липли до мого тіла, як розпарені гірчичники. І я врізала йому щосили по пиці. Схопилася на ноги й навмання, через ліс кинулася додому. Догнав мене на асфальтівці. Просив пробачення, падав на коліна. Просив усе забути. Обіцяв діставати дешевої горілки і цукерок у Львові для продажу полякам. Ревно просив. Я змилювалася. Поцілувала його в щоку, і він підвіз мене під самісенкі ворота. А тепер шукає мені нареченого. А я й повірила, дурепа. Дістав десять пляшок «Гетьмана» по собівартості і п'ять коробок цукерок. На одну поїздку. Сімнадцять доларів вторгувала. Чистими, без хабаря митникам. І повірила, що він мене хоче видати заміж. Тьху. Невже ти така примітивна, Данко?

Годі! Зараз – кордон. Треба приготуватися. Три пляшки – на живіт, перев'язати гумовим паском, а зверху закрити трусами. Дві коробки цукерок – на спину. І теж перев'язати тасьмою. І – накинути братову куртку, щоб не було видно. Ні нашим, ні польським митникам. І – усміхатися на всі тридцять два зуби. І тим, і тим. Тільки один раз шмаркатий полячок став мене обмацувати. Я притьмом зорієнтувалася, почала реготати, наче мені лоскітно, і втекла назад, в Україну. Полячок почервонів, переговорив із своїм старшим офіцером і попід руку провів мене на польську територію.

Янек – поляк українського походження, трішки наш, я вивідала графік його чергувань, і кілька разів упевнено переходила кордон за його варті. Він іронічно кепкував: пані до Польщі іде тлустою, наче в тяжі, а повертається дівкою... Та місяць тому Янек десь зник і тепер переходити кордон важче. Іноді жінок поляки заводять у тісну кімнату й літня мегера без царемоній обмацує твоє тіло. Радісно підскакує, коли знаходить прихований товар і жде своїх п'ять доларів.

Не доїхавши кілометр до кордону, автобус звернув на лісову галявину, і водій, потягуючись, проказав:

– Лівий ліс – для жінок, правий – для чоловіків. Двадцять хвилин. Можна зі мною розрахуватися, якщо хочете, щоб я ввечері забрав вас. Автобус пенсійного віку, приватний... Вважайте, на плечах вас несучи до Польщі...

Зашелестіли гривні, задзенькали в алюмінієву мищинку мідяки, а Дана дала долара прямо в руки водієві Стефцю, і він усміхнувся їй.

Далеко в ліс не заходили ні чоловіки, ні жінки. Ніколи підглядати чи соромитись, треба готуватись до переходу кордону. Жінки швидко пороздягалися, повиймали свій товар із валізок. Допомогали одна одній «обв'язатися гранатами» – так охрестив цю операцію водій Стефцьо. Дані асистувала вагітна молодичка.

– Йой, як ти засмагла! До Криму їздила? – запитала вона Дану, поглажуючи шорсткою долонею її спину.

– У мами на городі і на сінокосі. Через два місяці прийму від вас крикливого хлопчика. Я – медсестра в пологовому відділенні.

– Йой! А сильно болітиме? Витримаю? Це в мене – вперше.

– Вам буде легко. Як кісточку вишні виплюнути.

– Мені чоловік зробив подвійне дно у валізці. Митники дивляться на мій живіт, думають, що наховала товару. А я дозволяю погладити. Вони дивуються і – пропускають, не зазираючи до валізки. Ще місяць можна їздити. А там – зась. Та вже на дитячий візок заробила. А скільки ви берете за пологи, панянку?

– Якби ми брали хабарі, то я б не їздила до Польщі. Тісніше-тісніше затягніть гумовий джгут, бо випадуть цукерки. Не жалійте, тягніть дужче.

Дана швиденько накинула на плечі синю джинсову сорочку, не заправляючи її в спідницю, присіла і встала. Нормально. Чавлять у живіт пляшки, але можна терпіти.

Засигналив Стефцьо, перерахувавши гроші й доливши оливи у мотор. Він був задоволений: заплатили всі.

Молодці, свої люди, з ними можна жити, холера ясна. Кобіти прудкіші. Всі вже біжать до автобуса, а чоловіки щось монькаються. Посигналив ще раз. Затріщав хмиз під ногами, задзенькали пляшки, посунули на ЛАЗаренка (так іноді Стефцьо називає свій автобус) «гранатометники» (а так він називає своїх пасажирів). Отож, заводимося і – вїю на кордон. «Гранатометники» мусять взяти Польщу, холера ясна. Швидше візьмуть – швидше повернуться, а мені – чесна копійка. Газуємо... Щоб від солярового чаду Польщі аж у носі закрутило...

Полковник Коровай отямився аж тоді, коли їдкочервона «Таврія» виповзла із вузьких і розтовчених львівських вулиць на асфальтову трасу за містом. Він наказав водієві Василькові опустити шкло, бо в салоні стояла нудотна задуха від чотирьох, викурених підряд полковником сигарет і поту, яким просякла на спині Василькова польова форма.

Упрів і полковник Коровай, але він того не зауважував. Василь ладен везти полковника світ за очі, лишень не до клятого Львова з його вуличками-траншеями, безліччю заборонних знаків, автоінспекторами на кожному кроці і відсутністю місця, куди можна було б втулити ці червоні вітчизняні ночви, що їх хвацько обганяють навіть сто разів биті і зварювані «жигулики». Водій нарешті видихнув із себе страх і чекання якоїсь дурної пригоди, хапонув повітря, що ввірвалося в салон, і лише тепер відчув, як зголоднів, чекаючи полковника біля штабу округу.

Коровай закурив знову, але вже з насолодою і відчуттям, що сигарета таки заспокоює і кров не лементує у скронях. Він уже переконав себе, що широкі генеральські лампаси йому не носити, що кар'єра його закінчилася, і він стоїть на останньому щаблі, з якого визирає маленька полковницька пенсія, про яку не хотілося думати, а все... а все ж... Війна – херня, головне – маневри.

Його призначили сюди, в оці бандерівські ліси, із Москви. Молодим кар'єрним майором, якого «вів» по

службі мамин брат, полковник-кадровик штабу сухопутних військ Союзу. «Дядя Костя» влаштував його в училище, уберіг від заслання в Азію чи на Далекий схід. Врятував від Афгану. У дядька було три дочки, і він трішки навіть любив свого небожа Петра, вряди-годи опікувався ним. Особливо після того, коли приїздив у відпустку до рідного села на Луганщині, де жила сестра. Мама, либонь, накручувала дядька Костю, бо після цього Петро підскакував у званні.

Начальник всесоюзного, найбільшого у Європі, полігону, що вперся під самісінький бік Польщі, – це тобі не майорські побігеньки в полку під Бобруйськом у Білорусії, де дефіциту нема лише на гриби, бульбу і смердючий самогон. Звідси ти помітний на весь Союз. Звідси йшли війська на Будапешт, коли там мадяри заварили кашу, йшли на Прагу, коли чехи задумали хитонуті Варшавський договір. Отож, не вперше марширувати. До місцевого військового санаторію з'їжджаються генерали прополоскати нирки і очистити печінку. Ними треба опікуватися, влаштовувати рибалку на полігонівських нечисленних озерах, організовувати полювання, знаходити для них файних і піддатливих галицьких молодичок. А приїздить навіть маршали. Є над чим працювати. Війна – херня, головне – маневри.

Коровай швидко доскочив полковника без допомоги дядька, якого вже турнули у відставку, обжився тут. Без попереджень заходив до райкомівського начальства, не скидаючи перед ним папаху. Навчаннями, стрільбами, полігонним господарством займався його заступник – хитрий, меткий і вірний Петрові молдованчик. Коровай займався зв'язками з військовою та цивільною владою. Генеральське звання вже дозріло. Як тільки перший генерал в окрузі піде на пенсію – Коровай займе це тепле місце. Про це в штабі округу вже говорили відкрито.

А тут почалося щось дурне і незрозуміле полковникові. Почали обливати армію брудом. То не так страшно – його ж ніхто не чіпав. Та у Львові зашуміли якісь мітинги,

вийшли на свободу політичні в'язні, стали каламутити воду. Їх підтримали націоналюги. Міліція мовчить, кегебешники залізли в нори. Ніхто з начальства не приїздить на відпочинок, влада поховалася по своїх кабінетах.

І коли прийшла шифровка з Москви про приведення полігонного полку в бойову готовність, щоб виступити на захист батьківщини і завоювань соціалізму – полк Коровая за півгодини вже готовий був вирушати на Львів. Вранці він почув по радіо про ув'язнення Горбачова, про «ГКЧП», добре нагодував солдатів, спорядив додатковими боезапасами танки і чекав нових розпоряджень. Однак, про нього знову забули. Над його патріотичними намірами просто насміялися. Країна, яку він дуже хотів захистити, розпалася. Петро знищив шифровку і свої накази тих днів. А тоді довго насторожено чекав: куди ж воно повернеться? А воно все стояло на місці.

З полігонного полку втекли три литовці і два естонці. Втекли додому. Тоді поповзли чутки між офіцерами, що округ очолить рухивець, і в армії почнеться чистка. Коровай на свій страх і ризик демобілізував з полку усіх солдатів неукраїнців, і це його врятувало, коли на полігон приїхав крикливий народний депутат, щоб прискорити прийняття присяги на вірність Україні. Полк не дораховував половини особового складу, але депутат у це не вникав. Солдати виконали наказ і прокричали присягу. Деякі офіцери комизилися, але він умовив їх: документи лежатимуть у мене в сейфі, якби щось помінялося – я їх у піч. А командуванню відрепортував: полк готовий виступити на захист України. Жодного дезертира. Коровай фігурував у всіх зведеннях, ним лякали інших. І це були для полковника найтрагічніші часи. Серед ночі він прокидався і думав: а раптом усе повернеться? Хрен з папахою, але ж і голова з нею полетить...

Про всяк випадок Коровай написав рапорт на ім'я міністра оборони СРСР (не вказуючи прізвища), де щиро каявся і пояснював, що мусив підкоритися натискові бандерівців, щоб тільки зберегти особовий склад і

стратегічний полігон. Написав, поставив дату, завірив печаткою, заклеїв у конверт і також заховав до сейфа.

Полігон враз перетворився на провінційне стрільбище, про яке забули київські генерали. Одначе за якимись старими союзними рознарядками на полігон приходили ешелони з соляркою, вагони з цементом і цеглою, з одягом і взуттям, тушонкою і гречкою, з дошками і шифером, снарядами і автоматами, фарбою, трубами, кутником і бетонними блоками. Його заступник, молдованчик Чоботару, який згадав, що він родом з Бесарабії і що його мати – українка, реалізовував усе відразу на станції, приносячи Короваєві «грубу зелень», а не паперові купони. Полковник придбав трикімнатну квартиру в Луганську і вигнав стіни дачі в рідному селі, на крейдяному березі Дону.

Генеральські погони йому вже не світять. Полігон занепав, бо нема пального, нема навчань. Тиша. Звірина розводиться, вуйки з окільних сіл сміливо косять сіно біля мішеней, грибники вибирають гриби у вирвах від снарядів. Полковник вже й сам би хотів піти у відставку і виїхати до Луганська. Є біля двадцяти тисяч «зелені», є сріблястий «опельок», куплений у Польщі. А ще продасться квартира в районному містечку, гараж, дача... Пенсія – на сигарети. Не кожен генерал так іде на відпочинок.

Коли полковника сьогодні викликали до штабу округу, він здогадався: все! Відставка! Навіть уявляв, як влаштує для офіцерів і їхніх дружин свої проводи на озері Волове око. З пишними тостами, юшкою, смаженим на коловороті вепром, нічним купанням, бризками шампанського, стрільбою з гармати і фейєрверком, який побачать і в Польщі...

Та його викликав сам командуючий, генерал-полковник, який зробив собі кар'єру на українізації армії і першим в Україні домігся, щоб солдатики-строкарі служили якомога ближче до свого дому. Може, хай служать прямо на печі, думав тоді Коровай, але не вголос, бо війна – херня, головне – маневри.

Генерал розпорядився, щоб ад'ютант приніс дві кави, поправив портрет президента на своєму столі і сказав:

– Ваш полігон, пане-товаришу полковник, за три дні стане політичною ареною світу. Натовці виявили ініціативу провести з нами спільні навчання «Щит миру». Київ дав згоду. Післязавтра вони десантуються. У вас – три доби часу. Основне завдання: довести, що українська армія – це не партизанський загін, що українці – не плем'я мумбумбу, а – європейці. Вони везуть свої комп'ютери, харчі, похідні клозети, табельну зброю. Хочуть постріляти з наших гармат і танків. Трохи грошей вже сьогодні вам поступить. Решта – ваша ініціатива. Який полковник не бачить себе генералом? Отже, все у ваших руках, пане-товаришу. Ми вам заженемо штабну «Волгу», а «Таврію» десь заховайте. Честь нашої України перш за все! Звичайно, ми ретельно контролюватимемо ваші дії. Ви – вільні.

Лише зараз полковник починав осягати ту відповідальність, яка на нього лягла. Дурило! Треба було раніше подати у відставку! Вже – пізно. Хоча, хто знає? Командуючий-націоналюга... як же він сказав? «Який полковник не бачить себе генералом?» Та бачу-бачу, бодай тобі повилазило, «пане-товаришу»...

Петро дістав із дипломата баклагу і нахильці ковтнув настійки на полігонних травах, заїв печивом і знову закурив.

– Отак, Василю, все життя я готувався завоювати американців, а вони, без жодного пострілу, завоювали нас. Через три дні ми здамо їм наш полігон без бою. Ти до цього готовий?

Василькові дуже хотілося їсти, він соромився попросити в полковника одну печевину. Тому лише здивовано подивився на командира і витискав із «Таврії» душу, щоб встигнути на кухню, поки не помили казани.

– Тріпло ти, Вітько, – сказав брат, закидаючи спінінг, – тріпло з погонями; казав, що тут риби більше, як води, а ми й мордяки риб'ячої не бачили. Я наобіцяв шефові класну рибалку, їхали за сто кілометрів, а воно – брехня.

Капітан Верещака вже був готовий психонутити, чекав нагоди. Приїхали, наквашилися, привезли із собою двох «телиць», всю ніч прогарцювали з ними на сіні. Вдосвіта викупалися, похмелилися, знову взялися «доїти телиць», тепер закинули вудочки і спінінги без наживки – і хочуть мати рибу. Ну, брательничку, зараз я тобі видам улов!

Верещака розгорнув густий верболіз, ухопив заховану там з вечора гранату, вправно висмикнув кільце і щосили пожбури в її в озеро.

– Лягайте, скурві сини! Лягайте, бо на вас піде риба! – ревноу капітан, але сам не ліг, навпаки – випростався на увесь зріст і з горлечка надпив пива.

Ревнуло глухим, черевним стогоном під водою. Гойднуло усім озером. Піднялася із дна руда юшка. Здригнулися верболози й очеретиська. Стрельнула в небеса зграя качви. І – якась дурна тиша, ніби хтось зібрався вмирати, або щойно вмер.

Братів шеф лежав долілиць у болоті. «Телиці» заховалися за стіжком сіна. Братуха щось шукав у густій траві. На поверхню озера повільно спливалася риба. Вона ще кволо брьохалася, хапала повітря, виверталася на бік, ворушила плавниками. Великий сомисько кілька разів пірнав і виринав знову, зіпаючи вусатою пащекою. Капітан хотів кинутися з підсакою у воду, але сом був далеко від берега, то Віктор нервово допив пляшку пива, пантруючи оком за дебелою рибиною. А тоді неподалік берега сплив ще більший товстолоб, лінивий і жирний.

– І тепер скажете, що нема тут риби?! То я жбурну ще одну цяцьку!

– Отупів ти, Вітюха, в армії. Пожартувати не можна? – облесно озвався старший брат, все ще нишпорячи щось в осоці.

Братів шеф скинув плавки, заліз в озеро й відмивав болото з тіла. Він пірнав і відфоркувався, щоразу блискаючи білими незасмаглими сідницями, що спливали, як дві гуски. Вибрався на берег і голим побіг до намету,

куди сховалися молодіці. Котрась із них ліниво зойкнула і стихла. Тоді прошелестів дрібний, як пшоно смішок...

Брат налив собі і Вікторові по півсклянки сумського бальзаму. Заїли малосольними огірочками й мисливськими сосисками.

– Таке життя, братухо. Не гнівайся. Він приватизував птахофабрику, на якій я – виконавчий директор. Він – крутий, а я – круторогий. Але і мені вистачає. Треба нам до мами з'їздити. Два роки не були...

– Не вийде. Моя Жанка на море хоче. Хай наступного року. Може, майором стану.

Капітан підкачав гумового човна, який за ніч обм'як і зморщився. Спустив його на воду, яка під берегом була вкрита мертвими жабами, що плавали догори черевом.

– Ну й риби тут у вас. На нашій фабриці є цех для вудження. Он того сомиська задимити, уявляєш баличок до пива...

З намету, заходячись сміхом, вискочила диспетчерка птахофабрики, затуляючи долонями великі груди, побігла в озеро й попливла наввимашки. Вода біля її білого тіла світилася й кипіла. Тоді з намету похитуючись вийшов шеф з голою касиркою на руках. Вона обіймала його за товсту шию і майже сиділа на випнутому круглякові його живота. Шеф послизнувся, чи то підкосилися його ноги, і вони обоє впали на кущ переспілої кропиви. Брат кинувся на поміч шефові, а Віктор сів у човен і поплив, щоб збирати оглушену рибу.

Він підгріб до великого дзеркального коропа, намагався підхопити його за жабра, але той вислизав із рук, наче був живий. Врешті скуцюрбленим пальцем таки зачепив верхню губу роззявленої пащі і, стоячи на колінах у човні, перетягнув його через борт. Корописько ще здригався, плескав по дну човна хвостом, але засинав.

Капітан віднайшов очима сома і поплив до нього. Та заду щось шттовхнуло човен, розвернуло його вбік. Віктор побачив, як випірнула з води жовтосолом'яна, пострижена під хлопчиська, голівка диспетчерки Лариси. Він кинув

куце весло і подав їй руку. Однак вона потягла його до себе, і капітан випав із човна, хапонувши води, похлинувся. Щоб відкашлятися, він вхопився рукою за кільце на носі човна і не випускав його. Та гаряче навіть у воді жіноче тіло аж прилипло до його спини твердими виступами грудей і пружкими стегнами. Віктор повернув човен так, щоб сховатися за нього, щоб їх не бачили з берега. Ларисчині мокрі губи вп'ялися в його уста. Він усвідомив, що вона гола-голісінька, що вода зовсім не заважає йому відчувати напругу й похоть її жіночого ества. Казенні офіцерські труси до колін були такими зайвими й недоречними, що він виборсався з них і їх понесло хвилею до протилежного берега.

Лариска обвила руками його шию, ще більше загарячкувавши, притоплювала капітана, але він міцно тримався за кільце човна. Брат із касиркою купали шефа, обережно хлюпаючи йому на спину водою. Зайняті. Віктор це постійно бачив краєм ока.

– Ого! Твій пістолет і у воді стріляє! – відпльовуючи воду, прошепотіла Лариска і обвила Віктора ногами на поясниці.

Вона, не відволікаючись ні на що, все робила сама. Старанно і захоплено. Аж поки не обм'якла, як човен, з якого втекло трохи повітря, і, рознявши обійми, попливла до берега.

Капітан трішки охолов і, не випускаючи з руки човен, кинувся доганяти свої сині сатинові труси, які зачепилися за мертву рибину. Як тільки натягнув їх, його наздогнав брат, і вони вдвох стали вантажити рибу.

– Ти її вграв? – запитав брат, тягнучи до човна чорного лина.

– У холодній воді? На глибині? Інша справа – на березі, на пахучому сінці. І якби вона була нічиєю...

– Та мені воно: два спереду – три до заду, як казав наш покійний тато, головне, щоб шеф нічого не помітив, бо і я не знаю, котра моя. Яка не зайнята шефом – ту я й взяв уночі. Не пам'ятаю, котру. Вони – рідні сестри...

Човен просів од риби, брати штовхали його до берега з останніх сил. Сестри із шефом знову заховаляся в наметі, на дашку якого сушилися їхні однакові бузкові купальники.

– Шкода риби. Нащо ти так багато її наглушив? Пропаде.

– Настеліть кропиви у багажник джипа, закиньте туди найкрупнішу і ввімкніть кондиціонер. Так роблять усі, хто приїздить до нас рибалити. Або засадіть ваших «телиць» хай чистять і солять. А завтра – завудиш.

– А я й не знаю, чи шеф збирається їхати сьогодні. Не схоже...

– То – ваші проблеми. Приїхали на рибалку – я вам її організував, брате. Решта: два спереду – три до заду, сказав би наш тато. Але рибу треба прибрати з озера, бо це – вотчина полковника. Он на тому березі, за дубами – його підпільна полігонна дачка із тисового дерева. Дачка і сауна. І вартовий солдатик, який доглядає псиська, в'ялить рибу і консервує лісові ягоди.

Вони допхали човен до берега, підтягли його на міліну. Впали долілиць на простелений брезент, щоб загіртіся, але налетіли спасівські люті мухи і не дали братам полежати. Капітан зняв труси й щосили викрутив їх, одягнув знову і налив по чарці. Жадібно випили, з'їли по яблуку і заходилися вивантажувати рибу з човна.

– Обидві мають хороших чоловіків. Один у нас на фабриці механіком, інший – водій на рефрежераторі. Показові сім'ї в нашому селі, у свята вранці йдуть із дітьми до церкви, моляться, а увечері попід руку прогулюються в старому парку. Я не вірив, що вони поїдуть з нами. Та й зараз не вірю, що це – вони. І що так природно забавляються з шефом.

Полігону тишу обстріляв з глушника мотоциклетний моторчик, і капітан вискочив з води на берег. Насторожився.

З-за високих, вже присохлих будяків на пригірок вискочила червона «Ява» лейтенанта Гудими, і капітан відчув щось неспокійне й лихе. Лейтенантик не зліз із мотоцикла, не відкозиряв.

– Командир оголосив тривогу! Танки поставлені в ангари. Рота вже в дорозі до штабу. Я наказав рухатися повільно. Мотоциклом ми доженемо «КрАЗа».

Капітан мовчки натягнув камуфляж і, не зашнуровуючи черевики, вскочив у сідло позаду лейтенанта.

– Приберіть рибу і вшивайтеся звідси! – встиг крикнути він братові...

Черга до прикордонного переходу була такою довгою і звивистою, що Дана завагалася: якщо навіть вдасться після обіду ступити на польську територію, то чи встигне продатися сьогодні? Залишатися на нічліг у польському готелі – всієї виручки не вистачить.

Правда, на ярмарок іноді навідується висока й худюща, як вухналь, полька, яка безперестану ремигає жуйку, запрошує молодих українок на дармову ночівлю у власному фільварку. Однак, про її готель ходить лихий поголос. За проведену там ніч іноді навіть платять українкам пару доларів...

Може, краще переночувати тут, в Україні, у стіжку сіна, зайнявши чергу з вечора і бути завтра першою? Так би і вчинила, бо на роботу їй аж післязавтра. Однак до неї прив'язалася вагітна молодичка Христина, яку від стояння в черзі, спекоти й голоду весь час нудило, і вона чіпко трималася за Данину руку.

Хтось там, попереду, вирішив прошмигнути до Польщі поза чергою. Натовп біля пофарбованого в синє і жовте залізного турнікету з'єретувався, черга сахнулася вперед, і Христя впала на свою валізку. Якби Дана не зарепетувала з усіх сил – черга б потолочила жінку. Обійшлося.

Підходили два гевали, пропонували продати два місця попереду, але нічим платити. Мухи, як оси, жалять відкрите тіло. Питна вона – за кілометр, у лісовому джерелі. До єдиного нужника – також черга. Більша, як до бабці, яка винесла продати свої пиріжки з яблуками. Тільки б не потекли від спеки цукерки на спині. Щоразу хтось вибігає із черги до лісу, щоб перепакуватися. Між людьми вже

прошелестіло: помінялися польські митники, замість двох церберів стали молоді, веселі, в доброму гуморі хлопаки, які майже нікого не обшукують, лиш питають, що доброго несеш полякам.

Два хлопці, які пропонували купити в них місце у черзі, пили пиво, сидячи навпочіпки під дубовим хрестом, поставленим тут кілька років тому на честь героїв, які полягли за Україну. Бляшаний вінок на хресті вицвів і взявся іржею, поскрипував від подуву вітру. Кілька замучених спекою чорнобривців мляво жовтіли на клумбочці під хрестом.

Дана підійшла до хлопців:

– Вагітна жінка. На сьомому місяці. Хоче заробити на пелюшки для дитини. Ви – українці чи могли? Поступіться місцем.

Вони далі цмулили пиво, не піднімаючи поглядів на Дану. Вона хотіла присісти біля них, щоб зазирнути в очі, але пляшки з горілкою і так вже начавили їй живіт, і пече, коли туди потрапляє піт.

– А ти спробуй задарма жити тут, під відкритим небом кілька тижнів, займати з вечора чергу, сплатити міліціантові податок і себе прогородувати. Спробуй.

– А я це вже третій рік роблю: майже безкоштовно працюю медсестрою в лікарні. Платню не дають, а я працюю. Може, і у ваших дружин буду пологи приймати. Могли також розмножуються... в Україні після проголошення незалежності.

– Годі! Не трюдь мою душу! – гепнув денцем пляшки об землю той, який досі мовчав, посьорбуючи пиво і розглядаючи Даніні засмаглі литки. – Відведи їх, Зенику, і віддай найближче до турнікету місце. Та й дівка ж, як струк солодкого гороху... україно-моголи...

– Оце свої люди. Наступного разу борщу вам теплого привезу, а то шлунки тут занапастите.

– Та іди-іди вже, не трюдь душу...

Вони з Христею опинилися третіми від українського прикордонника. Дана востаннє поправляла пляшки на

животі, щоб не випорснули, добула з валізки паспорт. Про всяк випадок намацала в кишені останніх п'ять гривень... Христя повеселішала, навіть збігло золотаве ластовиннячко з обличчя, жебоніла:

– Ціну за місце – ділимо на двох. Половину я повертаю. На тому боці. Як спродамся.

Прикордонник розстібнув від спеки ще один гудзик на своїй зеленій сорочці, і на його грудях зблиснув золотий хрестик. Взяв два паспорти:

– Яка мета?

– На жаль, прозаїчна, пане офіцере, – відповіла Дана. І він повернув паспорти, навіть не зазирнувши в них.

– Наркотиків немає? – запитав літній митник, руками спробував на вагу їхні валізки, і втомлено проказав: – Наступні.

Своїх пройшли. Тепер – поляки.

У накопичувачі нейтральної зони була своя маленька черга, і це їх обох трішки насторожило: поляки прискіпуються, шляк би їх трафив. Та вже як буде, треба йти. Дана пустила вперед Христю. Причесала коси й наспіх підправила помадою губи. Пшакнула дезодорантом себе і Христю.

Жовнірик витер хусточкою впріле обличчя й руки, взяв паспорти. Погортав їх, зазираючи на кожну сторінку. Звірив фотографії. Усміхався, але паспортів не повертав, чекаючи, що скаже вусатий митник. Той підставив їхні валізки малому каракатому собачаті, воно довго обнюхувало, облесно вертіло хвостом і знову лягло на простелений килимок. Митник розстебнув обидві сумки, не зазираючи туди, рукою порився в кожній. Вийняв із Даниної одну пляшку «Держави» і недбало кинув її в порожній пластиковий кошик під столом: зайва. Можете йти.

Жовнірик, віддаючи Дані паспорти, ще раз усміхнувся і сказав:

– Таке іконне личко в українки. Такі розкішні ноги. А талія не вдалася...

– Вдалася і талія, ось побачиш, як ітиму назад, – сказала Дана вже на польському боці, але жовнірик цього не почув.

– Данусю, не переживай за ту пляшку. Я поділюся з тобою, – прошепестіла Христя, коли вони вийшли на просторий майдан із водограйчиком посередині і з великим щитом, на якому красувався польський орел.

Вони зайшли до відкритої літньої кав'ярні. Але не для того, щоб засісти за каву, а щоб Дана скористалася жіночим туалетом, де можна, нарешті, звільнитися від осоружних «гранат», що начавили їй живіт і голодний шлунок. Розв'язати гумовий джгут і викласти цукерки й блоки сигарет до валізи. Христя зайшла разом з нею, допомогла впоратися. Вмилися, причепурилися ще раз і пішли асфальтівкою до повітового містечка, де можна спродатися до самого вечора. Всі українці пішли до ярмарку через ліс, це трішки ближче, але Дана зважила на те, що Христі доведеться шпортатися на лісовому корінні, переступати через повалені дерева.

Все найгірше вже залишилося позаду, вони повеселішали. Якби не важкі торби – до містечка іти хвилин тридцять, а так – доведеться відпочивати кілька разів у затінку польського лісу, що стояв обабіч дороги.

Зупинилися біля джерела, з якого дзюрчав струмок, що стікав у руру, котра ховалася під асфальтівкою. Із джерела набирав води у пластикову каністру літній поляк, пошарпаний польський «фіат» якого стояв при дорозі.

Привіталися. Присіли в холодку на пеньках, роззулися, бо в обох набрякли ноги. Панок у вишневих шортах і бірюзовій камізельці на голе тіло був волохатий, наче обріс сріблястим мохом. Закинувши каністру з водою до багажника, дістав із салону китайський термос, сполоснув у джерелі три одноразові чашечки і налив три кави.

– Проше бардзо, – присів біля них на колоді. Розговорилися. Панок запропонував довести їх до ярмарку і там скупити у них увесь товар до свого бару за базарною ціною.

– А що, в пана тутай нема пеньонз? – спитала Дана, одразу ж запалившись таким везінням. Не треба шмалитися на сонці, торгуватися, платити за місце. А головне – можна швидше повернутися в Україну.

– Мам, мам. І злотувкі, і долярчики. То що, пенькні пані?

Христя з Даною хуtenessько виклали свій товар на капоті «фіата». Дана порахувала вартість свого. Докинула десятку на торги: вісімдесят три долари. Поляк дав вісімдесят п'ять. Вона пояснила, що немає здачі, та він байдуже махнув рукою:

– Нех бендзе, пані, нех бендзе.

У Христі вийшло рівно вісімдесят.

Вони допомогли йому все скласти на задне сидіння. Випили ще по півгорнятка кави. Панок галантно розкланявся, блиснувши вологою сріблястою щетиною, хряснув дверцятами, посигналив і поїхав у бік містечка.

Вони ще довго махали йому руками. Ще раз перерахували гроші, вмилися у джерельній воді і з легкими валізками повернули в український бік, де навіть звідси було видно довгу людську чергу.

Дана стягнула з себе важку братову куртку, заховала її до сумки. Тепер вона була в білій джинсовій спідничці вище колін, у жмаканій, але білій блузці навипуск, легка і щаслива: зараз вони зайдуть до польської кав'ярні, з'їдять дешевої польської зупи і по кавальчику м'яса. З кав'ярні видно, коли підійте Стефців автобус. Без проблем ступлять на свою землю. За півтори години вона вже буде вдома. Викупається, відпочине і ще встигне до Славкового «Схрону», де має бути і хвалений Славком лейтенант. А якщо його й не буде – вона має право сьогодні досхочу побавитись.

– Яка ж ти файна, Данусю. І везуча. З тобою і мені повезло. Я маю трішки злотих із минулого походу. Ставлю скромний обід у кав'ярні. Я ж тобі стільки винна...

Вони встигли з'їсти лише червону бурякову зупу, як підійшов порожній Стефців автобус, чадонув чорним димом і стих. Христя розрахувалася, і вони пішли до

переходу. По дорозі Дана заправила блузу під тугий поясок спідниці, бо згадала насміх жовнірика на адресу її талії...

Там уже стояв інший, надженджурений ляшок, який, розмовляючи з жінкою-митником, ляпнувши у їхні паспорт дві печатки, цвенькотів далі про урожай яблук на присадибній ділянці. Свої лише знічев'я зиркнули на тризуб на обкладинці, глянули на порожні валізки – вже на своїй землі, де люди мліють у черзі, змагають від спеки і незручностей. Так швидко і вдало ні Дана, ні Христя ще не ходили до ляхів.

Під хрестом так само сиділи ті два хлопці. Дана згадала про гривневу п'ятірку в кишені куртки, дістала її і купила для них у генделику дві пляшки пива.

– Пиво вип'ю, але якщо не будеш ятрить душу і виховувати мене, – сказав старший.

– Не буду, бо вже вихвала. Далі – нікуди.

– На коли тобі чергу тримати?

– Не знаю. Як скуплюся і не буду на зміні в лікарні – впізнай мене.

Дана заплатила Стефцеві за себе і за Христю. Дала п'ять доларів, і він три повернув решти.

Христя поцілувала Дану й дрібно заплакала, виходячи у своєму селі.

Стефцьо заїхав на автостанцію в райцентрі, щоб підібрати пасажирів у подорожні села. Знову ремонтував дверцята автобуса.

Дана зайшла у приміщення станції, щоб купити солодкої води. Побачила, що обмінний пункт ще відкритий. Згадала, що завтра мама мусить заплатити за світло і за газ. Гривнями. Дістала двадцять доларів і простягнула їх у вузьке віконце. Чекала, милуючись крізь велике, засиджене мухами вікно куполом відбудованої церкви Пресвятої Богородиці, що сяяла на пагорбі. Довгенько милувалася, чекаючи.

– Пані. Ви мені пробачте, але ваші долари є фальшивими. Заберіть їх. І викиньте, бо ще матимете неприємності...

– Коровай, як відьма на мітлі, прилетів зі Львова. Зачинилися з начальником штабу в кабінеті, – шепотів черговий по частині старший лейтенант, – а за півгодини – з'являється чорний джип із полковником і майором із штабу округу.

– Майора привезли на місце Коровая. Не інакше.

– Треба розвести в часі дві забави, бо печінка не витримає, – сказав капітан Верещака, зашнуровуючи черевики і мацаючи: встигли висохнути труси чи ні?

– Чужака прислали. Хреново, братки.

– Еге ж, ніякого просування по службі. Мертвий сезон, – проремствував черговий по частині і майже навприсядки побіг до штабу, притримуючи рукою кобуру пістолета, яка ляскала його по опасистій гузиці.

– А, може, нарешті, генерали згадають, що є у них найбільший у Європі полігон на сорок тисяч гектарів? Це – територія всієї Естонії, – вихопилося в лейтенанта Гудими, який краєм ока стежив, як рядовий Хорунжий вичікує момент, щоб перетягти з кабінети «КраЗа» до кімнати взводного маскувальну сітку.

– Згадають, що офіцерам треба видавати зарплату...

– Згадають – і перетворять полігон на заповідник.

– І ми, не здаючи зброї, станемо єгерями, – масно реготнув капітан Верещака. Йому кортіло, щоб швидше закінчувалася ця недоречна вистава, щоб він іще застав брата з компю. І тоді вони залишаться на ще одну ніч. Риби – як сміття, горілки – залийся. Череваня з братом можна легко завалити горілкою. А дві загонисті молодички хай намагаються струсити з його капітанських погонів зірочки. Якби тільки не поїхали. Нащо я настрахав їх, від'їжджаючи?

– Єгерям зарплата уже не потрібна.

– Ні, краще німцям в оренду. Років на сто... для навчань.

– А все совєцькі офіцери – в ролі воєннопленних. Но – на зарплаті. Маркамі, – сказав начфін, білорус, якого Коровай перетягнув сюди з Бобруйська і який, разом з полковником, просто дослужували.

– Совецьких офіцерів у нашій частині лише кілька. Решта – українські. Це – легше запам'ятати, старлей Шеремет, як дорогу на Бобруйськ, – нарешті спалахнув старший лейтенант Стельмах – красивущий, ніби зійшов із ілюстрацій до давньогрецьких міфів, забіяка із тутешніх, із галичан. Дідову хату разом із селом розчавили радянські танки, звільняючи місце для полігону. Все село, з великою дідовою родиною викинули аж на Донбас, де Богдан і виріс. Подейкують, що через депутата-рухівця він домігся призначення на полігон і знайшов не лише місце, де колись стояло депортоване село, а й де була дідова хата й засипана камінням криниця і кладовище. Більшість офіцерів його не люблять, але стиха, бо бояться. Кажуть, що, навідуючись до Львова на вихідні, він контактує з національними демократами, які впливають на владу й на українізацію армії.

– Крім того. Таким офіцерам, як ви, на місці українського уряду – я б не платив нічого. Ви, старший лейтенанте совецької армії Шеремет, готові сьогодні виступити на захист України, якби, раптом, щось заварилося? Отож, сидіть тихо, поки ця влада ще не є українською.

Старших офіцерів, командирів рот і начальників служб покликали до штабу. Взводним наказали займатися солдатами і сержантами.

Роман кивнув Хорунжому: давай! І той, завдавши брезентовий мішок на плечі, поніс його до офіцерського гуртожитку. Все. Тепер можна заспокоїтися. А Славкодідько хай подає до «Схрону» білу Янголицю. Тепер я нитиму в міру. Як у Теклівці. Хоробрості вистачить і без того. Подіти нікуди. Більше, як у старлея Стельмаха, який «закидав гранатами» начфіна. Чимось він мені подобається, але чим – ще не знаю.

Солдати поволі висипалися з їдальні, колупалися сірничками в зубах, одганяли в'їдливих комарів, що сідали на їхні спітнілі спини, підтягували камуфляжі й гикали від надміру пересмаженого маргарину в гречаній каші.

Роман одійшов убік, і до нього одразу ж підскочив рядовий Хорунжий:

– Завдання виконано, пане командир... – по-змовницьки сказав він, щоб не почули сторонні. – Я можу піти?.. Ну, ви знаєте куди...

– О сьомій ранку щоб доповів мені особисто. Потіш тільки ту, що у твоєму селі. Не будь захланним, Хорунжий. Усіх не перелюбиш. О сьомій ранку – стоїш у мене під дверима струнко. І ширінька – застібнута на всі гудзики.

Рядовий Хорунжий рубонув правою долонею повітря біля своєї скроні, вдарив підошвами об асфальт і побіг до казарми. Роман уявив себе на його місці: як налягатиме на педалі велосипеда, як захекано влетить на подвір'я своєї дівки, як згребе її й гаряче задихає у вухо... Знічев'я навіть позаздрив йому: у його віці я ще ходив із прищами на вилицях, від запаху жіночого тіла у мене тремтіли коліна...

Він повернувся до взводних, які курили біля портрета Івана Мазепи з булавою, котру він тримав не войовничо, а якось обережненько, як немовлятко.

– Ще років з десять ми згаємо, поки вони підуть з армії. Хіба це українське військо, панове? Один польський полк сильніший своїм патріотизмом за кілька наших найманих дивізій, яким всеодно, кому служити. Нашу історію вони вважають хутірською опереткою. Згасне світло, і вона закінчиться без аплодисментів. До тризубця на погонах вони ставляться, як до мухи, що тимчасово сіла їм на плечі, і вони ладні щохвилини зігнати її, – рубав старший лейтенант Стельмах, блискаючи сліпучобілими зубами з-під чорних вусиків. Рукави плямистого камуфляжа – засукані вище ліктів, «афганочка» – за поясом. У захисних дзеркальних окулярах на півобличчя відбивається частина плацу із солдатами та примружені очі Мазепи з портрета. – Добре, що вони віддали нам солдатів і не заважають їх виховувати, бо самі зайняті своїми мародерськими справами. Мій взвод Україну не здасть.

– Звичайно. Ти набрав собі місцевих, часто відпускаєш їх у звільнення, – огризнувся командир господарського

взводу, який на полігоні називали «господарським збродом», бо до нього входили і кухарі, і писарі, і фельдшер, і листоноша, і водії (в тому числі й командира та його заступника, і начальника штабу), і конюхи, і косарі, і навіть два свинарі, які двічі на рік вигодовували по двадцять кабанчиків на відходах з кухні, жолудях, дрібній рибі з озер. Взвод збирався у повному складі лише опівночі, коли взводний, старлей Сухомлин уже хропів під пахвою у кругленької, побігучкої галичанки, яку він відбив у безплідного міліціонера-сержанта, і з вдячності вона вже народила йому чотири дівчинки. Щовечора Сухомлин на своєму фіолетовому, обліпленому безліччю всіляких наклейок, нікельованих дзеркал, фар, підков і молдингів «Запорожці» останнім покидає полігон, щоб ніби-то провести вечірню перекличку взводу. Насправді ж він напакуює «Запорожця» «вечерею для своєї осельні». Навіть бере щодня кілограм солі, півлітрову баночку гірчиці і торбинку цукру.

– Тому мої не тікають у самоволку серед ночі. Та ще й «козлик» Чоботару. Мої не тікають, державну техніку не б'ють і державний бензин не палять.

– А що, я піду до командира запитувати, чому Василя він вчора затримав до третьої ночі? Чи його маю питати, де він був із командиром: на бойовому завданні чи на зальотах? Так що ви мене, хлопаки, не чіпайте. Я ж вас у всьому підтримую, бо хочу, щоб армія таки була українською. Нічого, прийде новий командир і потихоньку... полегоньку, як каже моя Зеня, будемо будувати армію. Лиш потихоньку... аби не нашкодити.

Сержанти вже вишикували взводи, обдивлялися, кому грєба підбити обцаси кирзових чобіт, які вони доношували зі старих запасів. На полігон видали лише сім комплектів нових українських одностроїв для солдатів. Їх Чоботару видає тільки, щоб солдатики могли сфотографуватися й послати світлини родичам і дівчатам. Добре, що вистачає камуфляжів. Таки вистачає, бо у цій формі ходять чоловіки з усіх окільних сіл. Часто зі звільнення додому рядовий

приходить у новісенському одязі. «Де взяв?» «У старій криївці, пане офіцері! І вам принести?»

У супроводі офіцерів від штабу швидко ішов Коровай із молодим підгонистим і форсистим полковником сухопутних військ. Роман побачив його першим і гаркнув з усього горла:

– Ши-и-и-ку-у-сь!

Все довкола завихорилось, заляскотіли підошви об асфальт, війнуло спертим солдатським потом і гарячою кирзою. Стриножений, ще не вихолощений жеребчик, що пасся на узліссі, за спиною в гетьмана Івана Мазепи, – соковито заіржав, і з конюшні до нього озвалося кілька кобил одразу. Полинялий, обвислий на безвітрі синьо-жовтий прапор на флагштоці посеред плацу, здавалося, ворухнувся, коли на нього зиркнув Гудима.

Дмитро отупів від їзди по бетонці: гуп-гуп, гуп-гуп – ніби у велосипеда квадратні колеса і нема на те ради. Кубла гадюк вигрівалися на гарячому серпневому бетоні, справляли свої останні весілля перед Воздвиженням.

Дмитро ледве встигав обминати їхні ігрища, щоб не наїхати колесом, бо якби послизнувся і впав – гаддя б уже його не відпустило.

Бетонка завертала до командного пункту танкодрому, а лісова дорога – кидалася з пригірка в ліс, відгалужувалася в різні боки, а як нікуди не звертати, обминувши берегом озеро, за годину виведе прямісінько до батьківського городу зі стиглими соняшниками і пожухлим гудинням картоплі та бронзовими снарядами перестарілих огірків.

Слава Богові, що скінчилася бетонка, тепер уже – кручена, перегороджена буреломами, але – дорога додому. Як добре, що я служу «в кінці городу», думав Дмитро, щосили налягаючи на педалі. Треба буде лейтенанта Гудиму запросити до мами в гості. Його мотоциклом тут – сорок хвилин поклацати зубами. Нежонатий. Тиняється ночами по гадючниках, а в мене старша сестра Дануся незаміжня, ворухнув думкою Дмитро, не надавши їй жодного значення, бо думав про єдине: з ким сьогодні

буду, з Орисею чи з Оксаною? Хочеться до обох, але... Гудима відпустив лише до однієї. А до якої – не сказав.

З Орисею вони живуть через одну хату, разом виростили, ще дурненькими бавилися в «чоловіка і жінку», скинувши трусики, голими бігали у ліс, на полігон. Вона цяцькалася його півником, він – її вареничком з вишнями. Билися, а потім мирилися, шукали одне одного у заростях. Коли когось гукали батьки – разом хапливо шукали свої трусики, одягалися й бігли до села.

Я пішов до першого класу. Орися щодня після уроків чекала мене біля школи. Взимку запрягався у підковані полоззям grindжолі і санкував її селом, а восени й весною возив на багажнику старенького Даниного велосипеда без рами. Зате літом тікали до полігону, роздягалися, щосили відмахувалися від комарів і... вдавали «чоловіка і жінку». Будували із хмизу хату. Орися «варила їсти», «годувала чоловіка», «мила посуд», «стелила постіль», я лягав поруч і, міцно обнявшись і притиснувшись одне до одного, ми засинали, як одне ціле. Засинали на кілька хвилин, підглядаючи одне за одним.

Потім пішла до першого класу Орися. Щоперерви ми зустрічалися, вона годувала мене своїми канапками, а я давав їй саморобну, випалену з цукру цукерку, якої їй вистачало аж до закінчення уроків. Учителька часто записувала у її щоденник: «Неуважна. Весь час смоче цукерку».

Все літо ми пасли домашню худобу на полігоні, пантруючи, щоб нас не помітили військові, а головне – щоб не заблукати і не потрапити під снаряди. До того ж батьки застерігали: «Далеко не заходьте, бо там є мінні поля». А ми далі лісового озера і не ходили. Купалися на мілкому, вилежувалися на траві й засмагали до кісток. Комарі й гедзі не могли прокусити нашу задубілу шкіру. Я знав кожну часточку Орисиною тіла краще за своє, власне. Два рожеві гудзички на грудях, збиті гостряки колін. Дві засмаглі половинки дупці, як розламаний надвоє хлібець, спечений мамою в печі. Сором'язлива щілінка

між худими ногами. Коли Оріся сідає навпроти, щоб грати в карти, ненавмисне розкидає широко коліна – я завжди програвав, бо із її щілинки визирав якийсь маненький чортик-спокусник, від якого не можна було відвести очей.. Я навіть став його боятися, хоча кортіло дивитися знову і знову.

Я знав, що якби попросити Орісю, щоб вона дозволила мені зблизька роздивитися, поторкати пальцями те бісеня – вона б не заперечувала, навіть допомагала мені. Так би й сказала: «Бери, Дмитрику. Мені для тебе нічого не шкода». Але я вже чомусь соромився попросити. Підглядав тайкома.

Велосипед скотився з пригірку, трясучись на корінні, що повиповзало із землі – і перед рядовим Хорунжим відкрилося озеро Волове око, саме те озеро, де вони з Орісею пасли худобу, купалися, обнявшись спали на теплій траві, грали в карти і голими розглядали одне одного, не соромлячись, як лісові звірята. Ці береги з верболозами, татар-зіллям, шамшавими очеретами, заростями кропиви і дикої малини, ця чиста, з холодними глибинами вода, в яких вилежуються ледачі сомиська, з куширем, торкнувшись якого, всю ніч пектиме тіло, з вужами й гадюками – все було йому рідне. Варто лишень було його побачити, і Дмитрова душа аж зайшлася солодкаво-наркотичним щемом батьківщини.

Спустившись до води, він пригальмував, зіскочив з велосипеда і сів на траву. Їхнього з Орісею берега не було видно звідси, але це була їхня вода, вода, що пам'ятає їх. Дмитро хапливо роздягнувся, скинувши з себе навіть пропітнілі солдатські сатинові труси, що сягали нижче колін. Розгорнув руками вже прижухлий очерет, що де-не-де зав'язався в качалки, і побачив перед собою кілька великих мертвих рибин, пригнаних під очерет хвилею. Він дістав найбільшого линиська, зазирнув йому під жабра. Вони були рожевенькими, отже – свіжими. Шубовснув головою у воду, проплив трохи наввимашки, тоді витягнувся горілиць. Пірнув сторчака, діставши льодяної

глибини, і поплив до берега. Вийняв рибу з води і сидючи на траві думав: у що ж її загорнути? Ще й казав собі у казармі: не забудь заплічного речового мішка під мамині гостинці. Забув. Дуже кортіло додому.

Витягнув шнурок з черевика, зав'язав ним довгі холоші трусів. Напхав у них риби. Притиснув пружиною на огажнику. Другим шнурком надійно прив'язав клунок і заїшов у воду ще раз скупатися. Лише тепер він побачив вдалині, на березі, дві голі жінки, що бігали за голим черванем, який тікав від них до намету. Ще один незнайомець горбився над казанком, помішуючи вариво.

– Це вони, стерв'ятники, наглушили риби. На юшку... вголос сказав Хорунжий і одягнув штани на голе тіло.

Жінки загнали черваня до намету і пірнули туди за ним. Дмитро одвернувся, заховав шкарпетки до кишень, взяв черевики без шнурків і закинув праву ногу на велосипед. Хотілося швидше до Орісі. Таки до Орісі. Оксана й не знатиме, що я був.

А коли я перейшов до восьмого класу – сталося те, чого ми давно з Орісею хотіли. Корову і семеро овець з ягнятами міг би пасти мій менший братик Юрко, але я не поступився цим місцем. Оріся вже носила ліфчик і плавки. Вилізши з озера, я біг у куці викрутити труси. Коли я повертався – вона спала горілиць, закинувши руки за голову. З-під ліфчика по животі стікала цівочка води, лібралася у заглибинці пупа, а тоді текла під плавки, крізь які проштрикувалися чорні виткі волосинки, на які я не міг надивитися. Вони манили мене і лякали водночас, бо я не знав, що і як саме треба робити. А запитати ні в кого. У мене старшого брата немає. А – Данка надає по губах, а го й донесе мамі.

І раптом вдарила несамовита гроза. Небом шугали сліпучі блискавки. Грім лускав десь поруч, у кущах чи над озером. Я вже був ладен повірити, що на полігоні випробовують якусь нову, всеспопеляючу зброю, яка все живе заганяє в нори або знищує. Орісині і мої вівці збилися в щільне тирло. Корови перестали ремігати, стали

поруч і залякли, високо задерши голови і тримаючи на рогах кам'яні хмари.

Я накрив Орисю батьковим брезентовим плащем, але грім таки розколов небо і звідти полетіли грудوماхи граду. Ми забігли під крилатого дубиська і впали біля його рапатового стовбура. Тепер уже Орися накрила мене плащем, залізла під нього сама і жадібно притулилася до мого тіла, лоскочучи й обпікаючи його своїм теплом і тремтінням.

Шипіло озеро, торохкав громисько, сіпалася в небі блискавка, аж присідав у прикоренку дуб, приймаючи на себе воду з градом. Орисина рука пройшлася по моїх мокрих трусах, завмерла, наштовхнувшись на халабуду, підперту гарячою тичиною. Застогнала. Шаснула під тугу гумку. І земля кілька разів перевернулася піді мною. Все, чого мені так давно хотілося, що тримав і гамував у собі – вирвалося з несамовитою насолодою і щемом.

Орися акуратно стягла з мене труси, із себе плавки. Лоскотала гарячим язиком мої груди, живіт, пахви. І мені захотілося того, чого я щойно так легко позбувся. Вона ще попестила мене, зірвала з нас намоклого й важкого плаща і відкрилася мені вся, до решти. Доць із градом репіжив мене по спині, але я не відчував ні болю, ні холоду. Я ввійшов у її золоту й жадану браму. Вона тихенько зойкнула і судомно затряслася всім тілом, цупко обнявши мене за плечі.

Орися раптом злякано випорснула з-під мене, добула під ліфчиком пакетик презерватива, розкрила його зубами і одягнула.

– О тепер роби, що хочеш...

Ми отямилися й охололи аж тоді, коли побачили, що корови і вівці вже побрели додому, а гроза скінчилася і в озері скидалася здоровенна риба, зблискуючи бронзовими і сріблястими боками.

А Оксану, мою однокласницю із сусіднього села, я взяв уже досвідченим парубком. Мій двоюрідний брат женився на її старшій сестрі. Я був дружбою, вона – дружкою. Я й гадки не мав ні про що. Пили шампанське, виконували

всі обряди, які нам нашіптували старші. Оксана була красива, як фотомодель із обкладинки журналу. Однокласники боялися й дихнути на неї, хіба що здаля полюбуватися і позаздрити тому, хто поведе її до церкви під вінець.

На другий день весілля гості сіли за стіл, а дружки нема. Молода жартома сказала: «Ану прижени її сюди бучком, дружбо! Вона ночує в порожній дідовій хаті на краю села». Я на велосипед і – по неї.

Хата незамкнена. Заходжу. Тихенько гукаю, ніхто не озивається. Заходжу до дерев'яної світлиці. І – вмлїв. На широкому саморобному ліжку лежить, згорнувшись у калачик і скинувши на долівку пухову ковдру, гола-голісінька наша шкільна Венера. Щоб не злякати, я підняв ковдру і накрив її. Вона вся витягнулася, розкинула руки й облизала ледь пошерхлі, густовишневі губи. Я підібрав на долівці її одяг, акуратно склав на стільчик, а тоді присів на краєчок ліжка, щоб зблизька полюбуватися нею, сонною.

Не витримав і обережно поцілував її в уста. Вона безвільно розтулила їх, оголивши білі вологі зуби. Я поцілував ще раз, але відірватися вже не зміг. Вони зтягували мене до себе, у свою вогку й спекотну прірву. Моя рука торкнулася її грудей, стегон... І піджак із букетом дружби полетів у куток світлиці, мешти покотилися по долівці, штани зависли на бильцях ліжка.

До мене вона вже мала хлопця, але зараз мені це лишень додавало насолоди й вогню. Я лише заспокоїв Оксану, що не нароблю їй шкоди, що я **все** знаю, і вона щосили вкипіла у моє єство. Швидко і жадібно вона кілька разів підряд піднялася на вершину блаженства і враз – ніби прокинулася від сну:

– Иди геть! Нічого між нами не було! Як тільки комусь похвалишся – випаю очі! Одягайся і тікай. Я зараз буду на весіллі.

Але потім ми зустрічалися в дідовій хаті, і мені було з нею краще, як з Орисею. Одна мені – рідна, бо першенька, і я в неї перший. А друга – красива, аж очі ріже. І коли

розходиться – таке виробляє, ну вже таке, що дух перехоплює. Тому й ходжу до обох, а на якій женитися – ще не знаю.

Сьогодні піду до Орисі, бо мало часу. Вдосвіта – вже мушу бути під дверима Гудими.

Рядовий Хорунжий влетів велосипедом у розчинену фіртку рідного двору, одв'язав труси з рибою і поніс ворочок поперед себе на літню кухню.

– Слава солдатській матері, мамцю рідна! Ось яка риба з озера вискочила.

Та мама зустріли мене сумно і холодно.

– Ой, риба-риба... Ти знаєш, коли вона сниться?

– Не знаю. Бо мені не снилася ніколи.

– А Оксані вже сниться. Вчора приходила до мене радитися. Носить від тебе дитинку. Чим їй поможу? Аборт робити боїться, у неї якийсь резус крові... Вечеряй і поїдь до неї. Заспокой. Та не виходь на город, там Орися цибулю вибирає...

– **Все, що було тут сказано, панове, має сенс лише тоді, якщо ми – задрипаний совєцький полігон, і нас їдуть інспектувати представники іноземної армії, а наше завдання – напустити їм туману, щоб хапонути по черговому званню, – сказав Стельмах, не чекаючи, поки виступлять вищі за званням офіцери.**

– Ми чуємо про ваш революційний радикалізм уже кілька років, товаришу старший лейтенант, – відрубав Коровай і знічено подивився на львівського полковника, мовляв, самі бачите, з ким маю справу. Ведіть збори далі.

– А що ж ви пропонуєте, пане старший лейтенанте. Що саме? – чи то занадто щиро, чи занадто лукаво запитав штабний полковник, поправляючи п'ястуком сипкого чуба, що весь час спадав йому на чоло.

– Ви попросили разом поміркувати, а я, дурень, повірив, що це справді комусь потрібно. Помилився.

– Не гарячкуйте, старший лейтенанте. Йдеться про честь нашої української армії. І про честь української держави. Уже не ми ліземо зі своїми танками у Європу, а Європа

простягає нам свою дружню руку. Влада прийняла політичне рішення. Ми, військовики, повинні його якнайкраще виконати. Пропонуйте, як саме? – штабний полковник кивком голови поправив сипучого чуба і слухав, сівши боком на підвіконня «ленінської кімнати». На передній стіні з'явив незатинькований кругляк від збитого сьогодні солдатами герба СРСР.

– Я б окреслив два аспекти. Натовці мають найповнішу інформацію про наш полігон, але хочуть побачити його в натурі. Хочуть відчутти його. Отже, ми повинні надати їм максимальну можливість для цього. І зробити все, щоб вони збагнули: це – полігон збройних сил України, а не колишньої агресивної імперії чи якоїсь там самопроголошеної Придністровської республіки. Найголовніше, що їх цікавить і веде до нас – це велетенський стратегічний полігон. На чотириста квадратних кілометрів. Це – цілий адміністративний район. Полігон іще не весь розікрадено. Функціонують командні пункти, зв'язок, автоматичні мішені, бойова техніка. За дві доби все це можна привести в повну бойову готовність. Закріпити за кожним сектором офіцера, виділити йому солдатів, а командуванню – прийняти об'єкт. Все це легко зробити без метушні й фельдфебельської показухи із пофарбованою травою. Обов'язково треба прибрати стару символіку. Біля другої казарми досі стоїть пам'ятник Суворову. На командному пункті танкодрому висять портрети членів політбюро і цитати Леніна та Язова. І в кабінеті командира, замість ведмедиків Шишкіна, повинен висіти портрет Кривоноса чи зображення бою під Жовтими водами. За три дні солдати й офіцери повинні зробити полігон українським. По суті він таким і є, бо стоїть на українських кістках, сльозах і крові. – Стельмахові перехопило горло, і від хвилювання він закашлявся.

Капітан Верещака подивився на годинник і зітхнув: пропало!

Роман, який, як і більшість офіцерів, недолюбливав Богдана за його патріотичне «когутство» (Україну треба

любити, але нормально, вміру, а не хворобливо спалахувати на кожному кроці) – зараз задрив йому: ого, як рубає! І кладе на полицки, лиш бери і роби. Я ще так не вмію. Треба вчитися.

Майор Чоботару думав про своє: під таку нагоду треба вибити з округу побільше пального, цементу, дощок, нового обмундирування для особового складу, меблів, білизни, харчів, фарби. І все можна буде списати на натовців, якщо навчання закінчатся успішно.

Начфін Шеремет уже знав, що на рахунок полігону надійшло двісті п'ятдесят тисяч гривень. І тридцять дві тисячі сто тридцять дві гривні й сорок три копійки зняли енергетики за борги цього року. А як проносяють інші кредитори? Треба вранці їхати до банку, зчиняти галас, що це – цільові кошти для НАТО, що за цим стоїть велика політика. Може, взагалі спишуть усі борги. А з Короваєм і Чоботару ми дамо раду грошам...

Командир господарчого «зброду» Сухомлин вже мав би гнати «Запорозця» на Волинь, на весілля найменшого брата дружини. Приїхали! Вдома хоч не показуйся. Ганя з мене зробить негра і натовця.

– Продовжуйте, лейтенанте. Мені подобається ваша позиція. Продовжуйте сміливіше, – заохотив львівський полковник і пересів за стіл, щоб занотувати щось для себе.

– Постріляти дамо їм досхочу. Потрібне пальне для танків, хай гасають і б'ють по мішенях, поки штани не змокріють. І демонструвати повну відкритість і дружєлюбність. Норма поведінки проста і зрозуміла: так, нам дісталися у спадщину примітивні казарми і нужники, ми отримуємо жалюгідну платню і їздимо на старих машинах, але, нарешті, ми тут господарі, це – наша батьківщина, і ми гордимся нею. Для цього маємо зробити друге: відкрити їм українську душу. Повеземо на озеро, на рибалку. Зваримо юшку. Влаштуємо полювання, завалимо пару вепрів і засмажимо на коловороті. Горілку знайдемо. Ми непомітно виливаємо її з чарок, а вони п'ють, кількох ми несемо до машини на плечах. Це зближує. Братання.

Обійми. Українці – файні хлопці. Добре стріляють. П'ють чарку, але не впиваються. Розкажемо їм, як утворювався полігон, як нищили села і депортували людей комуністи. Я можу привезти місцевих жителів, які покажуть, де стояла їхня хата. Завеземо їх у село і накриємо в чиємусь дворі столи: хай побачать, як народ любить свою національну армію. І третє: обладнати для їхніх солдатів окрему казарму, для офіцерів – готельчик. Зробити сауну і пристойний гуалет. Ми здатні це виконати за три дні, якщо приїде нам на підмогу три роти будівельників? Зможемо. І нічого більше вигадувати. Залишаймося самі собою – і натовці полюблять нас, українців. Простих, відкритих і миролюбних хлопців. I'm glad to see you. Do you understand?¹ – сказав Стельмах і шумно всівся на місце.

– Але ж вони навіть воду у каністрах везуть з собою, – озвався непомітний досі майор із штабу округу.

– Хай везуть. Варто їм у перший же день показати полігонні джерела на Розточчі, з яких починається кілька річок, що течуть до Чорного і Балтійського морів, хай побачать за десятиметровою товщею чистючої води піщане дно, де, як людські серця, пульсують джерела – і вони не захочуть навіть умиватися своєю водою. А наша – ще й лікувальна. Отак їм треба і пояснити: совецьким генералам літаками возили цю воду до Москви, – зухвало огризнувся старлей Стельмах, і майор згідливо похилив голову.

– У кого ще є конструктивні ідеї, панове офіцери? За дві години мене чекає командуючий на доповідь пропозицій. Якщо він затверджує наш колективний план – я повертаюся назад, і ми відразу ж приступаємо до його виконання, – полковник труснув головою і, вдивляючись в обличчя офіцерів, чекав. Ось його погляд ковзнув по Романові, і той пружно звівся на ноги:

– Лейтенант Гудима.

– Служить на полігоні лише два місяці... – про всяк випадок докинув Коровай, бо до ладу не знав, що воно за

¹ Радий вас бачити. Розумієте? (англ.)

штучка, цей молодий бабій і завсідник місцевих шинків, який ще нічим не виявив себе на службі, oprіч нічних походеньок.

– Два з половиною, пане командире, – м'яко поправив полковника Роман і перевів подих. – Ми забули, що вони везуть свою комп'ютерну техніку. Не маємо права виглядати, як папуаси. Треба серед солдатів і офіцерів виявити комп'ютерників. Скажімо, у моєму взводі є хлопчисько, який вільно гуляє в Інтернеті. Чистісінький хакер, який із японкою закрутив роман в Інтернеті, через те не склав дві сесії поспіль в інституті й пішов до війська.

Львівський полковник масно реготнув, труснув головою, і в залі прошелестів полегшений смішок.

– Мій хакер за ці дні може підготувати групу комп'ютерників. Він із місцевих. Має дома найновішу техніку з програмами двотисячного року. Якщо ваша згода – виділіть машину – і ввечері в учбовому класі можна розпочати навчання. Гарантую, що мій хакер втре носа натовцям. І не забудьмо про перекладачів. Це – може, найголовніше. Можна військовозобов'язаних чоловіків – викладачів англійської на п'ять днів призвати на збори.

– Хвилиночку, лейтенанте, – звівся на ноги полковник. – Підніміть руки, хто вміє працювати з комп'ютером. Гудима... Стельмах... і... старший лейтенант...

– Семибрат.

– Троє. І всі вони – молодші офіцери. Ганьба, товаришу командир. Палицями збираємося воювати? – полковник знову сів за стіл, щось занотував у своєму записнику, куди краєм ока зазиравав Коровай. – Дякую вам, лейтенанте Гудима. Формуйте групу комп'ютерників і приступайте до навчань. Є ще пропозиції? Немає. Старший лейтенанте Стельмах, залишіться. Решті – приступити до впорядкування полігону.

Офіцери купкувалися біля виходу зі штабу – кортіло закурити й розслабитися. Коровай і Чоботару піднімалися по східцях до своїх кабінетів. Командир зупинився, перегнувся через бильця:

– Знав, що ці сдикуни-лейтенантики кинуть тінь на старших, служивих офіцерів. Але щоб аж так – не думав. Дожилися! Шмаркачі ставлять нам завдання. Оце – армія. Ми з вами розікрали полігон... Ми з вами...

Роман здригнувся і втягнув голову в плечі, згадавши про вкрадену маскувальну сітку, що лежить у його кімнаті. Треба швидше віддати її Славкові і забути.

– Не ми з вами розікрали, а ви самі, – відповів хтось із офіцерів уже на вулиці, коли всі смачно задимачили, зарипіли портупелями і черевиками.

Гудима швидко знайшов свого хакера Грицяя. Той аж засвітився від радості, бо згарячу потрапивши до війська, де його, програміста високого класу, студента, політехніка з незакінченою вищою освітою, використовували на чищенні картоплі, митті підлоги в казармі, маршируванні на плацу і виконанні безглузких забаганок офіцерів – постійно почував себе тут чужим і нещасним. Він просто перебував «мертвий сезон» свого життя, не маючи можливості виходити на зв'язок із японкою. До того ж, рядовий Грицяй вільно володіє англійською.

Роман підійшов до капітана Верещаки, попросив у нього машину, щоб виконати завдання полковника, привезти комп'ютерну техніку із містечка, розташованого за кілька кілометрів від полігону.

– Я вже знаю, чим ти мені, Гудима, не подобаєшся. Але досі не знаю, за що саме прилягла до тебе моя душа. Бери он чорного американського джипа і – при. У моєму розпорядженні тільки гримучий «КрАЗ» рядового Хорунжого. Вибирай, хрякер, чи як там... А те, що приїхав по мене на озеро – молодчага. Не забуду.

Роман не хотів показуватися зараз на очі ні Короваєві, ні штабному полковникові. І страшно, і незручно просити машину. А Хорунжого він самочинно відпустив у звільнення.

– То я поїхав, пане капітане, – сказав Роман командирові роти, але той лише байдуже кивнув головою, розмовляючи з ротним третьої роти.

Гудима посадив рядового Грицая до кабіни «КрАЗа», запитав, чи знає він, у якому селі живе рядовий Хорунжий? Знає. Запустив двигун і, скрегочучи коробкою швидкостей від незвички – виїхав із гаража. Роман ледве кермував неповоротким і тупим грузовиком і думав, що краще вже було взяти танк, ніж їхати цим дрімучим дідом. Їхали полігоном, зустрічних машин не було, хай когось...

Вирішили заїхати за Дмитром Хорунжим, відлучити його від дівки, хай сідає за кермо, а тоді вже завернуть до батьків Грицая у містечку, щоб забрати комп'ютер. На кожному роздоріжжі вони зупинялися і радилися, як їхати до села Вишенька, а запитати було ні в кого, тому швидко заблудили. Роман занервувався, маючи лише півбака солярки, а вже смеркалося. Та несподівано вони вискочили в якомусь хуторі на краю полігона. Роман зупинився біля першої хати, допитав п'яного чоловіка, який вечеряв яєшнею з часником, і вони через поля і заболочені рівчаки потряслися до Вишеньки.

Олег Грицай тут виріс, вважає себе місцевим, хоч його дід, після війни скерований сюди з Красноярська для боротьби з бандерівцями, був начальником НКВД у сусідньому районі. Батько вчителював, а зараз директорує в середній школі містечка. Донедавна був проти комуністів і проти рухівців, а тепер зайняв українську народницьку позицію і просто виховує порядних дітей. Історія з виключенням сина зі Львівської політехніки довела його до інфаркту, з якого ледве виліз. Олег пообіцяв не одружуватися і через два роки поновитися на факультеті, принести батькові диплом про вищу освіту. Тато з мамою втішаються його появі на порозі. Поки готуватимуть вечерю – Олег увійде в Інтернет, відшукає там свою японку, повечеряють і повезуть комп'ютер на полігон.

У Вишеньці вони швидко напители родину Хорунжих, і «Краз», зачепивши бортом складені під парканом колоди, зупинився біля воріт. У Вишеньці вимкнули світло. У

дворі було темно, тільки вузький облизень від запаленої свічки чи лампи тремтів у глибині подвір'я. Роман посигналив, і до кабіни підійшла дівчина. Мабуть, одна з двох, про яких казав Хорунжий.

– Я – командир Дмитра. Відпустив його у звільнення. Вночі у нас буде тривога. Це Дмитрова бойова машина. Йому треба повертатися в частину.

– Його нема дома. У сусідньому селі, в дівчини, – відповів із темені м'який, присмучений чимось голос і гойднулася біла, як стигла кульбабка, голова.

– Тут залишиться його товариш із взводу, а ви покажіть дорогу і допоможіть його знайти. Це дуже серйозно. Я спеціально приїхав.

Олег виліз із кабіни, попросивши дві сигарети. На його місце застрибнула прудка кізка в домашньому халатику (тьмаве світло від приладів на щитку таки вихопило її тугі засмагли колінця й розкинуті поли халатика, Роман це побачив).

Вони довго їхали селом, вихоплюючи світлом фар сонні хати, дерева, ожереди сіна, закохані пари на лавчинах, собак, що перебігали вулицю. Гудима невлад умикав швидкості, ловив баюри на розбитій вулиці, безперестану курив і без причини стискував кермо. Щось телесувало його, пробуджувало якийсь неосмислений неспокій і дурний, майже тваринний страх.

Ну, сидить собі пишна (судячи з красивих і принадних колін) сільська дівка, мабуть, Дмитрова сестра. Нехай сидить, ти ж не лаштуєшся її гвалтувати. Чого ж душа ходить ходора, мотається, як заєць у світлі автомобіля? Що за біополе в цієї дівки, що за ядерна енергетика?

Роман не витримав, навмисне випустив з губів сигарету собі під ноги. Зупинив «КрАЗ» і ввімкнув світло в кабіні. І тут же злякано вимкнув його, розчавивши сигарету черевиком. Рвонув машиною з місця, і грузовик вискочив за село.

Романе, отямся! В тебе почалися галюніки, тебе кудись несе, і ти не здатний чинити спротиву. Завтра полізуть

чортенята із пачки сірників, а тоді – маленькі негри у натовській формі, з автоматиками і саксофончиками... Що з тобою відбувається? Чому ти стиснув кермо, наче його хочуть вирвати з твоїх рук? Чому гаряча паморозь виступила на спині?

– Ви снилися мені всю минулу ніч.

– А ви приїхали по мого брата чи розповідати мені сні «рябої кобили, що перевернула воза зі збіжжям», так у нас кажуть, пане командир Дмитра. Якщо друге, то розвертайте назад і не морочте мою затуркану голову. Дмитро повернеться до частини вчасно.

– Не зліться, Янголе. Не зліться. Ви Славка зі «Схрону» знаєте?

– І Бог велів. Живе по сусідству. Зараз – у «Схроні». Запрошував на вечерю. Та мені сьогодні не до цього...

– Це – якийсь фатум. Я готувався зустріти вас увечері в «Схроні». Аж тут – аврал на полігоні, у всіх жижки затремтіли. Підрозділ НАТО прибуває на полігон. А я відпустив Дмитра у звільнення, до двох дівчат одразу. Ваш капелюшок... біла сукня. Квітка... Морозиво. Дурман. Випитий мною для сміливості коньяк. Зорі. П'янке божевілля. Політ на мотоциклі. Кам'яна подушка під головою. Неземний сон. Ви в образі пресвітлої Янголиці, що стоїть у райській брамі. Називайте божевільним, бийте по пиці, але все це – правда.

– Нащо ви стільки туману напускаєте? Туману і слів. Я до такого не звикла. Моє життя просте і грубе. Опустіться на землю і не беріть дурного в голову.

– Чому ви одразу в мені бачите ворога?

– А щоб потім не розчаровуватись. Набридло.

– Але ж зрозумійте мене. Я трясуся десятки кілометрів грузовиком, їдучи по свого солдата. Всю дорогу думаю про дівчину, яка своєю появою у «Схроні» зірвала мені душу. Шкодную, що кілька днів не бачитиму її, бо у нас спільні навчання із натовцями. Їду у чуже, неосвітлене село. Зупиняюся під ворітьми рядового Хорунжого. І в кабінку до мене сідає Привид. Не кожен таке переживе...

– Ви вже пережили. Нормально. Без летального фіналу... А що, я вам справді подобаюсь?

– Хіба не відчуваєте?

– Ще ні. Але якщо ви сподіваєтесь, що ляжу з вами під першим кущем – будете розчаровані.

У Романа мало не вихопилося з уст: «Під першим – ні, під другим...теж ні. Але ж кущів вистачає, це – не Сахара», але сам злякався цього дурнющого офіцерського дотепу. Він ладен був їхати отак довго-довго. Говорити і значущо мовчати, посмоктуючи сигарету й милуючись її коліньми і пружкими стегнами, що визирали між полами халатика. Однак машина вскочила в сусіднє село, і Дана зупинила його біля першої хати, що виднілася в глибині саду.

– Я піду одна. А ви тим часом поміркуйте, чи справді я вам подобаюся? Без кущів...

Вона легко вистригнула з кабіни. На мить засвітилася, як свіча, у промені ввімкнених фар, і зникла у темряві. Без капелюшка з квіткою, без білого шовку з розпіркою, без ефектної люмінісцентної підсвітки – вона ще любіша мені, думав Роман. Сотворивши її, природа на кількох десятках дівчат відпочивала. Які досконалі пропорції! Довгі, налиті жагучою енергією ноги, тонка, осина талія, великі гойдливі груди, вузькі округлі плечі, вигадував він її, дивлячись у темний сад...

Невже колись таки поласую в цьому раю? Не віриться. Та втелюючись я сильно і – надовго. У цій лісовій дірці кращої дівчини немає. І не треба. Тепер я обійдуся без Славка, знаючи, де вона живе. Ось хай лиш поїдуть натовці.

Роман зіскочив з кабіни на землю. Потягнувся всім тілом, аж хруснуло в міжпліччі, помочився на задне колесо, прислухаючись до саду. Нехай тепер за кермо сідає рядовий Хорунжий, а я поруч з нею. Можна непомітно і притулитися, відчути бодай плечем чи коліном цей витвір природи, цю сонячну енергію, перелиту в божественне тіло.

Та що вона там так довго бариться? Стягує брата з дівки, чи нишпорить під кожним кущем? Я ж планував увечері відкрити курси комп'ютерників і доповісти про це особисто полковникові зі штабу. А так прителіпаємося серед ночі...

Роман таки не встежив, коли появилася Дана. Вона нечутно зайшла з-за спини і штрикнула його пальцем під бока:

– Не стріляйте! Свої. Дмитро зараз прибіжить. Доскакався жеребчик. Оксана завагітніла. Аборт їй протипоказаний. Хай тепер дурко жениться. Думаю, що командира на весілля запросить... Солдат кохання... Я думаю, вона свідомо завагітніла. А мені робота – приймати пологи.

Розхристаний («афганка» – назад козирком) розгарячений Дмитро вискочив із саду, цибонув у кабінку. Роман підсадив Дану, обхопивши жадібними п'ястуками за тонкий стан, вдихнув запах її молодого тіла. Намацав на землі загублений нею кімнатний чопанець і сів поруч.

Виїхали з села, Дмитро ще раз посигналив, і Дана сказала:

– Хутенько мій братик нагулявся. Навіть старшу сестру не встиг видати заміж.

– То виходь за лейтенанта Гудиму... Якщо він захоче...

– Не базікай, братіку. Веди машину.

– Що я Орисі скажу? Що?

– Женись на обох, сексуальний гіганте.

У Вишеньці вже загорілося світло. Під липою у дворі стояв стіл із найдками. За столом сиділи тато, хакер Грицай і тиха, сором'язлива дівчинка у вишитій сорочинці й червоній бейсболці «Coca – cola» на голові.

– Привіт, Орисю, – промимрив Дмитро, першим зайшовши в освітлений лампочкою, що висіла між гіллям липи, двір.

Дана стрибнула із приступки «КрАЗа» просто на Романа. Він ледве встиг підхопити її попід пахви, пригорнув до себе, і його аж облекли гарячі боханці її

грудей. Ще мить, і він би таки поцілував її, але біля його уст несподівано постав її маленький, цупко стиснутий кулачок. Він лагідно торкнувся його своїми губами, і кулачок розпростався, її долоня погладила його щоку.

– Чого ж не несеш мене у куці, лейтенанте? – реготнула вона, вивільнилась із його рук, і побігла у двір, гублячи кімнатні чопанці. Господи! Яка вона красива і гожа, думав Роман, заходячи на подвір'я.

Батько метушливо налив по чарці (Роман дозволив випити і Дмитрові: тут поліціантів нема, а на полігоні – тим більше, до того ж рядовий уже хильнув десь), мама подала свіжої бринзи, вудженого сала і яєшню на сковороді. Випили за українське військо, за те, щоб воно ніколи ні з ким не воювало, але щоб його таки боялися... Орися лишень пригубила, невідступно дивлячись на Дмитра, який тупився у яєшню, припрошуючи до їжі Олега. Дана зайшла до хати і довго не появлялася, погукавши туди маму.

Ромко розумів, що зараз відбувається у цій сім'ї, яка розгуба і шарварок, із жалем і співчуттям поглядав на Дмитра, але нічим зарадити не міг, бо влада його маленька й куца. Не вистачає, щоб у власній душі навести лад. Та й генерал би тут заплутався.

Тато налив іще по чарці самогону. Випили за Україну. Бідну. Розікрадену мародерами. Безробітну, але всеодно – рідну. Підпивши, батько розповів Романові, що родинні землі Хорунжих, їхнє рідне село Слобода, кладовище із кістками прадідів і прабабусь, церква святого Михаїла, освячена Шептицьким – все зараз на території полігону. Серед зими дітей і дорослих викинули з хат, домівки тут же розстрожили танками, щоб ніхто більше не повернувся сюди. Людей у холодних товарняках вивезли у Бесарабію і поселили всіх у покинутій вівчарні. У п'ятдесят сьомому вони таки покинули Бесарабію і втекли додому. Збудували оцю хату прямо під полігоном, потім тремтіли від страху: весь час ходили чутки, що полігон будуть розширювати знову. Українська влада тепер цього не зробить, вірив Данин батько.

З хати випливла Дана, несучи на витягнутих руках тацю з кавником і горнятками. Вона була в коротеньких голубих шортах із червоними тороками на холошах, у білих кросівках і тугій білій маечці-безрукавці. Либонь, вона б і в куфайці та кирзачах була б княгинею, думав Роман, милуючись нею. Ось хай я одягну свої джинси в обтяжечку і лайкову курточку поверх білої сорочки. Але то вже, як поїдуть натовці. А вони ще й не приїхали.

– Хлопці! П'ємо кавку із рук княгині. І гайда. Їдемо захищати честь України перед американцями, – сказав Роман, і йому сподобався власний пафос.

– А на коня? – заметушився тато. – Данусю, налий-но нам по повненькій, щоб очі не западалися і коні підків не губили, най їхній кінській матері... Перший український офіцер української національної армії в мене гостює. До цього тільки москалики купити самогону заскакували. І тікали, як злодії, наповнивши баклаги.

Дана зайшла Романові з-за пліч, сперлася лівою рукою на його лівий погон, притулилася всім тілом до його спини, красива, налита силою права рука наповнила його чарку по вінця. Дана випросталася, але Роман досі відчував пружний дотик її грудей і тепло її живота. Та хай воно сказиться! Що це зі мною діється? Наче Лізка у восьмому класі отак торкнулася мене цицями. Треба їхати, бо я тут і заночую... Годі, годі, не торжествуй. То вона так дурить тебе, йолопа обмундированого.

Дмитро вийшов з Орисею в сад, мама печально провела їх очима, заходилася накладати в пластиковий кульок стиглих яблук:

– Як там у вас закінчиться все – відпустіть Митрика на пару днів додому, пане офіцер. Дуже прошу, – сказала вона.

– Я все знаю, і тому – відпущу. Навіть привезу вам його, – відповів Роман і встав з-за столу. Поцілував маму в руку, хоч вона і намагалася сховати її за спину. Міцно стиснув батькову долоню. Низько вклонився Дані, аж із верхньої кишені висипалося кілька копійок, але він не нагнувся за ними.

– Рядовий Хорунжий! У тебе залишилося півхвилини на останній поцілунок! – крикнув Гудима і попрямував до «КраЗа». Олег уже сидів у кабіні. Дана побігла в сад по брата.

Примчав Дмитро без «афганки» на голові, збуджений і розкустраний. Ревнув мотором і кинув грузовик вперед.

Дана бігла з кульком яблук позаду, але наздогнати їх не могла. Соляровий дим і курява...

Поки Олег змотував шнури, пакував у паперові коробки монітор, процесор, клавіатуру, модем, принтер, поки вони з'їздили на луг і накидали з чиєїсь копиці свіжого сіна в кузов, поки повантажили і обклали сіном коробки – батьки накрили стіл у великій кімнаті під кришталевою люстрою, біля високого олеандра в дубовій діжі.

Роман одмагався, як міг: ми щойно з-за столу, пізня година, полігон на особливому режимі – не допомогло нічого. Мама зварила вареники з малиною, батько добув пляшку коньяку. Мусили сісти.

– Так-так, хай Олег змужніє, поїсть солдатської каші, загартується ідейно... – повторював старий. – Він у нас пізній, коли вже й не чекали дітей, тому намисливий, хворобливий. Армія йому потрібна. Піде на користь. Чечні у нас нема. Най послужить, а тоді довчиться. За Олегового командира!

Мама гладила Олегове плече, схиляла на нього голову і гладила знову. Вона боялася за нього – та японська дівчина вже телефонувала кілька разів сюди. Навіть вивчила кілька слів українською, але мама відповідала, що та набрала неправильний номер.

– У мене серце порване, але з вами, вояками, таки ще по одній перехилимо. Я, правда, й досі проти розвалу Союзу, але його вже не зліпиш. Всі хочуть бути президентами, а людям життя нема.

– Тату! Я тебе прошу. Не нав'язуй нам свої райкомівські лекції, – сказав Олег і з'їв із виделки, яку піднесла йому мама, вареник у сметані.

– Так-так, все це старе й нецікаве вам. Мої першокласники на запитання, що таке Радянський Союз, відповідають: так за царя називалася Росія... Розаліє, дай хлопцям кави, а ми ще по їдненькій. На стремено. І – в похід на американців! На комп'ютері Олег у них виграє...

Дмитро шепнув Олегові, що у них, вважай, закінчилася солярка і до полігону вони не дотягнуть. Олег попросив у мами двадцять гривень «на жувачку, одеколон і ваксу для чобіт».

Вони ще довго блукали полігоном. Роман злився, пересів за кермо. Кілька разів виїздили на пагорб, на якому бовваніла на тлі зоряного неба напіврозтрощена, обгризена часом, кам'яна церква без купола. Від цього моторошного видовища вони втрюх німіли і тікали у протилежний бік полігону. А там, позаду, над скелетом церкви, довго миготів серпневий зорепад. Наче вони блукали на Місяці, втікаючи від зоряного дощу. А покинута церква ходила за ними назирці.

На обрії почало сіріти, над болотами курів туманець, коли вони виїхали до танкодрому, де вчора Гудима проводив навчання. Тепер він передав кермо Дмитрові, а сам на мить задрімав, схиливши голову на Дмитрове плече.

Крізь рваний, сторожкий напівсон йому ввижалася Дана в білих шовках з розпіркою, з отороченими підкрилками за спиною. Вона наближалася до нього, торкала крильцем його щоку, обдаючи лоскотами все тіло. Лейтенант хотів обняти її за стан, але з-під шовків виштрикувався маленький кулачок, як іграшкова булава на портреті Івана Мазепи на плацу. Роман всеодно прагнув наблизитися до неї, але вона притьмом ховалася у брамі зруйнованої церкви-каліки. Із вибитих вікон, із дірок у кам'яних стінах на нього дивилися її оксамитовочорні очиська...

Дмитро розбудив лейтенанта біля контрольно-пропускного пункту полігону. Заспаний солдатик роздивився номери «КрАЗа» і підняв шлагбаум. Коли машина помчала асфальтівкою на територію полігону, він

згадав, що черговий офіцер кілька разів перепитував, чи не приїхав грузовик з лейтенантом Гудимою? Треба зателефонувати їй доповісти: вже приїхав із двома солдатами!

– Пане командире, я за півгодини змонтую комп'ютер, випробую його. Дозвольте на п'ять хвилин вийти в Інтернет. Після цього поголюся, вмюся – і готовий до виконання ваших розпоряджень, – попросив Олег, і лейтенант не заперечив.

Вони підїхали до казарми з учбовими класами. Дмитро вискочив на кузов і подавав їм коробки з технікою. Так були зайняті цією роботою, що їй не помітили, як від штабу підійшли полковник Коровай і майор Чоботару.

– Отставіть роботу! Стройся! – гаркнув майор, з-за спини полковника.

Хорунжий притьмом зіскочив з кузова. Гудима і Грицай опустили на асфальт паперові коробки. Стали в ряд, обтрушуючи з себе сінну потеруху. Полковник пройшовся вздовж куцої і нерівної шеренги. Розвернувся. І зупиняючись біля кожного, приношуючись і гидливо морщачись.

– Всі три – п'яні! Були в самоволці до п'ятої години дванадцяти хвилин. Усіх трьох – на гауптвахту, товаришу майор. Виконуйте наказ. На гауптвахті нормальна символіка. На всі часи...

Сержанти повели солдатів на ранковий крос (до Генеральських ставків і назад), офіцери і контрактники підїздили до прохідної на власних авто, мотоциклах і моторолерах, деякі надстроковики – на велосипедах. Та, нарешті, підкотив старий полігонний «Ikaigus», з нього висипалися всі ті, кого підбирають на умовлених місцях у великих близьких селах, містечках і районному центрі.

Через кілька хвилин перекуру у громіздкій, складеній із розпиляних навпіл колод, альтанці між чотирьох дебелих сосон – вже всі знали, що «молодий когут» Гудима проходить бойове хрещення «на губі». Разом з «брокером» і водієм «КрАЗа».

– Поставив ком'ютер в камері і до нього будуть приходити на навчання.

– І ми також?

– Ніби ми винні, що нам в радянських військових училищах цього не викладали, а на практиці воно не було потрібне.

– Командирові залишилося ще підловити Стельмаха на чомусь – і порядок.

– Еге ж, можна приватизувати гармати, танки, територію...

– А зарплату видадуть? Хоч одеколону польського купити і за світло й газ розрахуватися, бо все одріжуть.

– Все не одріжуть. Це ж не ізраїльська армія...

– Якраз в ізраїльській ріжуть ошадливо, а в нашій – можуть і – під корінь.

– А якщо по правді, братки, то чим завинив Гудима? Побував удома в хакера. Може, той живе десь аж у дідька під калиткою. Може, батьків не було дома, або треба було їх довго умовляти. Батьки почастиували. Не сидів же він із солдатами у гадючнику до ранку. А Коровай спеціально його пас... Зумисне залишився у штабі. Так можна всіх нас перелapati... Якби мене вчора серед ночі викликали на службу – можна садити також.

– Не всіх. Тільки тих, хто мочиться проти вітру.

– Стоп! Може бути дуже гостре продовження. Наказ видавав Гудимі штабний полковник. Ви ж чули – саме він. У Коровая посада нижча. Плюс нештатна ситуація. Зрив плану підготовки...

– Воно то так, але про Гудиму можуть просто забути на десять діб. З кам'яного мішка він не достукається.

– Мені цей вискочка також не подобається. Але так паплюжити офіцера перед солдатами... І за що? За випитих поза частиною, в нічний час сто грамів?

– Скільки разів ми вантажили в машину п'яного, як слупа, Коровая. Чоботару. Московських, київських і львівських генералів. А скільки стояли на номерах під час генеральських і партійних ловів. У робочі дні...

– І окопувалися в шанцях, бо п'яні мисливці могли шмальнути і по нас. Нещасний випадок під час навчань... Похорон за рахунок держави. Бойовий салют і – крапка.

Зелена «Лада-зубило» з мигтівкою на даху влетіла на майдан перед штабом. За нею вайкнув гальмами чорний джип, за ним – біла «Волга» останньої моделі. Із джипа легко вискочив моложавий генерал-майор у новенькому камуфляжі, знайомий полковник і двоє в цивільному.

Із «Волги» вийшли два майори і... старший лейтенант Стельмах.

– Ого-го, це Бодю привезли! – вихопилося в Сухомлина.

Хтось здогадався гаркнути «Струнко!», але генерал замахав правицею і додав:

– Вільно, панове офіцери! Вільно. Ходімо до зали. Кожна хвилина на вагу золота. Завтра по обіді тут приземлиться вертоліт міністра оборони з головним інспектором Збройних сил України.

Із приміщення штабу вилетів Коровай, викинув недопалену сигарету, і вона підкотилася генералові до шпiца мешта. Він наступив на неї і розтер.

– Офіцери полігону, струнко! Рівняння на... – випалив командир і витягнувся, кинувши руку до скроні.

– Годі, годі. Йдемо до зали, – розрядив ситуацію генерал, і натовп посунув до дверей.

Всі налаштувалися на довгі занудні проповіді про «честь України», «патріотизм», «відповідальність перед народом»... На «здоювання ідей». Ну давай, поганяй, генерале, націонал-стрибун і везучий кар'єрюга.

– Ваша концепція прийому натовців схвалена командуючим і міністром. Деталі уточнимо в робочому режимі. Ми віддрукували конкретні, розписані по пунктах, завдання для кожної роти, взводу. Під персональну відповідальність командирів. Сьогодні завезуть польову форму для особового складу, видадуть зарплату за всі місяці. Будівельники займуться казармами, готелем, сауною, облаштуванням сервісу, ремонтом основних доріг.

З нами постійно будуть представники обласної та районної влади. Вони сьогодні завезуть нові меблі місцевої фабрики і продукти. Чотири бензовози з паливом уже в дорозі. За свіжими званнями справа не скисне. Але... тільки після від'їзду гостей. Полковник Коровай, роздайте підготовлені нами завдання всім командирам підрозділів. Взвод старшого лейтенанта Стельмаха тимчасово передайте комусь із офіцерів. Все. Час пішов.

Капітан Верещака хотів доповісти, що в його роті вже нема аж двох командирів взводів. Навіть напружився весь, щоб підвестися і сказати про це, але злякався, а раптом Коровай при генералові осадить його: не твоє діло!

Роман відмовився і від обіду, який йому приніс рядовий Тищук із його ж таки взводу:

– Пане лейтенанте, бігме, я тут ні при чому, на такий дурний мене пост поставили. Ви їжте. Олег із Дмитром пообідали. І до туалету я їх водив... Ми вже знаємо, що полковник вас спеціально пантрував. Десь ви його зачепили... Генералів тут понаїхало, а завтра й міністр буде. Чим я вам можу допомогти?

– Забери їжу. Передай хлопцям привіт і скажи – хай тримаються.

Солдатик неохоче прибрав казанок з кашею і чай в алюмінієвій кварти. Хотів віддати лейтенантові честь, але руки були зайняті.

– Ось що, друже, може, побачиш старшого лейтенанта Стельмаха – скажи йому, що я тут. Із комп'ютерником Грицаєм.

– Зрозумів, пане лейтенанте. Виконую.

Одвільглий, вкритий цвіллю тиньк обсипається зі стін і стелі за кожного хряпання дверей. Ось і зараз, коли Тищук причинив, але не замкнув на замок, оббиті бляхою двері – гидка потеруха посипалася Романові на голову, за комір камуфляжу.

Він нерухомо сидів на дерев'яному тапчані без матраца. Чекав, поки з-під проїденої грибком підлоги вилізе худий довгоносий пацюк і сторожко розглядатиме його. Довго й

прискіпливо, аж поки Роман не поворухне черевиком, або ж потягнеться рукою до завбачливо залишеного недопалка (залишилася остання «ватрина» з фільтром). Тоді пацюк перебіжить до іншої дірки. Поворохобиться там і з тієї ж вигнилої щілини повільно виштрикне голову вуж.

Роман гидував цим гадям з тих пір, як у дитинстві йому вкинули старші хлопці вужа за пазуху, і він довго заїкався, аж поки мама не повела його до баби-шептухи, яка «викачала» переляк. Цей вужик навіть сподобався йому за вісім годин їхнього співжиття. Він виповзав на середину камери, згортався в клубочок на сонячній плямі і грівся, виставивши своє неотруйне жало.

Гудима уже перекипів на самоті. Нікуди він не писатиме рапорта, бо той всеодно повернеться до Коровая і буде ще гірше. Суд офіцерської честі очолює Чоботару, якого називають «правий чоботару Коровая». Перед Дмитром і Олегом соромно – підставив хлопців. А найгірше – знатиме Дана, що його, офіцера нової української формації, кинула в камеру до пацюків стара совєцька галоша. Більше принизити мене було неможливо. Нічого, за мною не заіржавіє. Була б дуель – я не вагався б ні секунди...

Сонячна пляма на підлозі перемістилася в дальній кут камери, і вужик переповз туди. Роман заплющив очі, обережно, щоб не злякати вужа, приліг на тапчані, підклавши долоню під неголену щоку. Він боявся заснути, не знаючи, як поведе себе пацюк, що шамрає щось під підлогою.

Щойно його огорнула темінь... у дверях камери виринула Дана в голубих шортах із тороками, з пластиковою тацею в руках. Запахло кавою. Роман скинувся на нарах, скочив на ноги. Перед ним були зачинені, оббиті іржавою бляхою, двері. Вуж випростався, як пружина і шмигонув у свою нору.

– Ні, я буду домагатися, щоб в українській армії були скасовані й знищені ці залишки тоталітарного режиму! Можна солдата карати нарядами поза чергою, не давати

звільнення, але ж не запроторювати його до брудної в'язниці з голодними пацюками, – хрипло проказав лейтенант, ногою відчинив незамкнені двері і вийшов у порожній коридор. Четверо дверей було відчинено навстіж, а в одних, зачинених, стирчали в замку ключі. Лейтенант відімкнув їх. Дмитро і Олег виструнчилися, по-арештантськи підтримуючи штани польової форми, з яких вийнято ремінці.

– Ану, братва, веселіше! Життя тільки починається. Шкода, що Олег вчора не вийшов в Інтернет, а тобі, Дмитре, нарікати гріх – з обома зустрівся. І мені повезло – з Даною познайомився. Коровай не вас, мене виглядав. Як батько рідний. Не спав усю ніч, визирав у віконечко. І дуже зрадив, коли ми приїхали живі і здорові. А головне – з комп'ютером. Ще трішки понасолоджуйтесь неволею, бо прийдуть визволителі...

– Та якби ж не повзали гадюки, – зморщився Олег і стеновав плечима.

– Не гадюки, але вужів цілі кубла. І пацюки нахабні. На груди мені заліз, – поправив Грицяя Хорунжий, шморгнувши носом.

Щось таке тепле й домашнє прокинулося в Романовій душі до Дмитра: рідний брат Данусі, мого Янгола з гарячої жіночої плоті. Він віддав йому останню сигарету з пачки і припалив від запальнички.

Роман зазирнув у порожні камери – у кожній з них на протрухлій підлозі вигрівалися кубла вужів. Він вийшов надвір, жадібно вдихнув лісового повітря, сів на пеньок під стіною. Лише тепер він відчув, як просмерділося це приміщення карболкою і людським потом.

Доріжкою, спотикаючись на дрібному шуттрі, біг сюди Тищук. Зупинившись біля лейтенанта, козирнув:

– Доповідаю. Старший лейтенант Стельмах поїхав до Львова по тризубці і портрети гетьманів. Але є і файна новина. За пару годин сюди прийдуть військові будівельники. Настеляти підлоги, білити стіни, міняти двері, ліжка, меблі. Думаю, вас всіх відпустять. Отам, на

затиллі вже є стиглі чорниці. Можете піти і поласувати, пане лейтенанте.

– Ти краще мене сигаретою почастуй.

– Йой. Не палю. Але для вас... зараз збігаю і роздобуду!
– і побіг, притримуючи рукою автомат за спиною.

Лише тепер Роман згадав, що його муляло весь час: він не відпустив цього хлопця у звільнення, на весілля його товариша. Дуже просив, а я чомусь вперся, а чому – ніяк не пригадаю. Невже він так легко забув образу? Чи прикидається? А ти, Романе, впечи йому зараз пару нарядів поза чергою. За порушення дисципліни. Погано охороняє тебе, залишив арештанта напризволяще. Гудима іронічно скривився і заплющив очі. Але цього разу Дана не появилася в темному тумані. І він миттєво задрімав чутливим сном, притулившись спиною до стіни.

...Теклівка. Ніч. Світлиця тітки Гелі. Запах нафталіну і тюльки. Тихий хрускіт малинника. Зараз Лізка перестрибне через підвіконня. Роман шасне руками під її атласний халатик. Вона вже тут. Запалюється світло. Посеред кімнати стоїть з пістолетом у руці Коровай. І не хата це тітки Гелі, а церква-каліка без вікон, купола, хрестів і дверей... Кубла гадюк у вирві від снаряда біля віттаря...

Вужик виповз із камери на сонце, погрівся неподалік Романових черевиків і сховався в кущах глухої кропиви, що росла обабіч стежки до туалету.

Генерал-майор Тютюнник увечері проводив оперативку за підсумками дня у кабінеті командира полігону.

Його ад'ютант роздав присутнім старшим офіцерам та командирам рот і служб каву, печиво, мінеральну воду і разові чашечки. Всі зауважили не лише новий, покритий безколірним лаком стіл, м'які крісла, диван із журнальним столиком, але й золотавий тризуб на голубому тлі, який висів замість шишкінських ведмедів. І – портрет Богдана Хмельницького, який гарцював на коні.

Генерал ручкався з кожним, хто заходив до кабінету і знайомився, даючи свою глянцьовану візитку.

– Я задоволений роботою особового складу полку. Офіцерами і солдатами. Однаково. У мене єдине запитання до вас, шановні офіцери: яка різниця між дев'ятьма роками і одним днем? Ставлю десять пляшок коньяку. Із власних коштів.

Генерал сьорбав каву і чекав, покурюючи «Marlboro».

...Грицькову маму у сорок дев'ятому вивезли із цих країв у невільніцькому поїзді. Дівчиськом. Шістнадцять років. Жіночий ешелон зупинився під Воркутою. По снігу пригнали до чоловічого табору. Кілька в'язнів-чоловіків кинулися до них, але їх скосила кулеметна черга. Вишикували. Довго перевіряли списки. Назвали мамине прізвище, і начальник табору поставив її біля себе. Начальство вибирало (за рангом) для себе наложниць. Мама іноді повторювала: «Бог мене тоді вибрав, дитино». Всіх загнали до холодного бараку і випустили чоловіків, яких було в таборі у кілька разів більше. Навіть у кам'яній, оддалік від зони, келії начальника мама чула всю ніч крики, лемент, плачі і постріли. Майже два роки вона прожила, не виходячи з кімнати, під охороною солдатів, бо в'язні кілька разів намагалися прорватися і туди.

Тоді привезли ще один ешелон «бандерівок». Мабуть, начальник знайшов собі молодшу, а маму без документів відпустив на поселення, давши харчів і грошей. Вона прибилася до шахтарського містечка, де відбували термін поселення свої, з Тернопільщини. Там мама вийшла заміж за набагато старшого вдівця, якого засипало в шахті за кілька місяців до Грицевого народження.

Застрашена долею мама записала його «руським», і Григорій легко вступив до танкового училища в Ленінграді. Уже в званні майора він якось під чаркою проговорився своєму близькому товаришеві, що є українцем, і його кілька разів викликав особіст танкової бригади. Трапився або набитий дурень, або мудрий чолов'яга, бо заспокоївся, коли Тютюнников написав коротку пояснювальну. «Для военного человека – главный документ Присяга, которую я принял и подписал. А там

четко сказано: Я, громадянин Советського Союзу – Тютюнников Григорій Романович...».

Другого дня «гекачепістського» перевороту його танковий полк стояв у Москві, на Манежній площі. Він дозволив солдатам і офіцерам вийти із танків, вільно спілкуватися з москвичами, які пропонували танкістам бутерброди і чай із термосів. А вночі його полк зайняв оборонну позицію біля «штабу Єльцина».

Після поразки «гекачепістів» портрети Григорія Тютюнникова промиготіли в багатьох газетах. Сам Шапошников призначив його виконуючим обов'язки командира танкової бригади, готувалося генеральське подання. Але подивившись телевізійний репортаж із Києва, побачивши тисячі сяючих від щастя облич, які несли синьо-жовті прапори і співали «Ще не вмерла...» – мама впала на коліна, обняла його за ноги й ридала, приказуючи: «Поїхали до-до-ого-мочку! Вже ж можна-а... І татко покі-йнесенький про-о-осить!». Він зволікав. У сорок років стане генералом, перспектива. Хай відбудеться референдум в Україні. Та приїхавши якимось пізно додому, застав мамину записку: «Більше не можу. Поїхала у вільну Україну помирати. Приїдь хоч на похорон». Щось вибухнуло в його підсвідомості, заглушило розум і дало волю почуттям. Він подав рапорт, набрав газет із своїм портретом, прихопив копію подання на генеральський чин, сів у «Волгу» й наступного дня, після обіду вже був у Києві.

Кілька днів він змарнував у коридорах щойно утвореного міністерства, де всі бігали, метушилися, вигукували незвичне «Слава Україні!» і дехто відповідав «Слава навікі веков!», але ніхто не міг відповісти на Тютюнникові запитання. Вже каюся. Треба було взяти відпустку, а не писати рапорт про звільнення.

Із відчаю він кілька днів стовбичив у натовпі біля Верховної Ради, куди часто вибігали депутати-рухівці. Одначе, вибігали, щоб підбадьорити народ, потиснути руки шанувальникам, а не вирішувати якісь проблеми.

Отак вискочив і невисокий, рухливий Чорновіл. Тютюнников просунув і свою руку для потиску. Міцно схопив тонку чорноволу долоню, притягнув його до себе, аж той заточився.

– Я – командир танкової бригади під Москвою. Захищав Білий Дім під час ГКЧП. Українець. Із депортованих. Ось газети з моїм портретом. Покинув усе і приїхав служити Україні. А мене, без п'яти хвилин, генерала відправляють на прийом до днювального. Невже й ви мені зараз збрешете?

– Після засідання чекайте мене тут. Я домовлюся з міністром.

Увечері люд на майдані освистав групу комуністів, що сідала в автобус, на всю горлянку вітав знайомих лідерів Руху, поволі розходився, згортаючи синьо-жовті прапори до завтра. Григорій залишився на майдані сам. І тільки тоді з приміщення вибіг Чорновіл:

– Завтра. О восьмій двадцять ранку. Вас прийме міністр. Газети і свого листа я йому щойно передав особисто.

Після обіду Григорій уже гнав «Волгу» до Рівного. Приймати танковий полк. Тимчасово. Генеральське представлення міністр залишив у себе на столі. Однак, з'ясувалося, що командирська посада в полку зайнята. Переляканий підполковник, побачивши візу міністра на рапорті Тютюнника (вже Тютюнника!) кинувся видзвонювати в усі дзвони, і Гриця скерували у розпорядження штабу Західного округу.

Було два роки поневірянь і принижень. Одні вважали його «москалем», засланим в українські збройні сили Москвою. Інші – «дезертиром», який прискакав в Україну «на лови щастя і чинів». Треті – неповноцінним українським патріотом, який довго служив Російській імперії. Допомогла вистояти мама, яку він знайшов у Стрию, в будинку-інтернаті для пристарілих і забрав у тісну «хрущовку», покинуту офіцером, що виїхав до Грузії. «Ти служиш Україні. За батька. За тисячі замордованих у ту ніч дівчат, з якими мене привезли до

табору. Я чую їхні крики і плачі. Поки ти служиш, то я житиму».

Правда, мама не дочекалася, коли син стане українським генералом, а тоді й – заступником командувача оперативного округу. Померла. Тихо і спокійно. Сиділа в м'якому кріслі. Читала «Чорну книгу України». І – вмерла. Молодий генерал холостякує. Дружина вийшла заміж за бізнесмена.

– То яка ж різниця, товариство? Може старший лейтенант Стельмах скаже? Де він? – генерал окинув оком присутніх і не знайшов його. Ніхто з них і гадки не мав, що хитрючий Тютюнник, розробляючи вчора до півночі план спільних з натовцями навчань, навмисне затримав у себе кмітливого, задерикуватого сміливого і незакомплексованого лише трьома маленькими зірочками українця, щоб забрати його до себе на нічліг. Випив із ним пляшку сухого вина і випитав про порядки на полігоні. – То де ж він?

– Внизу. Біля входу. Його сюди не пустили, – сказав капітан Верещака, бо генерал чомусь дивився саме на нього.

– Полковнику Коровай! Підіть і запросіть. Я ж сказав вам, що старший лейтенант Стельмах у моєму підпорядкуванні.

Коровай неохоче встав з-за столу, випив мінеральної води і вийшов з кабінету.

– Відповідь ви всі знаєте. Тільки боїтеся сказати вголос. Різниці ніякої. Все, що треба було зробити спокійно, з насолодою за ці роки – ви зробили за день штурму. Один з найкращих полігонів світу за роки незалежності України перетворено на партизанську базу. Тут працює військова прокуратура. Але все для спільних навчань у нас, слава Богу, є. Техніка і стрільбища готові. Зв'язківцям завтра до обіду ввести запасну лінію зв'язку зі всіма пунктами. Уявляєте, викрадено кілометр кабеля, телефонні апарати.

Коровай навшпиньках пройшов через кабінет. Стельмах присів на стілець біля дверей, переминаючи в руках «афганку».

– Ротним підготувати комплекти боєприпасів на кожний танк. Уявляєте, що значить для американців постріляти із тих танків, якими їх залякували стільки років. Завтра привезуть нові автомати, протитанкові снаряди – все, про що вони вже знають. Хай стріляють досхочу, – вони за це платять гроші. Що з групою комп'ютерників? Хто ними займається?

– Пане генерале! – випростався Стельмах, – полковник Коровай закинув до гауптвахти лейтенанта Гудиму. Тільки за те, що той проявив ініціативу в цьому питанні. Позичив на час навчань наймодерніший комп'ютер, знайшов солдата, який вільно працює в Інтернеті, володіє англійською. Ну, може, й випив із батьками маленьку чарочку. Але виконав завдання. Сьогодні ми б уже мали групу комп'ютерників, готових працювати з американцями. Але командиру було важливіше – довести лейтенантові, хто тут господар. Будівельники ремонтують полкову тюрму, а лейтенанта й комп'ютерника зачинили у боксі. Будемо воювати лопатами. Від полігону до обіду...

– Полковнику Коровай! Запросіть сюди лейтенанта. Тільки швидко, бо людям ще треба відпочити. У навчаннях – три основні позиції: учбові стрільби із усіх наявних на полігоні видів зброї. Вхід у комп'ютерну систему НАТО, отримання учбового завдання з їхнього штабу, аналіз і виконання. Третє – підписання угоди про співпрацю, яка дає нам півтора мільйона доларів для полігону. Решта – огляд полігону, знайомства, купання, рибалка, дружні обіди й вечері над озером, із смаженим вепром, тут проблем не буде. Третій день – свято нашої незалежності і – проводи натовців... І – підсумки. З висновками... слідчих органів. Якщо угода буде підписана – полігон мусить швидко стати українською військовою частиною європейської, а не азійської орієнтації.

– Товаришу генерале! От вам і доказ моєї правоти. Якийсь лейтенантик, який прослужив три дні, не підкоряється і вам. Пішов у казарму наводити красу. А заступник командуючого хай чекає... – радісно випалив з порогу Коровай.

– Це мій безпосередній підлеглий командир взводу... Я хочу сказати... мабуть, це і невірно... але на місці лейтенанта Гудими я вчинив би так само, – несподівано для самого себе і для присутніх сказав капітан Верещака, його розчепірена на лакованому столі п'ятірня тремтіла від хвилювання. – Він же не військовополонений чи дезертир, щоб появитися перед заступником командувача округом немитим і зарослим. За кілька хвилин буде. Я в цьому переконаний.

– Я – теж, – усміхнувся Тютюнник. – Всі вільні. На добраніч.

Вуж виповз йому на груди, підняв свою голову і похитував нею, зазираючи в обличчя. Роман злякано змахнув його з себе, стрепенувся і прокинувся.

Де я? Що зі мною? Одяг на стільці. Тумбочка. Шафа. Моя кімната. Ніде ніякого вужа. Встав. Увімкнув світло. Випив води із графинчика. Пів до четвертої ночі. Комп'ютер змонтовано, Олег навіть кілька разів виходив в Інтернет. Сьогодні завезуть комп'ютерні столики, проведуть ще кілька розеток. Група, вважай, укомплектована. Постажуються до вечора і – олл райт, май френд!

Відчув, що вже не зможе заснути, хоч спав усього дві години. Тривожне, пульсуюче хвилювання переповнювало його засіпану в останні дні душу. Раніше все йому було простим і зрозумілим. Навчання, іспити, дискотека, дівки, «парковий секс» із шевчинями швейної фабрики (вікна їньої казарми дивилися у вікна дівочого гуртожитку, домовлялися на мигах загода, щоб потім не запізнитися на ранкову перевірку). Батько регулярно надсилав грошенят, і він міг дозволити собі посидіти з «бойовою подругою» в недорогому генделику, почастувати її шампанським і шоколадом, а тоді вже – у зарості парку. Одна з них (забулося ім'я) познайомила Романа зі своєю сестрою, бізнесменкою Томкою, яка скуповувала й експортувала брухт, мала сріблястого «опелька» і дачу, на яку тікала від свого чоловіка, коли той чергував у пожежній

частині. Отоді вже на два роки в нього зникли всілякі мороки. Крім однієї: розбудити вранці розморену Томку, щоб вона відвезла його на ранкову перекличку.

Призначення отримав гонорове: кашляни – і почують у Європі, на польському боці. Ще раз чхни – почують у Львові, у штабі округу. За два тижні служби все стало звичним і зрозумілим. Тільки б час ішов швидше, щоб зірочки на погонах «розмножувались». А тепер все змістилося, зсунулося зі своїх узвичаєних місць. Сторожка і невідступна тривога телесує його, не дає зосередитися і бути тим Романом Гудимою, якого він завжди розумів і підтримував.

Він надибав у тумбочці свою, ще курсантську, ложку, на якій було вибито «Шукай, рідна, м'ясо!». Краєм ручки став відколупувати із шафи заіржавілу бляшку старого інвентарного номера. Ложкагнулась, але іржаві цв'яшки не піддавалися. Збив пальця.

Взув черевики на босі ноги і вийшов у двір. Дістав із інструментальної скриньки мотоцикла обценьки. Смачно викурив сигарету, вбив газетою кілька комарів на стіні, аж тоді люто одірвав совєцький інвентарний номер на шафі. Знову вийшов на вулицю, пожбував бляшку в куці, поклав на місце обценьки і повернувся в кімнату.

З-під його ліжка визирав край маскувальної сітки. Згадався б Коровай і зайшов до кімнати, коли мене не було! Оце радість для нього!

Роман похапливо одягнув свій камуфляж, натягнув шкарпетки і зашнурував черевики. Замотав у плащ маскувальну сітку, перев'язав її паском і вискочив із кімнати. Завів мотоцикл і, не прогріваючи його, рвонув з місця.

Маленький, миршавий вояка-вартівий біля танкових боксів довго мружився проти яскравого світла у мотоциклетній фарі. Нарешті, впізнав.

– Вранці вкинеш у будь-який бокс. Я брав, щоб обгорнути комп'ютер. І – повертаю. Не забудь.

Роман виїхав на асфальтівку і повернув ліворуч, не до штабного містечка, а в підсвічений місяцем простір

полігону. Йому заважав плащ, затиснутий між колінами. Він зупинився, одягнув його і помчав далі. Вітер напнув за його спиною плащ, той лопотів, наче норувив підняти лейтенанта у небо. Нічна прохолода обдавала його обличчя і груди м'якою свіжістю, душа заспокоювалася й добрішала.

Влетіти б зараз у Данин двір. Постукати у її вікно (не знаю, котре саме). І, якщо вийде сонний батько – доповісти, що у Дмитра все нормально, відпочиває в казармі. А тоді, може, визирне Дана. Хай би і не вийшла, але побачив би її у вікні, і вона б зрозуміла, чому я приїздив.

Ні, не встигну, та й поночі дороги не знайду. І Коровай не діждеться від мене подаруночка, хоч і дуже б втішився, якби я запізнився на ранкове шикування. І генерал був би дуже розчарований мною. Вибачай, Данусю, але – не приїду. Просто перевернися ввісні, млосно потягнися, виструнчивши свої красивуці ноги і спи. Може, і я тобі приснюся. Принаймні, я цього дуже хочу.

«Ява» винесла його на безлісній простір, вкритий чорними плямами чагарників і поодиноких дерев, що тримали на собі холодне місячне сяйво. Роман уже хотів розвертатися і їхати назад, але праворуч від дороги, наче з-під землі, виринув рваний контур храму без купола і хреста. Він аж стеновав плечима і ширше розплющив очі, боячись, що, можливо, задрімав за кермом і йому це ввижається. Загальмував. Так, це та ж церква, довкола якої вони вчора блукали, збившись з дороги на манівці.

Спрямував мотоцикл на порослу споришем доріжку, що мала б вести до храму. Довго їхав, але храм наче тікав від нього, весь час залишаючись попереду. Дорогу враз перекрила глибока вирва, заповнена водою і обросла верболозом. Роман ледве встиг зупинися, щоб не влетіти в неї. Присвітив фарою і побачив на дні людський череп, на якому сиділа велика жаба.

Стало моторошно й холодно. І – страшно. Він розвернув мотоцикл і погнав його на дорогу. Однак скелет церкви знову був у нього попереду. Вона наче б заманювала його

до себе і тікала водночас. Лейтенант злякався ще більше: зараз він заблудиться, довго кружлятиме, поки не закінчиться бензин, і бігтиме до штабу. І – запізниться обов'язково.

Виїхав на дорогу, знайшов свій слід на вкритому росою піску і трішки заспокоївся: повернуся, повернуся. Тепер церква була ліворуч від нього. На тлі зоряного неба вона зяяла висадженими вікнами і пробоїнами в стінах, на яких росли покручені деревця.

Роман чув кілька разів від Стельмаха, що з території сьогоdnішнього полігону депортовано понад сто тисяч людей. Енкаведистами і військовими, що танками руйнували хати, церкви, кладовища. А цю, кам'яну, не змогли. І використовували, як мішень. Може, саме тут стояло село Даниного батька і діда? Якись же подонки з погонями гатили по церкві з гармат і вивертали з могил скелети, заробляючи на тому зірочки, думав лейтенант. І досі б стріляли, якби Україна залишилася під Росією... Роман наспіх перехрестився перед церквою і погнав до штабного містечка.

Маненька, схожа на білу-пребілу ластівку, Душа Святого Архангела Михаїла злякалася і принишкла у глибокій тріщині церковної стіни, коли серед ночі по церкві вдарив пучок світла. Вона за кілька днів наносила в шпарину пташиного пір'ячка, тополиного пуху і волосся із солдатських голів (вони стригли один одного під відкритим небом, і вітер іноді доносив волосинки із їхніх чубів аж сюди, до храму). Душа забилася у своє гніздечко й тремтіла. Такого тут з нею ще не було.

Вона постаріла і втомилася від свого довгого і безсмертного життя, мало що пам'ятала і мало що розуміла в цьому осатанілому світі. Одначе, виконувала свою важку й одноманітну повинність упродовж тисячоліття – облітала всі храми Святого Михаїла тут, в Україні.

Всю весну вона трудилася в метушливому, задимленому Києві із безперервним людським стовповиськом, шарканням підощв, чварами митрополитів і віруючих,

гріхопадінням пастви і поводитирів. Та найбільше її виснажував запах малярських фарб у соборі, який розмальовували перед освяченням, і те, що важко було сховатися, бо аж під купол стояли риштування і по них постійно снували люди, від яких тхнуло тютюновим димом і горілчаным духом. Однак, вона повинна була тут бути, у престольному своєму Соборі на київському пагорбі святого Володимира. Мусила тут бути, бо стомилася літати над румовищем цього храму понад шістьдесят років, шукаючи прихистку між камінням знищеного собору, або ж тулячись у холодній Трапезній церкві, що якось вціліла.

...Вона пам'ятає, як довбали відбійними молотками підмурівки, як калічили від гріха сумні і почорнілі чоловіки, над якими стояв наглядач у сірому френчі. Час-від-часу із вигнутої півдугою, казенної кам'яниці з колонами, де засідала влада, вибігав худий, метушливий чоловічок у чорному кашкеті, з пістолетом при боці, відкликав убік наглядача, кричав на нього і хапався за пістолета. Душа відчувала щось лихе, але що саме – не здатна була зрозуміти. У пробиті в підмурівках отвори закладали якісь пакети, підтягували до них дроти. Вони працювали вдень і вночі, не зводячи очей догори, наче боялися, що з неба має на них впасти щось важке, караюче, од чого вже не одвернешся. Один із робітників збожеволів. Бог звільнив його від розуму, і тому відразу стало легко і весело, він бігав довкола Золотоверхого і ловив невидимих метеликів. Його зв'язали, вкинули в чорну машину і повезли кудись... Ше один хотів повіситися у дзвіниці, на мотузці від дзвона, але коли зав'язував зашморг на мотузці – необачно потягнув її, і дзвін голосно загув. Хтось був поруч. Врятували. І машина повезла його кудись.

Найгірше почалося тоді, коли почали видовбувати із стін ікони. Били кайлами Оранту. По руках, по обличчю, по німбові. А Оранта все дивилася й дивилася на людей всепрощальним поглядом, готова щомиті захистити їх, але не знала, як це зробити. У храмі стояла курява, стукіт,

лайки. Душа Михаїла-Архангела металася під банею, просила в Господа допомоги, але він зацікавився від такого варварства і наруги.

Гепали кайла, сипався тиньк і смальта із фресок, падали святі лики й розбивалися біля ніг чоловіків, що ходили справляти свої потреби за вівтар. Знову і знову прибігав худючий чоловік у кашкеті, кричав і хапався за кобуру з пістолетом. На його широкий, військового крою, кашкет падали кольорові шматочки фресок, і він носив їх на своїй голові, не встигаючи струшувати.

Душа зойкнула, коли робітник із важкою сокирою-колуном підійшов до позолоченої подоби Архангела Михаїла. Вона пролетіла над непокритою сивою головою літнього чоловіка, він на мить звів до неї очі й опустив уже підняту сокиру, і Душа прошепотіла йому:

– Навіть коли ти будеш бажати вмєрти, то смерть утече від тебе...

– Іди геть, примаро! Я хочу жити, – відказав чоловік, але злякався, вдивляючись в обличчя Архангелові Михаїлу. Та підбіг наглядяч, настрахав його, і той запрацював сокирою.

Душа знову злетіла до Бога, і Бог сказав:

– Ми надовго покинемо цей грішний народ і його грішну землю. Хай поклоняється він демонам, драконам, сатані та ідолам. І мідним і кам'яним. Аж поки не затрубить третій Іоанів янгол і не впаде на їхні голови палаюча, як смолоскип, зірка з неба. Ім'я тій зірці «Полин», а поїхньому – «Чорнобиль». І третя частина вод стане, як полин. І багато людей помре від вод, бо вони стануть гіркими. Аж поки не розкаються вони у вбивствах своїх, у розпусті своїй, у відступництві од віри своєї.

Сказав і покинув Золотоверхий Собор.

Позолочена подоба Архангела Михаїла винала із своєї ніші, але не розлетілася. Її засипало тиньком і пилюгою.

Душа ще раз пролетіла над сивою головою чоловіка й прошепотіла:

– Я, Михаїл, із своїми янголами довго воював на небі проти дракона. І скинув його на землю. І дракон був названий дияволом і сатаною. І диявол зійшов до тебе з великою люттю, знаючи, що небагато лишається йому часу. Отямся.

І сивий чоловік, коли розійшлися по домівках інші робітники – виніс подобу Михаїла із храму і закопав її на Володимирській гірці. І – заплакав.

А ще через день всі робітники поховалися, як звірі у норах. Чоловік у кашкеті військового крою сховався в будинку з колонами. Із вікон того будинку визирали темні лики многогрішників, які вже не матимуть спокою ні вдень, ні вночі, бо вони поклоняються звірові і образіві його.

І зітхнув Храм усім своїм праведним нутром і камінням своїм надсадно і моторошно. І Душа Архангела Михаїла затріпотіла під банею, освітленою полуденним сонцем. І вдарив страшний грім. Тільки не з неба, а наче із-під землі. Розкололася баня, і Душа вилетіла із храму крізь дим і куряву. Вона ще побачила, як осів собор, наче впав на коліна. Хрести його поховало каміння. І все стихло.

І народ запав у великий тваринний страх і у великі жертви, беззаконня і смуту.

Аж через шістдесят чотири роки храм відбудували і освятили. Тайкома заховану й збережену внуком того сивого чоловіка подобу Святого Михаїла поставили на місце. Душа раювала кілька місяців, вслухаючись у мелодійні дзвони Золотоверхого, у божественні співи молодих семінаристів, раювала, вдихаючи дух мирри, гарячого воску на свічках, оливи у запалених лампадах.

А недавно вона прилетіла сюди, на захід сонця, на цю покинуту людьми руїну. У той рік, коли знищили її Золотоверхий дім, і вона довго не мала притулку – на цьому місці, на пагорбі посеред великого села, оточеного селами, лісами й озерами митрополит Андрей освятив новий храм Архангела Михаїла. І Душа жила тут, часто розмовляючи з Богом і з людьми, які приходили помолитися.

Одначе сатана і тут, у західному краї, захопив владу. Настало велике горе, смуток і плачі. Прихожан Михайлівської церкви вивезли звідси, як худобу, їхні хати і кладовища зруйнували. Залізна потвора вивалила браму церкви і в'їхала в неї. Плюнула вогнем і на стіну за вівтарем. Розвернулася в церкві і поповзла чавити хрести на кладовищі, каплички, дерева в садах.

Якийсь час сюди ще приходили помолитися ті, хто переховувався в лісових хащах, але згодом їх перестріляли або переловили і вивезли. Та Душа не покидала церкви аж поки по ній не почали стріляти серед білого дня. Вона ховалася у безлюдних хащах, які покидали перелякані звірі, птахи і плазуни. Зимувала Душа у маленькій дерев'яній Михайлівській церковці у горах, де не було священика, але дячок на великі свята читав псалтир.

Побуду тут ще кілька днів, бо тут не стріляють вже кілька років, облітаю зруйновані кладовища, заберу на себе гріхи місцевого люду. Ще побуду і полечу на освячення моєї церкви у селі під Одесою і зазимую в Києві у своєму соборі, подумала Душа.

Тріскотнява мотору і світло подаленіли. Вона підбила пір'я, волоссячко і пух у своєму гнізді, накрилася крилом і задрімала.

Переднє колесо велосипеда вдарилося об зарослий мокрецем пеньок. Дзенькнуло кілька шпиць. Зігнувся обід – і Дана сторчголовою полетіла через кермо, вдарилася плечем об стовбур сосни і впала на глицю, всипану шишками.

Втратила свідомість і не знає, скільки лежала, бо на її тіло наповзла тьма-тьмуца мурашок. Вони снували по голих литках і обличчі, налізали за пазуху, повзали по руках.

Свідомість поверталася до неї обережно, покрадьки. Дана спробувала підвестися, але гострий біль у плечі знову кинув її на землю. Через її праву руку переповзла велика їдкозелена ящірка, ковтнула кілька мурашок і шмигнула в траву. Із камери переднього колеса велосипеда вже

нечутно виходило останнє повітря, напамповане туди батьком. Волога й прохолодна лісова земля таки висмоктувала з Даниного тіла жар і біль.

Вона звелася на лівий лікоть і перевернулася на лівий бік.

Отепер буде нашому родові покара, вже почалося, подумала вона і сіла, зігнувши в колінах ноги. Перед нею знову постало фіолетово-синє, вже відречене від усього, майже дитяче личко Ориси... Покручені пальці рук, під нігтями яких навіть у воді так і не відкисла городня земля (ще вчора Дана бачила, як Орися викопувала цибулю і розкладала її на подвір'ї сушити). Вона зятятю заганяла заступа в суху землю, копала не розгинаючись, лиш привітавшись кивком голови. Рожева кофтинка від поту прилипла їй до спини, на яку сідали білі метелики.

Господи! Її вже нема! Лиш маленьке худе тільце, вимокле у воді. І – записочка на учнівському столі її кімнатини: «Не кличте мене. Я – в озері. Не ображайтеся на мене, бо і я ні на кого не ображена. Я вже прожила своє життя, жити далі немає сенсу. Цибулю викопала всю. Залишилася тільки морква. Поховайте у вишиванці. На кладовищі, бо я – не самогубець. Просто не повернулася з води».

Який гріх упав на Дмитра і нашу родину, який гріх! Що він сказав їй тоді в саду? Чи не міг зачекати, щоб не приголомшувати її сердечко, яке його любило? І я, дурепа, не підказала йому нічого, бо того дня ляшик украв у мене долари, а ще й появився цей джэнджик-офіцер, який заходився носити мене на руках. Та ще Оксану з Дмитром застала голими в ліжку...

Вона побачила зігнутий обід і спущене колесо велосипеда, що лежав на кущах ожини. Лівою рукою згорнула з обличчя і рук мурашок, долаючи біль у правому плечі, підвелась. Затягла велосипеда в зарості, заховала його там... Зняла з голови блакитну косинку і підв'язала на неї правницю, що вже стала пухнути. Обережно ступаючи і кривлячись від болю, пішла вглиб полігону. Треба сказати

Дмитрові. Обов'язково треба сказати, щоби приїхав на похорон, оплакав її і попрощався. Що б там не говорили в селі, а мусить бути, мусить пронести її домовину. І – каятися все своє життя, бо він занастив її душечку. Тільки він, блудник. Я ж знала, що вони вже давно живуть із Дмитром, влітку тікаючи до озера, а, коли зимно – на сінник біля корови. Знала, як Оріся несамовито любить його, пройдисвіта...

Лейтенант відпустить Дмитра. На таке мусить відпустити, він же все знає. Не залізний же, хоч у них там якісь навчання страшні. Мені б тільки дістатися до нього і все пояснити. І він відпустить Дмитра на день похорону Орісі.

Дана довго ішла лісом, остерігаючись гадюк, що вигрівалися на стежці, про всяк випадок тримаючи в руці виламаний з ліщини кийок. Знайшла великий листок подорожника і приклала його до плеча, і той потягнув на себе жар. Вона не знала дороги до штабу, бо ніколи не заходила на полігон так далеко, але вірила, що таки знайде тут військових і стрункого смаглявого лейтенанта із зеленими, як молода трава, очима.

Та зненацька десь неподалік садонуло кілька вибухів, від яких здригнувся ліс, посипалися шишки із сосон. Дана залякла з переляку, а тоді притулилася спиною до стовбура. Снаряди рвалися і рвалися один за одним, стрясаючи повітря й землю. Перелякана лисиця перебігла стежку неподалік від Дани.

Довкола все гуло й двиготіло, смерділо їдким димом спаленої трави і пороху. Із дерев обсипалося прижухле листя, пересохлий хмизняк. Страх дедалі більше опосідав Дану. Їй хотілося змаліти, стати порошиною, щоб закотитися в якусь шпарку і перебути це стовпотворіння. Та гуркіт наростав, і Дана, притиснувши лівою рукою правицю, побігла назад, боячись, що ось-ось вибухи почнуть піднімати землю позад неї.

Вибилася із сил і, добігши до струмка, зайшла по коліна в холодну воду, і перевела дух. Зачерпнула пригорщу води,

вмила обличчя, хлюпнула на спухле плече та на розгарячені від бігу груди, і відчула полегшу. Вийшла на протилежний берег і немічно витягнулась на латочці споришу під дебелою явориною. На полігоні все гухало і рвало повітря й землю. Вибухи перелунювали в лісі, наздоганяючи один одного. Страх потиху відходив із її серця. Швидше б вийти із цієї зони, повернутися в рідне село. І що? Зачинитися в хаті й сидіти? Вслухатися, як страшно голосить тітка Катерина за своєю Орисею. Вона ж навіть не має за що її поховати. Зчорніла і виплакана, вона приходила до мене позичити грошей, бо я була у Польщі, то, мабуть, торгувала якусь копійку. Я розповіла все, як було, але вона ще більше згорбилася, тримаючись за одвірок. Я дала їй пігулку валідолу, напоїла водою, а сама мало не провалилася в землю: хіба ж вона повірить, що мене справді ошукали? Я побігла до Славка, щоб позичити в нього, але він уже поїхав до свого «Схрону».

Перев'яжу бинтом плече і добиратимусь до райцентру, чим трапиться. А звідти вже до прохідної полігону, або до Славкового «Схрону», де часто пиячать офіцери, з якими він має свій гендель: вони дозволяють йому валити й вивозити ліс із полігону, глушать рибу, привозять борошно, бульбу, консерви, бензин у каністрах, нові камуфляжі на продаж. Мабуть, і зброю, але про це він мовчить.

Чому так вчинила Орися? Чому пішла зі світу? Та ж лагідненька і сором'язлива, царство їй небесне, зовсім не ревнива. Знайшла б собі ще хлопця. Якби Дмитро покинув вагітну Оксану – та б вистояла, народила б дитину, але такого не вчинила. Оксана – тверда і сильна. Коли я застала їх кілька днів тому у ліжку, вона, закутавшись в простирадло і зіпершись ліктем на вишиту подушку, сказала:

– Я давно люблю його. Але силою тримати не буду. І аборт робити не буду, бо хочу жити. Дмитрику, ти вільний. Лиш дозволь записати на тебе дитинку. Іди. За тобою приїхали. І приходь, коли захочеш.

Такі не накладають руки на себе, такі тими руками тримаються за життя, міркувала Дана, і вибухи на полігоні

вже не заважали їй думати. Я прихильна до таких, живучих, бо й сама така. Хіба мені не хотілося ридати, битися в істериці, вити вовкулакою, коли втріскалася по саме тім'ячко, вже навчаючись у медучилищі у Львові.

З подругою я сиділа на лавчині у скверику біля Опері. Грілися на весняному сонечку, їли морозиво і роздивлялися перехожих. Я й не побачила, як на лаву навпроти нас присів хлопчисько у потертих джинсах і голубій шовковій сорочці навипуск. Звернула увагу на нього лише тоді, коли він став нас обох малювати, кидаючи щоразу гарячий погляд на мене і ганяючи по аркушеві паперу свою праву руку. Я злякалася, думаючи, що він із тих, хто отак без дозволу малює, а потім вимагає грошей за невдалий портрет. Але дуже кортіло подивитися, що він там наклеює? Яка я? Хай ще помалює трішки. Тут – людно. Ходять міліціонери. А мене – не вбуде. Малюй, кучерявий. Тільки гарною малюй, бо встану й піду...

Ми доїли морозиво, і подруга пішла викинути обгортки до урни, що стояла біля лави художника. Вона повернулася і збуджено затріскотіла мені на вухо:

– Данко! Там та-аке намальовано... Ти і не ти... Грецька богиня, що виходить із морських хвиль. Якесь чудо не наше...

Я ще трішки посиділа, поцвенькала з подругою. Встала і пішла до нього. Щоб подивитися на те чудо. Однак, він швидко закрити свою велику течку і зирив на мене такими гарячими і збудженими очима, що мені навіть стало шкода його.

– Кажуть, за позування художники платять. А ви мені хоч покажіть, що у вас вийшло.

– Незакінчені етюди я нікому не показую. Забобон. Я ще мить подивлюся на вас і домалюю потім. З уяви. І – подарую вам. Де знайти вас?

– Щочетверга отут, на цій лаві, о пів до четвертої, – сказала я, щоб швидше піти, бо не могла витримати його жаркого погляду. І – пішла у наш, переповнений тарганями гуртожиток.

Цілий тиждень мені ввижалися його очі. Після лекцій я кілька разів проходила тротуаром біля Опери, але на його лавці сиділи або пенсіонери, або солдати, або п'янички. У четвер я відпросилася з медпрактики у лікарні, викупалася під душем, довго вичісувала свої солом'яні коси (треба б підстригтися, але нема грошей), одяглася в найкраще своє рожеве платтячко і загодя пішла до Опери.

Чоловіки і хлопці озиралися мені вслід, шпорталися на рівній асфальтівці, але я до цього звикла і ціну цим залицанням знала. Я йшла до Нього, передчуваючи, що щось має статися в моєму житті.

Він уже сидів на лаві. Палив сигарету за сигаретою й озирався на всі боки. Це мені лестило. Я вперше відчувала, що варта більшого, ніж мої однокурсниці, які не приховували, що давно займаються сексом після шампанського з кавою. Я брехала їм, що також добре знаюся на цьому, але маю коханого хлопця, який, мовляв, служить на флоті у Севастополі. Я ще була невинною, але вони мені вірили, що я знаю більше від них.

Він помітив мене у натовпі і кинувся до мене.

– Це – якесь божевілля! Ваша аура... Ваші очі сарни... руки аристократки. Шия лебідки... ноги балерини... постава княгині... І все в одній особі. Те, що я вимучив з уяви – жалюгідна копія з вас. Мені бракує таланту відтворити все це...

Він говорив і говорив. Я ніколи ще не чула такого на свою адресу. Все це сипалося на мене, як теплий дощ, як Божа благодать. Що я коли чула в житті? Хлопці з Вишеньки прагнули потанцювати зі мною, а зухваліші – провести в темряві додому. Нахаби – хотіли поцілувати, а потім залізити за пазуху. Я наслухалася від подруг, чим це закінчується. Мені ж хотілося чекати чогось незвичайного, тільки мого і неповторного. І чекала. І – дочекалася.

– Я давно хотів намалювати Долю України. Горду. Прекрасну. Нескорену. Я знайшов її прообраз. Знайшов! Але це – лише задум. Треба ще багато працювати. Шукати

варіанти. Це буде твір, який прославить і мене, і вас. Таке провидіння трапляється лише раз у житті...

Яка дівчина хоч раз у житті не хотіла б таке почути? Хіба мій батько говорив таке мамі? Дідусі бабусям? Я – доля України! Він показав мені малюнок – і це мене dokonalo. На малюнку дійсно була я. Дівчина, яка щойно зійшла із розп'яття, але сповнена снаги і сили. Розірвана на грудях вишиванка відкривала краєчки грудей, готових напоїти молоком немовлят. В очах пломеніла віра і радість. Невже це я? Студентка задрипаного медучилища. Проста дівка із Вишеньки?

Я не боялася і не церемонилася, коли він запросив мене на каву до своєї майстереньки, посеред якої стояв цей самий малюнок, лише виконаний фарбами. Я дивилася на себе, але розуміла, що такою мене зробив він. Ми пили сухе вино, їли халву із сухарями. Знову пили підігріте вино. Я варила каву і перевернула її на електричну плитку. Більше кави в нього не було, і ми знову пили вино. Я вже почувала себе долею України і не належала собі, а своєму Творцеві.

Творець не цілував мої уста, а вдихав у них нове, вічне життя...

Він пестив мої груди, і вони готові були вигодувати тисячі дітей України...

Він не роздягав мене, а оголював мою красу і суть...

Він не гвалтував мене і не спокушував. Він брав те, що належиться брати Творцеві. Я чинила чесно, ні в чому не перечачи йому. Усе було солодким, як халва, і спекотним, як гаряче вино. Я – Богдана Хорунжа із Вишеньки – Доля України. Чуєте, мамо і тату – Доля України, про яку ви завжди говорили пошепки, щоб навіть ми, ваші діти, про це не чули.

Він довго мучився біля мене, хоч я до всього була готова, навіть намагалася допомогти йому. Він вставав, ховався за ширмою, щось говорив сам із собою, потім довго стояв біля вікна, пив вино, приносив келих на диван і поїв мене. Обцілював моє тіло аж до пальців ніг. Я давно відкрила

для нього усе, що мала, але він чомусь ховався за ширмою, важко зітхав і знову дивився у вікно, в яке зазиравав молодий місяць.

Я вже готова була заснути від втоми й випитого вина, коли він раптом появився біля мене хижим і жадібним. Запалив мої уста, наповнив пристрастю груди і тіло. І – ввійшов у мене, як увіходить в землю корінь спраглого до життя дерева.

Я прокинулася, вже належачи йому. Але його не було поруч. Кинулася за ширму і побачила... Він загнав собі заштрика в руку. Голка стриміла у вені. Колов наркотики. Ми це проходили в училищі.

Голова моя репалася від болю, тому тіла свого я не відчувала. Він кинувся пояснювати мені, що тільки після дози до нього приходить натхнення, що тільки так до нього прийшла велика ідея намалювати долю України, що я – його доля...

Удосвіта я йшла до гуртожитку пішки. Двірники мели мітлами вулиці і поливали хідники. Мені хотілося кричати і плакати під кожним вікном. Вити по-вовчому: я – блудниця! Я віддалася наркоманові. Судіть мене, люди! Кидайте в мене каміння!

Я довго блукала по місту. Коли мені озиралися вслід чоловіки, здавалося, що вони вже все знають про мене. В гуртожитку зчинився рейвах: Дана Хорунжа вперше десь ночувала! Я сказала, що до мене приїздив мій хлопець із Севастополя, і дівчата допитувалися: ну, і як було? Відповідала: солодше, як у раю, подруженьки! Вам таке і не снилося ніколи.

У Вишеньці наркоманів боялися більше, як злодіїв і бандитів. Я ще була малою, коли повернувся з Афганістану солдат і вбив сокирою свою матір, бо вона не давала йому грошей на наркотики. А згодом у селі помер дуже красивий хлопець, вже студент консерваторії. Ввів собі велику дозу і помер у важких муках. Наркомани, які залізали в людські городи по мак, часто й відстрілювалися.

Він довго переслідував мене, чекав після занять біля виходу, вистоював під вікнами гуртожитку. Я боялася одна вийти до міста кілька місяців, аж поки не закінчила училище і не втекла у свої краї...

Нічого, вижила. А чи полюблю когось – побачимо.

Дана повільно підвелася. Біль у плечі звільнив її від гіркого спогаду. Ішла до села. Позаду гриміли вибухи, але вона до них вже звикла.

Лейтенант Роман Гудима уже вп'яте виводив свій взвод на лінію вогню. Його командирський танк грав своєю дурною силою, двигун аж дзвенів, хлещучи соляру, гусениці рвали під собою здичавілу, порослу бур'янами землю. Стрілець Стів розчервонівся, розстебнув камуфляж, великий золотий хрестик теліпався на його волохатих грудях. Він гатив і гатив із гармати. Коли влучав у мішень – метушливо вовтузився на сидінні, голосно реготав і плескав у долоні.

– Beautiful, my friend! – і собі вигукував Роман, – Perfect. One more time!¹ Давай ще раз!

Але ще раз влучити Стів не міг довго, лупив то задалеко, то поблизько, і мішень стовбичила, як докір. Всі танки йшли вряд із відкритими люками, в які осідала курява, налипала на спітнілі обличчя і голови. Пряжило сонце, від вибухів над полігоном стояло сизе марево, і це ще більше додавало азарту. Біля мішеней танки різко завертали ліворуч, відходили аж за болото і поверталися на вихідну позицію. За ними сунула друга рота, за нею третя. Американці, які першими сіли до танків, не хотіли їх покидати. Роман по рації запитував полковника Коровая, що робити, і той відповідав:

– Твоє діло – виконувати команду, а не ставити запитання командирові.

А мені ще краще, казав собі Роман. Цей Стів – веселий хлопець. Хоч і ні хрена не тямить стріляти. І – гнав танка у бік мішені, даючи приклад своєму взводі. Все йде нормально. Навіть краще, ніж ми сподівалися. З ними

¹ Чудово, друже. Прекрасно. Давай ще раз!

навіть легше й простіше, як з нашими. Всього п'ятдесят їх приїхало на чолі з молодим полковником сухопутних військ. Компанійські, привітні хлопаки. Генерал Тютюнник задоволений, як кіт на сонці.

Учора по обіді їм показали полігон, влаштували купання у Воловім оці, зварили юшку на березі, випили по чарці за дружбу і мир. З райцентру привезли художню самодіяльність. Вони дивилися на наших дівчат у вишиванках і червоних чоботях, а ми – дивилися на американців, як вони аплодували й цокали язиками. Нормально! А сьогодні вранці наш міністр і їхній полковник підписали угоду про спільне використання полігону, і міністр полетів до Києва. А тепер хай стріляють до вср...и, весело думав лейтенант і кричав Стіву:

– Давай! Давай, Стіве! Снарядів у нас вистачить! І танк – made in Ukraine, in Kharkiv.¹

Стів влучив у мішень. Весело закричав і знову припав до прицілу.

Був би інший командир полігону, а не ця совецька галоша Коровай, взяти б у нього дозвіл, забрати б Стіва й Дмитра Хорунжого і, прихопивши харчів, гайнути танком у Вишеньку. Сісти за столом посеред двору, показати Стіву українську родину. Дана подає на стіл, а я шепочу йому: «She's my girlfriend. Pretty, isn't she?»² Правда, гади, можуть вимкнути світло і спробуй тоді пояснити Стіву, що це в Україні тимчасові труднощі. Нічого, запалили б свічки. І при свічках Дануся подала б каву на таці... Та хіба цей пеньок Коровай зрозуміє... Не варто й просити.

Стів влучив знову і довго ляскав себе по худих колінах, совгаючи ногами. Взвод ще раз завернув за болото, танки йшли глибокими коліями, надсадно завиваючи двигунами. Коли вони всьоме вийшли на стартову позицію – друга черга натовців стала перед танками. Вони широко розкинули руки і вдавали, що ляжуть під гусениці, якщо стрільці не звільнять для них місця.

¹ Зроблено в Україні, в Харкові (англ.)

² Це моя дівчина. Красуня, правда?(англ.)

– Excuse me, Стів. I'm sorry...¹

Стів довго тряс Романову руку і неохоче виліз із танка. Замість нього спустився кремезний негр, у якого білили тільки нігті пальців, зуби та очні яблука. Дротяна чуприна була вкрита сірим полігонним пилом. Він дістав сигарети, почаствував Романа і закурив сам, хоч тут і так нічим дихати. Тедді довгенько вмощувався, вдивлявся у приціл, покрутив гарматою в усі боки і сказав:

– I'm ready!²

Ревнув моторисько. Пішли в атаку. Ну ж і чортяка чорний! Дивися, як лупить, як лупить! Мішень не встигає підійматися. І не тішиться. Ніби те й робив усю свою службу, що стріляв із наших, харківських, танків. О, не влучив.

– Oh, my God!³ – застогнав Тедді і зозла гепнув кулачиськом по танковій броні. Викинув через люк сигарету і припав до прицілу. І ще тричі всадив по мішені.

А якби негра я привіз у Вишеньку? Погасло б світло, а негра не видно за столом. Тільки нігті, зуби і обідки очей, подумав Роман і закопилів догори великого пальця, показуючи його Тедді. І той вперше усміхнувся, блиснувши рівною низкою зубів. Коли вони поверталися назад, Тедді почаствував Романа жуйкою і заходився ремигати сам.

– Ukraine? Is a beautiful country...⁴ – сказав Тедді задумливо, і Роман повірив, що це – щиро. Я ж його за чорного язика не тягнув. Сам сказав, нащадок британських рабів.

За третім заїздом він уже й настрілявся.

– This is it, mister Hudyma. I'm done...⁵

Наступний влетів у танк, як метелик. Худе, вертляве. Джозеф, італієць, ні на секунду не зосереджується. Роман злякався, що той почне зі стартової лінії палити з гармати

¹ Я перепрошую, Стів. Вибач...(англ.)

² Я готовий! (англ.)

³ О, Боже! (англ.)

⁴ Україна є прекрасною країною... (англ.)

⁵ Досить, пане Гудимо. Я настрілявся... (англ.)

по кожному уявному горобцеві, бо справжні тут зараз не літають. Джо підгуцикував на сидінні, наче тільки для нього грала нечутна музика. Роман спромігся второпати із його скоромовки, що Джозеф вражений нашими жінками на вчорашньому концерті, що українська мова дуже близька до італійської, що він не знав про існування такої країни, хоч вона за населенням рівна Італії. Джозеф говорив і говорив, так і не вистрілювши, поки вони проїздили зону вогню. Показував фотографію дружини і двох доньок, ховав у кишеню і знову захоплювався українками, театральнімітував, які у них пишні груди і рум'яніці на щоках. Він не любить зброї, але дуже любить жінок. І – свою дружину, і донечок, але й – чужих також. Аж за третім заїздом Джозеф двічі стрельнув у повітря і просто катався з Романом, безперестану балакаючи то італійською, то англійською.

Роман, довго підбираючи слова, сказав йому, що сьогодні буде незвична вечеря – смажений над багаттям вепр або лось, впольований на полігоні. Джозеф навіть не дослухавши, став розповідати, як і які страви він любить готувати сам, яке має задоволення від цього.

Од вибухів і роботи багатьох танкових моторів нагрілося повітря над полігоном, бо навіть коли сонце скотилося за ліс на польському боці, спекота не вгамувалася. Не наситилися стрільбою і всі натовці. Дехто хотів постріляти і вночі, з приладом нічного бачення, і танки знову гризли землю, провалювалися у свіжі вирви.

Взвод Гудими Коровай відвів на резервну позицію, а сам з перекладачем пішов до гурту натовців. Невдовзі Тедді заліз у люк танка і спустився на місце стрільця. Плеснув Романа по плечах і сказав, що готовий до якогось сюрпризу. Роман підтвердив, що сюрпризом буде вечеря.

По рації пролунала команда Коровая:

– Взводам старшого лейтенанта Стельмаха і лейтенанта Гудими маршем вийти на висоту сімнадцять і відкрити вогонь по цілі номер сто одинадцять! Повернутись назад і прибути на дружню вечерю.

Роман відкрив карту, присвітив ліхтариком, бо в танку вже було темно. Зв'язався з Богданом, швидко визначили напрям і налягли на газ. Обидва взводи йшли розгорнутим строем, дотримуючись дистанції.

Подолали заросле очеретом болотце, виплескавши тванюку аж на береги.

Проїшли перелісок, валячи молоді берези і липи.

Форсували річку, обваливши її торф'яні береги.

Зграсували некошений луг з високими травами, що погойдували китицями.

Поклацали зубами на якихось густих пагорбках, що кидали танками то носом у землю, то в небо. І, нарешті, вискочили на висоту номер сімнадцять.

– Романе! Шоб не зжерли вепра без нас – хвилина на підготовку. Робимо по три постріли. І повертаємось назад. Мій американець уже скис. Це Коровай нав'язав тим, хто найкраще стріляв, шмальнути по цілі сто одинадцять. Що воно за ціль, ти не знаєш?

– Вперше чую. Але на карті є. Мій також, по-моєму, проклинає український ландшафт. Але мого поночі не видно. Тільки зуби. Якщо не повилітали на отих горбках... Давай мені вилку і почнемо.

Роман нахилився до приладу нічного бачення, став шукати ціль.

Ліс...

Луг...

Гайок...

Повалені, але ще не вивезені дерева. Штабель колод.

Пригірок з лисими боками...

Сріблясте сяйво вдарило йому в очі. Тепле й тремтливе.

Літаюча тарілка сіла на полігоні! – стрепенулася з ляку Романова свідомість. Велика чудернацька істота світилася в темряві. То яскравіше, аж різало в очах, то м'яко і приязно, як Данине обличчя, коли вона заходила до «Схрону». На тім'ї цієї велетенської, нерухомої істоти золотаво засяяв великий хрест.

Він не міг відірвати від цього видива очі.

Та світло стало поволі блякнути. І погасло зовсім.

Господи! Що це?! Покалічена церква! Вона! Збита баня. Сліпі отвори вікон. Кволі деревця на верхніх краях стін.

Невже, привиділося. Що це зі мною коїться? А як ще Дана визирне із вікна...

– Сука, Коровай! – вголос лайнувся Роман і машинально розвернув свій танк назад.

– Богдане! Богдане! Ти бачиш? Не мовчи! Ця скотина он що надумала!

– Та не галасуй! Розвертайся на дев'яносто градусів на захід. Ми не можемо не виконати його наказу. Виводь взвод на лінію. Давай, давай швидше! Їм уже байдуже, куди стріляти. Скажемо, що палили по вепрові, якого вони зараз будуть наминати.

Роман кивнув Тедові, і той, не дивлячись у приціл, тричі натиснув гашетку. Обрій спалахнув від вибухів. Кілька дерев майнули корінням у смужці кволого сонячного світла, що догоряло на польському боці.

Зграя воронів піднялася в небо. Роман виставив гармату жерлом назад і повернув танк у бік церкви.

Припав до «нічника» і жадібно дивився на цю самотню, сліпу і безпомічну каліку посеред полігону, яка несподівано увійшла у його свідомість і навіть – підсвідомість, бо чого б тоді снилася? Чого б притягувала до себе серед ночі?

Якась біла пташка випурхнула з її стіни і довго кружеляла над нею. Аж світилася у тьмавому, ще не зігрітому місяцем, небі. Вона виляся над церквою, і за нею світився білий шлейф, як за маленьким реактивним літаком. Вона то піднімалася аж до хмар, то падала звідти каменем у отвір знищеного купола. Тоді моторошні нутрощі церкви світилися, наче там ішла відправа на велике свято.

Відтак сяюча пташка знову піднімалася над полігоном, засвічувала собою облизні хмар. Романові здалося, що вона пролетіла над його танком, струсивши на нього срібну пергу. І так йому стало легко й святково, що він аж

відкинувся на сидінні, а тоді висунув голову з люка, щоб та перга просипалася на його голову.

Але вона вже була далеко в небі. Все меншала і меншала, перетворившись у сліпучу цяточку, яка швидко загубилася серед зірок...

Тедді також подивився в «нічник». Потім глянув на Романа. І білизна його очних яблук надовго зникла під чорними повіками.

– Пішли назад, Романе! Тільки бери праворуч, обійдемо дрібні горбики. То – могили сільського кладовища. Вже взяли гріх на душу. Будемо покутувати.

За кладовищем танки пішли рівним строем, дорога була знайомою, всюди виднілися ще свіжі танкові сліди. Тільки болото встигло їх проковтнути.

Уже перед командним пунктом танкового стрільбиська ожила Богданова рація, і він сказав Романові, знаючи, що це чують і сержанти-радисти:

– Ми не маємо права втекти звідси, із цього краю, Ромку. Кістки небіжчиків і церква-мішень наздоганятимуть нас всюди. Ми приречені на це. Я спробую розповісти генералові Тютюннику. Його батько і мати – репресовані. Може, зрозуміє... В іншій державі за таке – Короваєві б зірвали погони. При солдатах... – Богданова рація клацнула і вмерла.

Тедді заворушився. Його чорна рука намацала в темряві Романову руку і обережно потиснула її.

– Ukraine...¹ – видихнув він, просунув голову у люк танка і випростався на повен зріст.

Два вепри і лось, загнані господарським взводом Сухомлина прямо на автоматні дула роти охорони, нахромлені на товсту трубу із неіржавіючої сталі, скрапували жиром у багаття, і воно спалахувало яскравіше. Взмажені лопатки вже лежали посеред столу, паруючи і пахнучи під вітерцем з озера. Кожен одрізав собі сам. Коровай довго викраював для генерала Тютюнника кавалок

¹ Україна... (англ.)

вепрового ошийка, підсмажив його на вогні окремо і підніс генералові на тарілці. Той пересунув тарілку до американського полковника, а собі одрізав від лопатки сам. Обійшов довжелезний стіл, налив по чарці:

– Панове! На світі одна Америка. І одна Україна. Я не хочу, щоб ви помирили за Америку. А ми – за Україну. Я хочу, щоб ми з вами дуже довго жили за Америку і за Україну. Будьмо!

Тедді не відходив від Романа. Вони випили і з'їли по шматку м'яса, похрумкуючи малосольними огірками й зеленою цибулею. Разом скупалися, покехкуючи й форкаючи, як лошаки на паші. Роман намилував Теддову чорну спину, а той – його, білу. Разом пірнали. Одягнулися і знову підійшли до столу.

Весела мордяка місяця стояла над озером. Потріскували сухі дровеняки в багатті. Кілька перекладачів із місцевих вчителів англійської, на три дні призваних до війська, ледве встигали перебігати від одного гурту до іншого.

Джозеф уже був «тепленький», але капітан Верещака наливав йому знову і разом з чаркою піднімав його над собою. Джозеф у повітрі випивав і спускався на землю закусити. За кожним натовцем було закріплено нашого офіцера. Романові Коровай не вділив. Тим краще. Спробуй впоратися із Джозефом. Хай забавляється Верещака, він його і на руках занесе до кімнати. Хто ж опікується Тедді? Мабуть, начфін Шеремет, бо позиркує у наш бік.

Тедді на якийсь час зник і приніс пляшку віскі, накриту фірмовою чаркою. Налив Романові і змусив випити за Україну. Роман налив йому, той випив кількома ковтками за Америку, і обняв Гудиму міцними чорними ручищами.

На стіл викотилися здоровецькі смугасті кавуни і восково теплі дині, яблука у пластикових мисках. Роман одрізав Теддові велику скибку кавуна, і той допався до неї, як хлопчисько, що закрався у колгоспний баштан.

Романа хтось сіпнув за рукав. Він озирнувся. Олег Грицай:

– Товаришу лейтенант. Знаю, що невчасно. Дана вже кілька годин чекає вас під капепе. Ридає і просить, щоб ви вийшли. Якщо можете... Я пообіцяв, що передам вам. Вибачайте. – І зник у темряві.

– Excuse me. I'll be back in a minute!¹ – сказав Роман Теддові. Але вже не бачив його перед собою. Бачив лише білого Янгола у білих шовках і капелюшку з квіткою.

Янгола в ситцевому халатику і домашніх чопанцях.

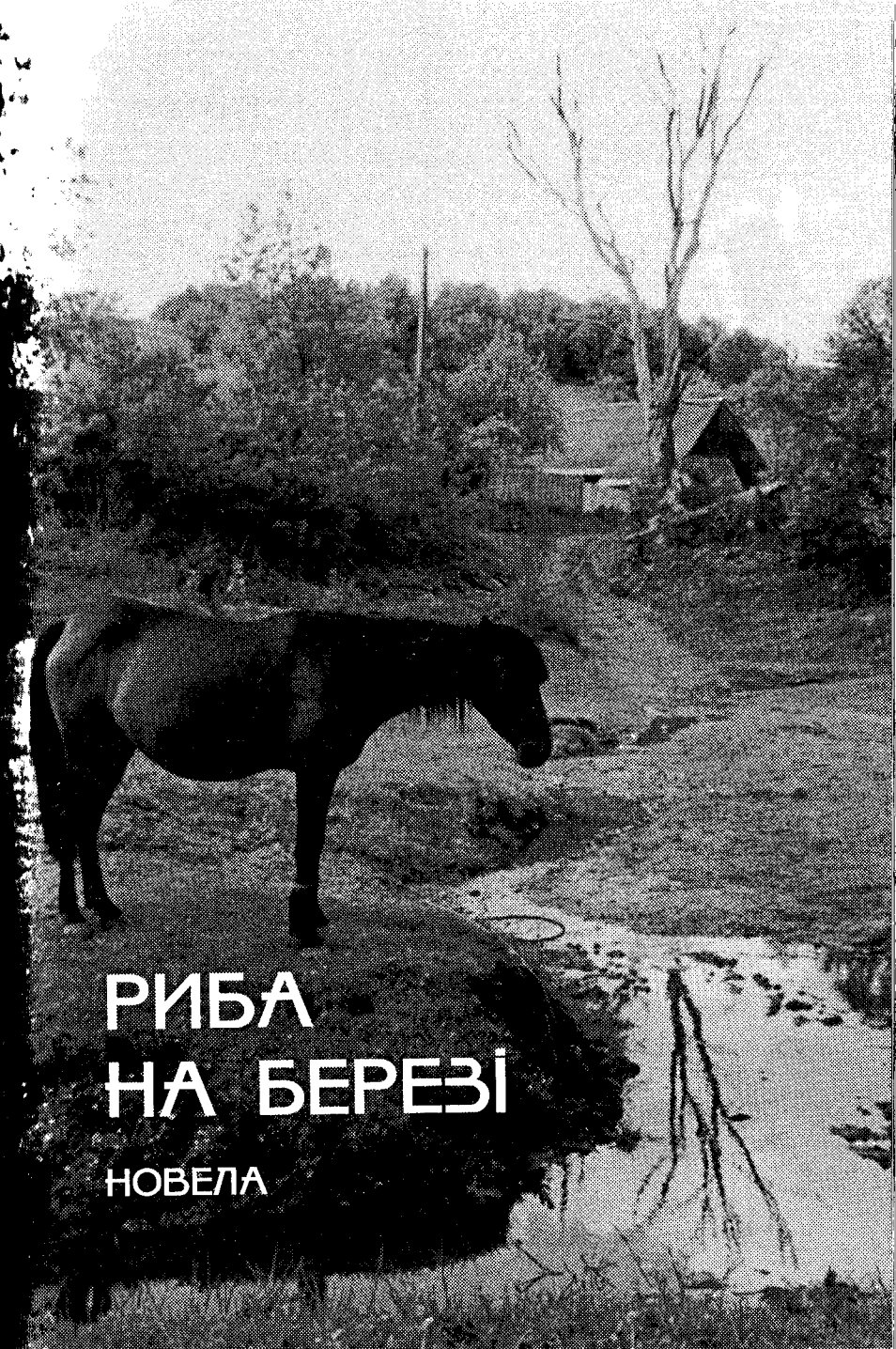
У голубих шортах із тороками.

Зовсім нагого Янгола. Чистого і жаданого, як доля при народженні людини. Єдиного, як доля. Реального, як вирок.

Лейтенант Роман Гудима, сапаючи і надсадно дихаючи, добігав до прохідної полігону. Позаду, над озером Волове око, луснуло і запалало небо від фейерверку. Наші палили із ракетниць. Холодне, тремтливе світло не зігрівало, лише освітлювало малесеньку часточку цього краю і світу. Та його вистачило, щоб за ґратами залізних воріт лейтенант встиг розгледіти заплаканого Янгола. З перебинтованим крилом...

Більшого він зараз і не хотів.

¹ Перепрошую. Повернусь за хвилину! (англ.)

РИБА НА БЕРЕЗІ

НОВЕЛА

– **Із цієї землі, з цього краю треба кудись тікати.** Життя тут не має сенсу. Тут надовго усе залишатиметься мертвим, як оця затруєна вода у ставку, – говорив Колько Колій, але свого голосу не чув. Брав слова, як важке каміння зі зруйнованої сторожки на березі ставка. – Треба тікати. Байдуже, куди, але – треба.

На поверхні ставка плавали мертві карасі, коропчуки і раки. Риб'яча луска проти сонця різала Колькові очі, і він надовго заплющував їх, перегнувшись через обшите заячою шапкою сідло велосипеда з різного розміру колесами.

– Напитися і тікати світ за очі.

Знав, що не нап'ється. Страшно. Тоді все почнеться спочатку. Моторошний сон, морок, холодна прірва без дна. І ніхто не простягне руки на поміч. Це вже було. Там він уже жив. І таки втік **звідти**. Ледве втік, рятуй, Боже, душу. Треба тікати тверезим. Тікати, бо винесуть уперед ногами з Теклівки...

– Три тонни риби, три тисячі кілограмів... помножити на чотири гривні. Дванадцять тисяч гривень. Півтори – за рибовоз, тисячу відкупного базарним рекетирам. Триста за оренду ставка в колгоспну касу, п'ятсот – голові колгоспу в кишеню. Всеодно залишається десь вісім тисяч гривень чистими. Вистачить на новий зарибок, на зерновий посід і ріпакову макуху. Вистачить і на життя. Куплю дочці велосипед, а собі зимову польову солдатську форму з черевиками. Перероблю піч у хаті, викину лежанку і поставлю нормальне ліжко. Поживу по-людськи. Таку грошву одхопив, рятуй, Боже, душу!

Прокинься, дурню! Ти вже все продав і все купив!

Колько розплющив очі. Поверхня води блискотіла лускою, наче була вкрита цинковою бляхою. У траві довкола ставка поквакували жаби, що встигли втекти з води, над ними все нижче й нижче кружляли лелеки.

Старий осокір, в дупло якого хтось минулого літа налив солярки й запалив – зяяв чорною обвугленою печерою, а все ж немічно зеленів на протилежному березі. Налигач, на якому розгойдувалися діти й стрибали у воду, звисав із покрученої гілляки осокора, хтось його вночі перерізвав, тепер дітвора не дістане.

Пацян – п'ятимісячний вихолощений кабанчик рохкав у молодому, з тоненькими стручками колгоспному горосі, зелена юшка стікала з його рожевого рильця. Пацян позиркував на Господаря, щоб не прогавити, коли той закине праву ногу через раму велосипеда і поїде, тоді треба притьмом, щодуху гнатися за ним, щоб не відстати. Зараз наїмся і ляжу в теплу болотисту калюжу посеред рівчака, по якому збігає зайва вода зі ставка й пант-руватиму звідти за моїм Хазяїном. Головне не втратити його з очей. Інакше треба буде довго шукати і боятися: а раптом не знайду!

...Пацянова мама горіла від жару і тихо вмирала, народивши лише одного Пацяна. Господарка мами покликала Колька Колія вдосвіта, він ще був тверезий, то дорізвав Пацянову маму. Господиня була щасливою, із вдячності подарувала Колькові осиротіле поросятко, знаючи, що воно всеодно не виживе без мами. Віддала, бо в неї не було могорича для колія. Горілка була, повна пластикова пляшка від «миргородської» води стояла за зіпсованим телевізором, але жінка боялася, що Колько загуляє в неї на цілий день. Хай краще бере поросятко.

Пацян довго лежав у старій дерматиновій сумці поруч із ножем, яким зарізали його маму, поруч із ще теплим шматком маминого сала. Потім його кудись несли, а тоді випустили і він, розштовхавши інших, намацав теплу цицю з солодким райським молочком. Колько виміняв його за

півлітру самогону, яку дала колгоспна свинарка, пустивши Пацяна до льошки-первістки, що вночі опоросилася.

Через тиждень у Колька був щасливий день. Він зарізав аж двох вгодованих кабанів, господарі наділили йому за роботу свіжини. П'яний колій намислив собі, з такими щедрими дарами в руках, переспати з тією самою свинаркою там таки, на фермі. Однак на роботі її не застав, укравши мішок дерті, вона вже пішла додому. То Колько переспав на свинарнику сам, прокинувся вдосвіта, зайшов у клітку. Всі поросятка порозбігалися, а Пацян досмоктував молоко доброї мачухи. Колько ухопив його за задні лапи, вкинув у ту саму дерматинову сумку з чужим м'ясом і салом, з ножем, бруском і рашпилем.

Так Пацян опинився на брудній, прокурений і пропахлій часником кухоньці свого Господаря, який вимінявши м'ясо й сало на самогон, на цілісінський день покинув його. Пацян дуже хотів їсти, визбирував під столом крихти хліба, трапилося навіть дві величенькі цілушки, розтолочена чиеюсь ногою варена картоплина, а решта – смердючі недопалки і надкушені зубчики часнику, від яких дерло в горлі. Мусиш жити, Пацян! Так заповіла покійна мама. Треба жити. Іншого виходу нема.

Ще за два тижні Колько Колій тяжко захворів. Його товкла пропасниця, він марив, падав з лежанки, Пацян підсовувався йому під бік, забирав жар на себе і віддавав його землі, риючи її під припічком, де не було підлоги. Пацян схуд і виснажився, не маючи ніякого харчу. Покійна мама підказала йому, що треба носом підважити двері, і вони відчиняться. Якось він видибав у двориче, поїв споришу й лободи, вирив куц земляної груші, наситився сам і кілька солодких картоплин приніс Хазяїнові.

Так удвох вони вижили, і від Колька вже ніколи не пахло нудотним самогонним духом, лише вряди-годи свіжою свинячою кров'ю. На цілий день вони вдвох вирушали до великого ставка в полі, за селом. Пацян забивався в молоду кукурудзу чи овес, чи пшеничку, жирував і відлежувався в теплій ковбані, а Колько носив

на гергошах із покинутої коров'ячої ферми гнойових черв'яків у целофановому мішку.

У злежаному перегної їх були цілі кубла, варто лишень копнути заступом, вибрати звідти хробаків і вкинути їх до шелесткого мішка. Пацяня якимось подався на ферму за Господарем, придивився до його важкої праці, полежав на сонці, подумав, побродив довкола і став рити м'який перегній, добуваючи цілі гнізда вишневих вертких хробаків.

Господар подобришав до Пацяня, двічі навіть погладив його по ошийку і пригорнув до себе, чого Пацяня не чекав і не знав, як відповісти на таку незвичну ласку. Мама не встигла йому сказати, як поводити себе, коли тебе пригортає господар і говорить ласкаві, як тепле мачушине молоко, слова. Не сказала... Мабуть, не встигла.

Пацяня кілька разів зустрічав своїх ровесників у Теклівці, вони були вгодованими і чванькуватими, говорили з ним зневажливо, жирно, якоюсь нахабною і лінивою мовою, бо Пацяня був сухорлявий, як велосипед, який недавно зібрав із різних частин його Господар. Пацяня нервував, що не нагулює салка, але де ж йому взятися, як він за день намотує стільки кілометрів, волочачись і бігаючи за своїм Хазяїном при випадкових харчах, а іноді живучи наголодь. То не його вина, він не проти, але не виходить...

Моєму Хазяїнові дуже погано, подумав Пацяня, ковтаючи соковитий стручок молодого гороху, цямкаючи і порошокуючи на краю горохової плантації. Його білі, наче вкриті інеєм, вії торкалися горохових листочків і лоскотали очі. Дуже погано моєму Хазяїнові. А мені добре в молодому горосі, який додасть сили, коли треба буде бігти за велосипедом.

– **Треба тікати з Теклівки, з України.** Тут уже все вмерло, тут – дике поле. Тут не залишилося людей, тільки – варвари, бусурмани, рекетири, терористи. Де ж таке бачено, щоб у ставок, де я дозволяв рибалити вудками, купатися дітям і дорослим – вгилити цілий причеп селітри. Де бачено **таке**? У якому селі, в якій країні? Треба тікати

назавжди, рятуй, Боже, душу, – промовляв Колько Колій мертвим карасям, коропчукам і ракам, яких ранньої весни ловив у річці і переносив у ставок, котрий взяв у колгоспі в оренду.

«Якщо після вилову риби не даси мені п'ятсот гривень – спроваджу до в'язниці, Колян. Як поросяті коліно всрати – так мені тебе посадити. У мільтонів скирда заяв на тебе: від жінки, від бригадира, від школяриків, яких ти напідпитку розігнав з дискотеки. Від отця Бориса. Він саме вінчав молодят у церкві, а ти, тримаючи за халявою колійського ножа – просив у попа позичити грошей на півлітрівку. А ще як не розрахуєшся за оренду колгоспного ставка – зачиняться за тобою, Колько, залізні двері». Так відрубав голова колгоспу, облизуючи язиком три золотих зуби у роті.

Голова казав правду. І про жінку, і про школярів, і про попа Бориса. Було, коли я безпробудно квасив. Замикали мене кілька разів на п'ятнадцять діб, підмітав з алкашами райцентр, мив содою, що роз'їдала руки, пам'ятник Леніна, копав город і колов кабана підполковнику. Було. Але із весни, коли мало не відкинув ратиці, коли Бабера вже пошвиштувала над моєю головою косою – я навіки зав'язав. Узяв покинутий ставок в оренду, щоб жити, нічого не крадучи в Теклівці.

Загинула не тільки риба, вмер Микола Гудима. Нема. Загинув. Помер тверезим, хоч жінка пророкувала мені смерть під парканом у п'яній лихоманці. Помилилася, Ганю. Сильно помилилася. Як і твій приймачок, дід Сашко з грижею і лисиною, всипаною бородавками.

На протилежному березі, біля осокара, сідали ворони, витягували з води рибу і, відтягнувши у траву, патрали її. Ворон вряди-годи розлякував попелястий котисько, що вже прибіг із села на риб'ячий дух. Він ледве тягав набите рибою черево, надовго залягаючи у траві й підкрадаючись до ворон.

Пацянові також не подобалися ворони, вони часто забирали або й крали його харч просто з-перед носа,

зчиняли бучу і тікали туди, куди навіть погляд Пацяна не діставав. Тому він з'їв ще три стручки молодого гороху, посмоктав власний язик, поворушив сріблястим бубликом хвоста, ратицею зігнав гедзя, що сидів між очима і пошкандибав розлякувати ворон, цих чорних злодійок, які вміють і ходити, і літати.

Все. Нема в мене нічого. Ні вчора, ні завтра. Лише покинута тітчина хата, що поволеньки сунеться в яр, і худючий Пацян.

Жаль, що Пацян так і не нагуляв сала. Жаль, рятуї, Боже, душу. А всеодно треба заколоти. Зарізати і продати на трасі. Запалити хату з чотирьох сторін. Купити квиток і – тікати з цього проклятого краю. Яка це батьківщина, яка? Нащо вона мені? Нащо я їй? Я не потрібен навіть Пацянові. Хіба що взимку, коли він ніде нічого не може вирити для себе. Ні, це не батьківщина. Навіть в міліцейській буцигарні, куди з усього району звозили таких, як я, більше батьківщини, як у Теклівці, рятуї, Боже, душу...

Хлопчик і дівчинка прибігли з Теклівки до ставка. Вони тут мокнуть з досвітку до заходу сонця, харчуючись зеленим горохом, дикими грушками-гниличками, заїдаючи хлібом, який дає з дому баба Маринка. Близнята підкинуті бабі її дочкою Маруською, Кольковою однокласницею і пасією, яка після восьмого класу виїхала до тітки аж у Кривий Ріг. Працювала на гірничому комбінаті, де стажувалися ефіопи. Відстажувалися й поїхали в свою Ефіопію, залишивши Марусьці на пам'ять про свою батьківщину двійко кучерявих, засмаглих навіть серед зими ефіопенят з чорними вуглинами очей і жадобою лазити по деревах, знаходити на них плоди навіть після того, коли вже все обірвано і обтрушено.

Минулого року вони пішли до першого класу, і вчителька Ліна Миколаївна кожному стрічному розповідала: «Що воно за хвеномен? З рідної української мови, з фізкультури і співів ефіопці – круглі відмінники, а з арифметики і поведінки ледве три з мінусом нашкребла.

Хвеномен якийсь підкинула мені моя колишня випускниця Маруся»...

Колько іноді згадував, що саме з Марусею у сьомому класі вперше скуштував жіночого меду, коли вночі перегортали зерно на току. Невміло, наспіх, на сипкому просі, але звідав. Коли згадував ту коротку, з несподіваним світанком ніч – до покинутих Марусею близнят-мулатів у ньому прокидалася не лише жалість, а і якась далека родинність. Тоді він давав їм сала з часником і свою вудку, щоб витягли собі на вечерю якогось карасика чи короця.

Захекані діти зупинилися на березі ставка й онімло залякли, мружачи свої чорнющі вирла від сталевого блиску риб'ячої луски. Дядько Микола лежав поруч із своїм смішним велосипедом (заднє колесо було набагато меншим, але з нікельованим ободом, то дядько їздив ніби навприсядки), лежав нерухомо, обличчям до землі.

– Ой, як багато було риби під водою, а не ловилася на гачок, – прошепотіла дівчинка Василина. – Дядько дасть, і бабуся насмажить нам здоровенну таріляку...

– Він спить і не знає, що риба сама з води вийшла. І – раки. Я раків не люблю, дуже кусаються. І у воді, і на березі... – сказав братик Василько. – Дядько Микола, мабуть, знову запиячив, бо навіть не поворухнеться.

Пацян розігнав ворон, тихо підсунувся до Колька і ліг поруч, притулившись до його теплого чобота, за халявою якого стремів довгий колійський ніж. Пацян настовбурчував вуха, щоб почути, коли Господар щось скаже. Мабуть, підемо на покинуту ферму за хробаками. Тоді я побіжу вперед і, поки підійде Хазяїн, я вже нарию їх багато. Можна піти аж на картопляний лан, і я нарию картоплі, яку ми зваримо у великому казані на багатті. Не буде голодним Господар, не буду голодним ні я, ні риба у ставку. Мовчить, не рухається, а ворони знову крадуть нашу рибу. Піду та прожену, а то вилежують тут без діла, як свиня...

– **Дядьку Миколо!** Ось наша бабуся передала вам дві помідорини. Перші, які доспіли на грядці, – гукнула Василина, щоб він почув. Помідори Марина дала для

внуків. Таки справді перших два, що ледь зачервонілися на городі.

– І окрайчик хліба передала вам. Правда, трохи зачерствів, але їсти можна... – додав Василько, пошкрібуючи свою чорнющу дротяну, здається, ніколи й не чесану чуприну, в якій заплутався павучок, коли хлопчик лазив у курник по свіжі яйця, які вони з сестричкою випили на сніданок.

Колько підвів голову, побачив біля себе чорних ефіопських бісенят, дівчинка простягала йому дві помідорини, а хлопчик – цілушку хліба. У дівчинки на губах засох яешний жовток, і вона нагадувала чорне курчатко з заїдами.

– А я вам – риби. Скільки хочете. Хоч у кагати закопуйте, але їсти її не можна. Вночі хтось отруїв. Мабуть, селітрою, що так швидко спливла. І купатися не надумайте, бо весь ваш загар облізе враз, – озвався Колько. Його молоде, але збабчене від пиятики, гульби й кепського харчування обличчя ще більше осунулося, стало землистим і ніби змаліло.

– А навіщо затруїли, дядю Миколо? – спитала Василянка, поправляючи вигорілі на сонці, протерті й залатані на задничці труси, мабуть, таки мамині, Марусині, бо дуже великі, із зав'язаною на гудз гумкою, що звисала до колін. Таки Марусині, подумав Колько і згадав, як тече між пальцями тепле просо, а Маруся спекотно шепоче: «Не треба, любенький... не треба... Треба... Дай я сама, бо порвеш труси...» Це трішки зігріло зараз його заледенілу душу.

– Запитай, Василянку, в того, хто не полінувався навантажити причіп селітри у розваленій коморі, де зберігали колись хімікати. Навантажити, привезти аж сюди, до нашого ставка і вивернути у воду. Потрудився кілька годин, не пошкодував солярки. От він і знає: для чого?

– А хто він, дядю? Хіба з Теклівки? – заворушив худючими ребрами під сухою каштановою шкірою хлопчик і облизав викочені, вкриті осугою губи.

Пацян прислухався до розмови, але ні про хробаків, ні про горох чи картоплю не говорилося. І про нього – теж не йшлося. Дівчинка погладила його по карку. От якби живота мені полоскотала, так хочеться. Ні, тільки покустрала щетину на ошийку. Нічого, хай іншого разу, коли Господар буде у доброму настрої...

Пацян ліг, витягнувши задні лапи і поклавши голову на передні. Лежав очима до ставка і думав: якби не припікало сонце, то ставок наче вкритий блискучою кригою і сріблястим сніжком. Але жарко, і молодий горох цвіркає соком... Не замерз ставок, не замерз, то лише здається, бо Господареві погано.

Колько здогадувався, хто хекаючи вантажив селітру, хто її віз і викидав у ставок, але Василькові відповів:

– Не знаю, синку. Та яке це має значення сьогодні? Якби знав учора – зупинив би. А сьогодні – то вже дрібнички. Не знаю. Ви залишайтеся у Теклівці, а я покидаю цю землю. Покидаю і виїзду звідси... – Колько обвів поглядом ставок, обгорілий осокір на березі, попелястого котиська, що сидів у закіптюженому дуплі, зграю ворон, що висіли в бірюзовому небі над його головою, і небо було схожим на синю скатертину, заляпану чорним чорнилом.

Колій жадібно запам'ятовував усе це, заплющив очі, повторив у пам'яті ще раз – осокір, рибу зі здутими боками, куці верболозу у сірій воді, попелястого kota в обгорілому дуплі... Годі!

Він підняв із землі старий велосипед, закинув праву ногу через сідло, обшите заячою шапкою, наліг на педалі. Від'їхавши, розвернувся назад і крикнув Василеві й Василяні:

– Залишайтеся! Це все – ваше! А я поїхав до... Ефіопії. Там можна жити.

Худий, як часничина, Кольків гуз на виямку зсунувся з сідла на бляшаний багажник, але колієві вже було байдуже. Він тиснув на педалі щодуху, тельняючи дзвінком, хоч на стежці, що вела до Теклівки, не зустрівся жодної душі.

Василинка кинулася за ним, щоб віддати дядькові дві пристиглі помідорини, які дуже хотіла з'їсти сама, коли прокинеться голод, але він уже подаленів, піднявшись на пологий пагорб, за яким почалася улоговина, а далі – була Теклівка з бабусею Мариною.

Прислухаючись до балачки, Пацян придрімав на траві під сонечком. Тому, зачувши, як віддаляється звук велосипедного дзвінка – спрожогу кинувся навскач, пришкуливши вуха й широко розплющивши очі.

Колько лежав на засмальцьованій салом, м'ясом і свинячою кров'ю куйфайці, вата якої збилася в кубляки і чавила боки. Набита сіном подушка шелестіла за кожним порухом його голови, стебельця сіна відбивалися на Колькових щоках, коли він надовго замовкав, щоб заснути, але половина його свідомості провалювалася в теплий туманець забуття, а друга всеодно трималася за отруєну рибу, мертвий ставок, обгорілий осокір і Марусиних дітей-ефіопів із двома, ще зеленими помідорами й цілушкою черствого хліба. Недостигла риба... Мертві помідори... Закіптюжена цілушка хліба і осокір з ніжною шкуринкою живої кори... Прудкі чорношкірі раки і нерухомі, вкриті пліснявою тіла Марусиних близнят...

Тьху! Рятуй, Боже, душу. Нема в мене ні отця ні сина, ні святого духу. Все вивітрилося. Одне пропив, інше одійшло само.

Але ж не п'ю вже чотири з половиною місяці, тиждень і два дні. Теклівка п'є, а я – ні. Овечка пантрує зграю вовків і по ночах, коли вовки засинають – виє на місяць, Микольцю.

Ти помилився з місцем народження. З населеним пунктом і країною. Ти народився раніше за свою країну, тому випав з неї, і вона тобі мстить. У бідній Теклівці ти хотів швидко розбагатіти. Рвонув поза чергою і вскочив на мінне поле.

Селітру всипав тільки той, хто має трактор з причепом. Свій чи колгоспний – байдуже. Їх легко вирахувати, але це – нецікаво. Я боюся цього, бо зозла вжену йому

колійського ножа між лопатки. Його з плачами закопають, а мене мовчки згноять у незалежній в'язниці. І всі заспокояться – перемогла справедливість.

Ні. Треба тікати подалі від гріха, рятуй, Боже, душу. Батьківщина виплюнула мене, як кісточку з вишні. Розкусила і виплюнула, щоб не проріс і не продовжувався.

Треба нагострити ніж і з одного удару покласти Пацяна, щоб не кричав і не мучився. Як тільки вдало вдарю – за мить це вже буде не Пацян, а м'ясо й сало на продаж дачникам, що гасають по трасі. Купа жирних грошей у кишені... Квиток на будь-який автобус – і нове життя. Ні, ще хату треба запалити. Прощальний фейерверк на всю Теклівку і тоді, Микольцю – таки нове життя. Старе – спалено.

Колько намацав під подушкою брусок, вийняв з-за халяви ножаку, кілька разів плюнув на лезо і став повільно точити, не встаючи з лежанки.

Пацян марудився у дворіщі. Ніби ситий, тепло, не кусають гедзі, не треба нікуди бігти, а серце всеодно б'ється нерівно і дрижаки ходять по шкірі. Він заглянув до хлівця, форкнув на двох худих пацюків, що світили очима із нори під стіною, але ті навіть не поворухилися, байдужо позиркуючи на нього. Так тепло надворі, а вони, дурні, сидять у норах, подумав він і подибав з хліва.

На причілку хати Пацян підрив куц кропиви, яка після дощів вигналася так, що застує вікно. Підрив до коріння, поласував ним. Кропива впала на землю, відкривши вікно для сонця. Тепер Хазяїнові в хаті буде видніше. Чого ми так зараня прийшли сьогодні додому? Завжди повертаємось у темряві, коли я бачу лише блискучий обід заднього колеса його велосипеда і біжу за ним. І Господар сьогодні не такий, як завжди. Не такий.

Пацян подався на городець. Картопля вже одцвіла, її листя троцили колорадські жуки. Він потрусив рильцем кілька кущів, і жуки посипалися на землю, в яку глибоко встрявали його ратиці. Глибоко, бо діставали аж до молодих

картоплин. Пацян злякався, що це може розгнівити Хазяїна. Вийшов на стежку, на яку виповзло огіркове гудиння. Йому на очі потрапив молоденький, з прищиками, огірок. Він понюхав його, поворушив язиком, але не з'їв – не можна, то для Хазяїна, мені дістанеться шкірка. Вона теж смачна, якщо свіжа. Якщо її дає мені Хазяїн.

Пацян підрив два куці лободи на грядці цибулі, перекусив стеблину, але не їв, не хотілося. Повернувся вночі, коли лобода покритється росою. Висмикнув павутицю на грядці помідор, але корінь добувати не став – хай ростуть помідори. На городі волого і холодно, бо – страшно, можна розгнівити Хазяїна. Він покректав і повернувся у двір з теплим споришем.

Ліг на бік, підставивши черево проти полуденного сонця, що стояло над хлівом. Треба задрімати, але так, щоб почути, коли вийде з хати Господар і сяде на велосипед.

Чогось мені неспокійно сьогодні, неправильно якось. Може, це я сьогодні неправильний? Та ніби все робив, як слід, але Хазяїн навіть не поглянув на мене. Ну, винен я, що не нагуляв сала, що не тішиться Його око на моєму хребті, стараюся з усіх сил, але ростуть лише кістки і щетина та хвіст завивається у кільце. Однак і Хазяїн мій худючий, але ж – мій, іншого в мене нема. Ще половину дня прожити, а там – ніч, спокій, хропіння Хазяїна, кумкання жаб, сопіння кротів під землею, виповзе вуж із призьби хати і вже вкотре набиватиметься в родичі. Щоб тільки погрітися біля мене. Скоріше б цей день минався і наставав новий... Може, підрити соняшник на городі, щоб сонце зайшло? А як образиться Хазяїн? Краще задрімаю, поки є сонце...

Колько торкнув великим пальцем лезо ножа й відчув, яке воно гаряче і гостре. Провів по жмутку давно не митого, липкого волося над чолом, віхоть залишився в руці. Навгадь кинув ножаку у двері. Гостряк ввігнався в одвірок, дерев'яна ручка, обтягнута синьою ізоляційною стрічкою, дрібно затріпотіла й загула бджолою. Колько помітив, що в хаті посвітлішало, визирнув у вікно. Пацян лежав посеред

двору, відкинувши лапи, наче вже все скінчилося, можна розкочегарювати паяльну лампу і смалити йому боки.

Нічого там смалити, самі ребра і шкіра, але на квиток до Винниці чи до Одеси чи до якоїсь іншої батьківщини вистачить. Треба брати його сонним. Тихо вийти з хати і – вдарити під лопатку щосили. Вдарити, щоб і не дригнувся. І нічого не зрозумів. Почеревина. Порібра. Ноги на холодець. І не забути запалити хату. І – подивитися, як впадуть крокви. І – рятуй, Боже, душу...

Ні, не треба мені такої України і такої Теклівки. І Микола Гудима їм не потрібен. Тому розлучимося по-доброму. Я залишаю вам свою дочечку Любцю і Пацянове м'ясо. Вибачайте, Пацянового сала не буде, не годував. Забудьте мене. Любця виросте без велосипеда і без батька, як і я виріс.

Колько почепив полинялу пілотку-афганку на ввігнаний в одвірок ніж і думав, де б знайти якусь посудину для Пацянової крові – її також можна продати на кров'янку. Єдине цинкове відро і чавунний баняк він відвіз до ставка у сторожку з рубероїду. Згадав, що і паяльна лампа – там, підігрівав нею чай або риб'ячу юшку. Треба поїхати і забрати, бо інакше зіпсую Пацянове м'ясо і ніколи не виберуся звідси. Поїду. І подарую вудку Марусьчиним камбоджі... ні, мозам... ні, ефіоп- пеня- там, рятуй, Боже, душу...

Колько вихопився з двору на баюристу сільську вулицю. Розминувся з трактором, що волік за собою скрипучий причіп, одвернув очі, щоб не бачити, хто сидить за кермом. Не хочу бачити і все! Мені це вже не потрібно. Хай розбираються самі. Смертну кару відмінили. А смертну помсту? Ет, нащо воно мені здалося... Треба вчасно втекти, бо запиячу знову...

На пригірку Колько зліз із велосипеда, бо маленьке заднє колесо перетворювало горбок на крутезну гору, почвалав пішки. Пацян наздогнав його, і вони дибали поруч. Пацян нічим не міг йому допомогти, лише тим, що: ось я, Господаре, поруч з тобою. Не хвилюйся, я не загубився і не подався у шкоду.

Вони піднялися на пагорб. Ставок сіконув їх по очах холодним ножовим блиском. Довкола ставу метушилася теклівська дівтора і дорослі. Вони граблями вигортали рибу на берег, скидали її в паперові, з-під пестицидів, мішки. Випряжені з воза коні паслися неподалік його сторожки.

Кольків погляд прикипів до постаті дівчинки, яка бігла у його бік від ставу. Руда голівка, дві кісочки, тонюсінькі, як у коника-стрибунця, ніжки. Насінінка кульбаби, яку несе вітер. Моя Любця, рятуй, Боже, душу. Любця моя.

Колько зіперся на кермо велосипеда і заплющив очі: мама забороняла Любці ходити до ставка, бо там – тато. Іноді він зустрічав її на вулиці, коли поверталася зі школи, але доця мовчала і переходила на протилежний бік дороги, боячись мами і вітчима, діда Сашка.

Колько почув, як ближчає надсадне дитяче дихання, але очей не розплющував: хай пробіжить мимо, щоб мама не била. Ні. Може, останній раз її бачу. Не надивлюся, але запам'ятаю.

Він кинув велосипед і його руки самі розкрилися перед нею.

Любця підстрибнула, і її гострі худючі коліна врізалися Колькові в живіт, але не боліло. Вона віддихувалася, притулившись до неголеної колючої щоки, від якої пахло потом і батьком.

– А мені мама дозволила зустрічатися з вами. Навіть послала до вас. У мене вже нова мама... Діда Сашка вигнано від нас... Та-га-а-ке робилося всю ніч у хаті, та-ке страшно, що мамка прогнала діда назовсім... Він приїхав підводою – забирає зараз свою шафу, телевізор, дерть у мішках, січкарню і курей, поросну льошку. Хай собі забирає і живе з ними... Дід Сашко з молодшим братом Лексієм опівночі прийшли до нас і сіли на кухні пити горілку, хоча вже були п'яні. Пили й балакали. І мамця почула, як вони хваляться, що Лексій отруїв вам рибу в ставку. Дід Сашко напоїв його перед цим і пообіцяв дати троє поросят, як льошка опороситься...

Колько гладив вологою долонею худенькі ребра дочки, такі худенькі, що крізь них відчувалося, як тріпоче її серце. Здавалося, що навіть не шкіра, а полинялий, вижмаканий сарафанчик тримає Любцю при купі.

– Я прокинулася від того, що голосить і страшно кричить на діда Сашка і дядька Лексія моя мамця. Кричить і виганяє їх обох з хати. За те, що вони потруїли вашу рибу. І – вигнала. Я нарвала вранці кропиви й лободи на леваді, насікла їх ножем (дід не дозволив на січкарні, бо вона – його), розмішала з вареним буряком, нагодувала льошку. А тоді мама сказала мені: «Піди, Любцю, до свого тата. Піди. Він сьогодні дуже хоче бачити тебе. Піди і будь з ним, скільки схочеш, доню». А ви мене не проженете... тату?

Не випускаючи Любцю з рук, міцно притискаючи її до себе, Колько повернувся спиною до ставка та людського юрмиська на березі і пішов у бік Теклівки. Згори ноги йшли самі, то він і не зчувся, як побіг з пагорба.

Пацян не знав, що йому робити: стерегти покинутий на дорозі велосипед чи мчати за Господарем?

Поки дожену – знову схудну і полегшаю.

А, нічого. Хазяїн іде пішки, несе на руках дитину, то мені не дуже треба бігти. Підтюпцем, щоб не відстати. Не вбуде мене. Ще нагуляю жирку.

Головне, що Хазяїн у мене знову правильний.

О, навіть озирнувся, чи я, бува, не загубився. Я – є.

**ДЕНЬ
ПЕРЕМОЖЕНИХ**

НОВЕЛА

Учора брати, які не бачилися двадцять шість років, люто розсварилися. А якщо врахувати, що меншому, Юркові, було під час останньої їхньої зустрічі лише п'ять літ, то вони побачилися вперше.

І відразу – посунули одне проти одного. І то так запекло, що батько мусив впитися і заснути за столом, а мама – плакала, зачинившись у літнівці й прислухаючись, чи не пустять вони в роботу кулаки. Альошка – старший, мудріший, думала мама Ганка, Альошина мачуха, то міг би й поступитися молодому когутові, але він сильно впився і навмисне заводив малого. У їхній суперечці вона нічого не розуміла, то й не встрявала. Головне, щоб було на столі й злагода в родині, а вони зчепилися на якійсь дурній політиці – не розведеш. І тато заснули, поклавши сиву, з восковим кругляком лисини, голову на стіл. Біля тарілки з квашеними баклажанами...

Розсварилися так, що менший спав у стодолі, на сіні, а старший – у великій кімнаті, де їм обом було постелено ще звечора.

Вранці Ганка першим розбудила Юрка, довго й старанно шпетила його, просила, щоб негайно вибачився, погодився на все, що каже старший брат, бо той завтра вранці вже їде й невідомо, коли появиться знову, щоб запросив брата на рибалку й поводив себе, як менший – покірно й лагідненько.

Все вийшло так, як хотілося Ганці. Альоша забув, чи зробив вигляд, що забув, про вчорашні чвари з братом. Поголився, напарфумився, поснідав, охоче випив три

келишки калганівки, подобришав і погодився порибалити із гумового човна, який купив собі навесні Юрко і тримав його в батька, бо в райцентрі, де він працював хірургом, ні річки, ні ставка, та й ніде тримати в тісній однокімнатній «хрущобці», навіть балкон зайнятий – Марійка тримає чотири курки, що несуться.

Зранку хмарилося, натягувало дощ, але брати рішуче вийшли човном на озеро, котре розпочиналося в кінці їхнього городу, одразу ж за вербами, що тримали крутий берег у п'ястуках свого коріння.

– По нашій історії, Юрку, можна ходити босим і ні за що не зашпортаєшся. У ній матеріалу – на кілька казочок для дошкільнят та на пару анекдотів для дорослих росіян. От і все, що ми маємо. Ми – нецікаві нікому, навіть самим собі, брате. Так що не треба кукурікати серед дня. Запорозька Січ і Шевченко? Це лише поплавки. Решта – затоплена водою. Два епізоди, про які знаємо ми та лише найближчі сусіди – це ще не привід мати велику історію, брате, – сказав Альоша і шпурнув спінінг під вже прижухлий очерет. Годівниця з макухою та свинцевим тягарцем глухо чавкнула саме в тому місці, де Юрко завжди рибалить, висипаючи звечора відро вареної картоплі з пареним горохом. – Отож, братику, не імітуймо велику націю... в центрі Європи... довкола Чорнобиля. Ми – втрачені з поля зору і Європи, і світу. Як би ми не надимали груди під вишитими сорочками – нас ніхто не помічає. Коли я дістав призначення в Україну, в наше посольство – зайнявся українською мовою, щоб не говорити суржилом. З мене мої колеги сміялися: «зачем?», робота і робота – це те саме, робота навіть краще, бо від слова «раб»... а робота – від «робот». – Альоша потріщав котушкою, напинаючи жилку, хитнув гумовий човен, під дном якого замляскала холодна осіння вода. Стара, ще терещенківська, цукроварня пшакала в небо парою, пахло гарячим буряком і болотом. В'їдлива мжичка лопотіла по їхніх целофанових накидках і надутих боках човна. Три карасі, впіймані Юрком, билися під ногами, бризкаючи водою й зіпаючи.

— Навіть якби все те, що ти наговорив, було правдою, ти, брате, брешеш. Я лише не можу зрозуміти, для чого? Ти ж не на прийомі у свого міністра чи посла Росії в Україні. Ми лише удвох посеред озера. Он наша Теклівка на пагорбі. Цвинтар, де лежать наші предки. Навіть те, чого сягає зараз око — це також історія, все залежить від того, як її сприймати. Нашого діда Йосипа у тридцять дев'ятому розстріляли. Він «визволяв» західноукраїнців. Галичанин запитав його, чи правда, що в Східній Україні був голод у тридцять третьому і тисячами мерли люди? Дід не злукавив, і це була його остання правда в житті. Наш прадід Арсен був у Січових стрільцях добровольцем, співав «А ми тую червону калину підіймемо...». Під Кам'янцем потрапив у полон і його також розстріляли московські комісари. Глибше біографії нашого роду я не знаю. Але й цього достатньо, щоб мати коріння. Їдучи в дружню державу на дипломатичну роботу, Альошо, варто було б прочитати її історію, хоча б у протокольному обсязі: колиска трьох слов'янських народів, переяславська рада, бунт Мазепи, потьомкінські села, Калнишевський... — бамбукове вудлище в Юркових руках вигнулося, сріблястий підлящик затріпотів у повітрі, вдарився об накриту целофаном спину Альоші і, зірвавшись з гачка, впав на дно човна. Конвульсивно бився об гумові чоботи братів, з'єретовуючи уже приснулих карасів. — Валуєвський указ, проголошення Української держави у Львові, потім — у Києві, чотири універсали... Злука, студенти під Крутами, Муравйов, Сталін, Берія, розстріляна інтелігенція... Навіть без козаччини і Шевченка вистачає на короткий курс історії... — Юрко нахромлював на гачок хробака, той від болю звивався, вислизав із пальців, падав на дно човна, совався біля роззявленого рота підлящика.

— Але ж усе — безуспішно і бездарно. Де результати? Завжди ми — жертви. Жодної перемоги за кілька століть. Ти сам це щойно підтвердив. Навіть на прикладах діда і прадіда. Якийсь галичанин довідався, що дійсно в Теклівці був голодний рік і кілька теклівчан вмерло. Галичанин

забув про це раніше, ніж розстріляли нашого діда. Що дало це дідове піжонство, Юрку? Ще одну дурну жертву, які ми так любимо оплакувати і так пишаємось ними. Нації потрібно хоч кілька вражаючих перемог, про які б знав світ. І бажано — в суцому столітті, а не за царя-гороха. Вітчизняну війну виграла Росія. Не лови мене на слові, світ знає, що саме Росія, Раша. Кинула в космос Гагаріна — Раша. Ми — лише присутні на презентаціях чужої слави й чужої історії. Перша маленька слава прийшла до нас... із Чорнобильською катастрофою, будь він, Чорнобиль, проклятий! І також — поразка. Бризніть сльозою, пожалійте нас. Подайте милостиню на радіацію. Є земля, але ми не можемо дати їй раду, є люди, але нема нації. Не історія, а біографії одинаків. Скільки пішло за Мазепою? Скільки пішло за Шевченком? Це з кількох десятків мільйонів. Кури будуть сміятися, брате. Кури й гуси. Злізли з печі тільки одиниці. Незалежність впала нам — прямо на тім'я, як груша з дички. І то за допомогою Єльцина. Просто вичерпався ресурс союзу... Стоп! Приготуй підсаку! Підсаку візьми, чуєш! — пронизливо дзеленьчав дзвінок на кінчику вудлища, Альоша совгав ногами в човні, напереваги тримаючи корейський спінінг і крутячи катушку, що м'яко потріскувала. Червоні генеральські лампаси на його спортивних штанах напружилися, наче були частиною братового тіла. Там, у воді, впилося, чинило спротив щось дебеле і норовисте, спокушене наживкою із солодкавим запахом анісу. Юрко затиснув своє вудлисько між колінами, взяв у руки підсаку. Він дуже хотів, щоб його старший брат Альоша таки витягнув рибину. Відколи вони вийшли човном на плесо, жбурнули замість якоря чавунний брусок, налаштували снасті, випили по чарці батькової калганівки й заїли яблуками — Юрко висмикнув уже три карасі й одного підлящика, а Олекса — лише цвігає повітря спінінгом і нервово мене мастирку. Може, тому такий агресивний, подумав Юрко. Хай би щось упіймав і подобрішав. Чи ж мало риби в озері? Чи їй не однаково, хто її дурить —

теклівський дядько чи російський дипломат? Хай би щось вчепилося, а я підсакою не промахнуся. Риби ж у нас вистачає, хоч і гребуть її неводами, сітками, глушать шашками, виловлюють ятерами, електровудками, а вона всеодно є. Влітку, коли повинь зірвала верхню греблю річки — рибу вигортали граблями на городах, коти з сусіднього району збігалися й трошили ще живу. Ціна на теклівську свинину й ковбасу впала, бо тхне рибою і її купували хіба що до пива. В'ялені лящі висіли на деревах, на воротах, навіть на дратах від радіо. Є риба, тільки на Альошин гачок чомусь не чіпляється, хоч і снасті в нього добрячі, заморські. Ну хай би вчепився на його гачок добрячий коропець, хай би... А тут, як на зло, в мене клює.

Юркові завжди хотілося мати брата, знав, що він у нього є, але майже не пам'ятав його.

Колись, у шостому класі, їх возили до Москви подивитися на Леніна в Мавзолеї, Леніна Юрко побачив, а брата — ні, бо працював десь за кордоном, здається, в Нігерії. Після проголошення незалежності Юрко написав братові великого сентиментального листа, насиченого жирними знаками оклику, захопленням з приводу здобуття свободи й державності та з проханням повертатися в Україну. Однак відповіді не отримав. Може, брат був за кордоном, а, може, змінилася адреса, заспокоїв себе Юрко.

— Ліворуч! Ліворуч заводь його, Альошо. Що ж ти робиш? Не відпускай! Він тебе веде в корчі. Підтягуй до себе — ліворуч. Підтягуй!

— А ти не варнякай! Без тебе знаю! Готуй підсаку. — Альоша вкляк колінами на дні човна, де перехлюпувалася брудна юшка з макухової потерухи та м'ятого вареного гороху. Вода затекла в халяви його гумаків. З'єретувалася сонна риба, молотила хвостами й підстрибувала. Дзеленьчав дзвіночок на кінці спінінгового вудлища, тріщала котушка. Юрко бачив, як невміло веде рибину старший брат, як дає їй можливість оговтатись, зібратися з силами і, хай навіть порвавши пащеку, але звільнитися, маючи такого союзника, як вода. Жилка уже заплуталась, пішла

поза котушку. Однак Юрко мовчав, переконавшись з учора-рашньої сварки, що брат не любить, коли йому щось підказують.

Вітер зірвав з плечей Альоші шелестку целофанову накидку. Напнув її, поніс над водою й кинув неподалік від човна. Червона жокейка, із золотавим зображенням Кремля над козирком, з'їхала на бік.

Юрко вхопився обома руками за своє бамбукове вудлисько і хльоскав вудкою, щоб встигнути зачепити гачком накидку, яку відносив вітер все далі й далі від човна.

Альоша не здогадався взяти жилку в руки й підтягувати її до себе, а нервово сіпав спінінгом і совгав ногами. Юрко за четвертим разом таки влучив у накидку, зачепив її гачком і обережно тягнув до човна.

Гострий карк ляца розпанахав воду за кілька метрів від них, але той повітря не хапнув, пішов на глибину, різко кинувся вперед, ослабивши жилку в руках Альоші, а тоді вдарив з усіх сил. На поверхню спливла лише водяна вирва — і Альоша брудно лайнувся, чого Юрко від нього не чекав.

— Я ж казав тобі, дурню, підсоби підсакою, а ти целофан ловиш... Такий підсвинок через тебе зірвався. І води набрав у чоботи. Ще простужуся через твою нерозторопність. Налий чарку! Не рибалка, а спалювання нервів, чорт забирай!

Юрко струсив воду з целофана і накинув його братові на плечі, поправив йому жокейку на голові і дістав з кулька пляшку. Старший брат жадібно випив з горлечка, закусив яблуком і смачно закурив. Заспокоювався і добрішав, розплутував скудовчену в «бороду» жилку.

Вони були братами, але не зовсім рідними.

Альошину маму вбило струмом. Через їхній город ішла лінія електропередачі, вночі була велика буря, обірвало дроти. Мама вийшла на город нарвати огірків та цибулі батькові на сніданок. Батько накраював хліб у літній кухоньці, слухав по радіо, якої шкоди завдала буря

районів, їв яешню і бурчав, що мама так довго монькається на городі, не дає свіжих огірків та цибулі. А вона вже чорна лежала на грядці, кісточки пальців стискали електричний дріт. Батько кілька разів розповідав, як щось велике й страшне кричало йому: не підходь! Не підходь, Федоре! І земля довкола мами була гарячою. Альоша ще спав, не знаючи, що він – уже сирота у п'ятнадцять літ... Чотири роки батько витримав траур по своїй першій дружині. Його доглядала найменша, ще незаміжня, мамина сестра Ганка. Провів Олексу до армії, двічі возив йому взимку на Чукотку чемодани з сільськими харчами. Аж коли Олексій, демобілізувавшись, вступив до інституту міжнародних відносин у Москві – тоді тато оженився. Узяв ту ж таки мамину молодшу сестру, яка підмітала йому хату, доїла козу, тричі на тиждень варила борщ, прала сорочки і звикла до нього. Дуже звикла, бо пішла заміж, хоч була тільки на рік старшою від свого небожа Олекси, годилася татові в дочки. Просто забрала з дому вузлик із одягом і залишилася в тата назавжди.

Мабуть, тієї ж ночі посеред травня, коли кланкали лелеки в гнізді на електричному стовпі, вони зачали мене, подумав Юрко, тепло так і весело подумав про свого тата і про свою маму, яка й досі «викає» татові, хоч і тримає діда на короткому повідочку, бештить, коли він перехилить зайву чарку або затримається в молодиці, вихолощуючи кабанчика чи лікуючи корову, що здулася. Всі старі фотографії батька з Альошиною мамою висять на тих же місцях, що й до її смерті. Свої з батьком мама вішає нижче і то – лише в літнівці або на кухні.

Тітка Ольга, Альошина мама, згадується в родині щодня моєю мамою, другою дружиною мого батька, який згадує першу дружину лише тоді, коли в природі щось телесується, заходить на бурю, що може обірвати електричні дроти.

– Народ, про який забувають на кілька століть, приречений усе починати спочатку, брате. Ми варті того, щоб нас забули і не турбували своєю увагою. Так, Росія

агресивна й непередбачувана, вважає себе головною державою в світі, пупом землі, вражена егоцентризмом у багатьох поколіннях. А хіба Франція інакша? Хіба Польща не така? — Альоша знову перехилив пляшку, гострий борлак його бігав по шиї, напинаючи ще засмаглу, посічену тонкими зморшками шкіру, до якої прилипла копійка луски.

Руки його машинально м'яли пахучу мастирку. Дош батожив поверхню озера, сіру холодну поверхню, вкриту баранцями хвиль. Вода видавалася густою, наче ось-ось мала замерзнути.

— Що з того, що Хмельницький мотлошив поляків? А чим закінчив? Ми не вписалися в світову цивілізацію, у світову пам'ять. Ми — хутірські вуйки, які їдуть на ярмарок, нічого не везучи на продаж. Мадяри, чехи, словаки лише кілька місяців розмахували й тішилися національними прапорами, а тоді взяли за національну економіку. А ви — досі мітингуєте. На серп і молот наклеюєте паперовий тризуб. Наче все робите тимчасово. Чергова гра в державність. Попандопуло, розмножений на п'ятдесят мільйонів. Смішно і сумно водночас, бо я тут народився і виріс. Тут поховано мою матір. Тут живе мій тато і молодший брат. Якби я народився в Росії, якби не був з дитинства закомлексований українською меншовартісністю, не мав цього дурного прізвища Костогриз — моє життя склалося б інакше... — Альоша ще раз шпурнув тягарець спінінга в бік очеретових заростей, зробив це невміло, годівничка чавкнула неподалік човна, але він вдав, що саме туди хотів її закинути.

— Костогриз — прізвище куди приємніше, як Картер чи Горбачов, Олексю. Цікаво, чи кожен папуас хотів би народитися в Америці? Ескімос — в Еміратах? Киянин — у Теклівці? А ще якби вибирати батьків. Ти усвідомлюєш, брате, куди ти заїхав? Про батьківщину можна говорити тільки, як про матір, а не як про дружину чи коханку. Жаль, що цього не вчили нас у родині. Ані наш, засмиканий життям та окупаційною владою, тато, ані твоя й моя матері.

Не говорили, щоб уберегти нас від великих неприємностей, а то й від — в'язниці.

— То звідки ж ти такий затятий націоналюга? Самостійник? Та ж у наших лісах бандерівщини не було, у вишитих сорочках ми не ходили. Співали «Шірока страна...», а не «Ще не вмерла...». Тато вихолощував кабанчиків і видавав довідки на продаж свинини, беручи за це кілограм свіжого м'яса чи ковбаси. Це й було його українське питання. У дев'ятому класі в зошиті з геометрії я намалював якусь подобу Нептуна з фігурними вилами на три зубці. Який переляк був у школі! Мене хотіли виключити з комсомолу, але тато пообіцяв, що розбереться сам. І від усієї душі мене, вже парубка, який цілувався з дівчатами після танців і лазив їм за пазуху, віддухопелив шматком електричного кабеля. І то так виховав, що сині рубці не сходили з тіла зо два тижні. То ж звідки ти взявся? Від Ганки, яка лише на рік старша від мене? Од Ганки — сіренької, заляканої теклівської гусочки, яка після школи й не рипалася кудись поступати, а відразу пішла на свинарник? Це від неї таке люте насіння?

— Якщо ти ще раз непоштиво скажеш про мою матір — я викину тебе з човна, братіку! В мене прекрасні тато і мама. Зрештою, моя мама — твоя кривна родичка. Саме вона споряджала й відсилала тобі пакунки до Москви, коли ти вчився.

Альоша знову мовчки приклався до пляшки, гострий борлак забігав уздовж жилавої, наче граненої, шії з цяткою луски. Накидкою він зачепив вудлисько спінінга і дзвіночок пронизливо задзеленьчав. Брат кинувся щосили крутити катушку.

Поплавець з гусячого пера різко стрепенувся і горизонтально ліг на воду. Юрко м'яко підсік, прикипів до вудлища, відчуваючи сильний опір там, під водою, попускав вудку, коли рибина різко сахалася вбік, повільно підводив її до борту човна. Неквапливо взяв підсаку, і дебелий лящ затріпотів у сітці вже над водою. Лящисько глибоко заковтнув гачок, німо волав від болю й розпачу,

бився щосили в підсаці, сплутуючи її хвостом і гребінчатим карком.

Ти подивися, як щастить цьому шмаркачеві, подумав Альоша, озирнувшись і вгледівши в підсаці великого ляща. Мабуть, той, що зірвався у мене. А мені, як пороблено, чорт забирай! Чув, що каже: викине мене з човна! За Ганку – худу, тонконогу теклівську коноплю, яка за десять років у школі хіба що вивчила алфавіт і таблицю множення. Її помічали тільки під час переключки та в черзі до дівочого туалету. Бліде, безгруде, гострокутне й залякане. Танцювала тільки з дівчатами, бо хлопці не брали. А що там було брати, краще з тичкою чи з граблями іти в танець. А тато, старий придурок, оженився. Добре, що після того, коли я вже вступив до інституту і приїздив улітку ненадовго, щоб відїстися та погуляти. Язик не повертається назвати мамою, Ганка і годі! Навіть якби вона тоді, в школі, коли я втрачав розум біля кожної спідниці, сама кидалася мені на шию – я б не взяв. Тьху! Що ти городиш – вона ж молодша сестра твоєї матері. Тітка. Ну й що, я ж не на дипломатичному фуршеті, а в рідній Теклівці на рибалці, хоч і ні хрена не клює. А це мале г...но тягає раз-у-раз. Щастить йому. Дядьківська примітивна вудка, черв'яки... А тут мастирочка з анісом – сам би їв, а не бере, зараза. Націоналістів любить. А іноземних дипломатів? Із статусом недоторканості... Чи вони вже й рибу заразили хутірським патріотизмом?

Нічого, завтра вранці покину Теклівку, діда, який оженився на моїй ровесниці, примітивні балачки за чаркою і варениками. Заплатив за проживання й харчі – дав дідові п'ятдесят доларів, бо самостійна, незалежна, суверенна – пенсію не платить, малий пуцвірінок кілька місяців ріже людей задарма – навіть великим патріотам зарплатню не дають. Голодному хірургові хіба можна давати в руки скальпель? А незалежна дає: ріж, поки не впадеш! Дід ще справжньої валюти в руках не тримав, не хотів долярчики брати, запам'ятав з часів Союзу, що за валютні операції садили надовго. Мабуть, буде на похорон зберігати, якщо

Ганка не забере і не віддасть хірургові-рухівцеві... А шмаркач не захотів брати двадцять доларів, хоч це — його місячне жалування. Не хочеш — не будемо просити. Я й не наїв на п'ятдесят доларів... Так що не боржник... Даремно я погодився їхати в Україну, треба було сидіти клерком у міністерстві, поки ситуація не зміниться. Думав, після Занзібару покручуся в міністерстві — і вискочу на самостійну посольську роботу в якийсь Казахстан чи Молдову, а тоді — в серйозну країну. Ні, не помітили Костогриза. Кинули кістку — їдь «на родину» на «сало в шоколаді», їж і подався! Третім секретарем посольства. Посада для пацана після інституту. Та ще й у Хохляндії... Нічого, виліземо з цієї діри. Головне — жодних сентиментів, Костогризе! Жодних!

— Так-так, Юрку, ми давно втратили свій шанс. Кілька століть тому. А зараз — це просто оперетка у виконанні провінційних акторів. Азіатів можна відпустити, прибалти самі відійшли і то дуже далеко (туди їм і дорога!), а слов'яни знову зійдуться. Чим швидше, тим краще.

— А ти запитував про це поляків, чехів, словаків? Ти не боїшся спалити свою дипломатичну кар'єру, адже це — втручання у внутрішні справи інших держав?

— Ти збираєшся донести на мене, малий? Не вийде. Я маю звання офіцера спецслужб Росії, як і кожен дипломат... Не трать сили.

— Ти сам собі звернеш голову, якщо вона продукує такі думки, Альошо. Справжній російський дипломат, повторюю — справжній і дійсно російський дипломат, ніколи б не говорив таких примітивних дурниць, як ти. Не злися, але я таки скажу тобі правду: краще б ти не приїздив. Я б знав, що у мене є десь блудний старший брат. Мені якось завжди було шкода тебе. Думав, так склалася твоя доля, розвалилася імперія, ти служив у Москві, не вистачило духу повернутися в Україну, дружина — москвичка, ти робиш службову кар'єру... Але ж — мій брат. Єдиний. Вважай, рідний — один батько, а матері — єдинокровні сестри. Хай би так і було. На відстані. Я б уявляв тебе таким, до якого вряди-годи

хилилася б моя душа. А ти за одну добу омертвив усе, знищив. Я не маю на тебе зла, брате. Але й вже не маю до тебе жодного почуття, лише розчарування. Багато з того, що ти говорив про нас, українців – правда. Але яка вона жовчна і зловтішна. Правда яничара, який боїться, щоб його не запідозрили в найменшому почутті до матері. На юшку риби вистачить. Давай будемо згортати снасті й добиратися до берега.

У човен набралось води, дощ напосідав все більше й більше. Альоша допив літрову пляшку і викинув її за борт, закрутивши накривку, тому її швидко понесло вітром до очерету. Сіре плесо озера шипіло від дощових крапель, вітер дедалі сильнішав, розгойдуючи човен, в якому бунтувала риба. І Теклівка, і цукроварня, які ще недавно було видно – зникли за сірою ширмою осіннього дощу.

Юрко бачив, що Альоша уже геть сп'янів, його рухи стали некерованими, двічі він мало не випав за борт, однак цьвохкав і цьвохкав спінінгом, наче полював на щуку, яка тут не водиться. Не знайшов мастирки, що розмокла й лежала на дні човна, йому під руку потрапило нарізане сало, він вчепив його на гачок і закинув у воду.

– Українській рибі – українську приманку, трясця її матері незалежній! Яка ще не вмерла...

Юрко промовчав, він уже не злився на старшого брата, просто шкода було його. Він мало знав його, бо народився тоді, коли Олекса вже навчався у Москві на дипломата, батько і мама часто тішилися, що він житиме за кордоном, носитиме костюм з краваткою, не дозволить капіталістам розв'язати нову війну. Коли Олекса прибував на канікули – в родині часто виникали сварки, мама плакала, забившись у літнівку, а батько запивав. Вони з мамою догоджали Олексі як могли. Мама за цей час вирізувала майже всіх курей, щоб Олекса поправився і не почував себе сиротою. Юрко був зовсім малим, але пригадує все це тепло і солодко, як часточку власного життя і власної пам'яті. Тоді Олекса від'їздив на цілий рік, мати носила на пошту посилки з вудженим м'ясом, із залитою смальцем

домашньою ковбасою й нашпигованим салом. Мама навіть покрикувала на тата, щоб регулярно висилав Олексі гроші, бо батько таки скупенький і знайде зачіпку, щоб забути відіслати переказ. Ну такий він у нас, то що зробиш? – казала мама. Вона поводила себе так перед Олексою, наче завинила в чомусь перед ним.

– Ні хрена! Ти витягнув чотири підсвинки, а я – з голими руками? Зараз і в нас клює. На сало! Патріотичний експортний продукт... – Альоша тягнув спінінгом до себе старий, рваний кошик, сплетений з лози і блазнівато реготав, совгаючись у човні. Юрко змотував вудку і пантрував за братом, щоб той не перехилився за борт, бо глибина тут велика, ями і закручує вирвою. Мусив бути наготові щосекунди.

І чого мене принесло вчора в Теклівку? Збирався на вихідні поїхати з Марійкою й доцею Олесею до тещі в Ямпіль на молоде домашнє вино та допомогти їй поклеїти шпалери, але вчора зранку мусив оперувати дядька з перитонітом, операція затягнулася. Марійка образилася, написала ехидну записочку й поїхала з донею до Ямполя. Наступний автобус ішов пізно ввечері, то Юрко підсів у машину до теклівського ковбасника, який вдало оптом продався в райцентрі. І застав у хаті брата, якого не впізнав, бо у нас і фотографій його в зрілому віці не було. Мама метушилася біля Олекси, підкладала йому в тарілку квашеної капусти і яєшні з шкварками, підганяла батька, щоб наливав калганівки. Вона звично «викала» татові, і Олекса загонисто реготав. Згадував, як мама написала твір з української літератури на випускному іспиті і... приписала Енеєві дружину – Енеїду... Згадував, як вона не вмiла танцювати, і їй доручали вимикати світло, щоб старшокласники мали нагоду націлуватися... Як мама називала тригонометрію – триногаметрією... Такі собі веселі дурнички ровесників і близьких родичів, думав Юрко і радів, що має брата, який нарешті знайшовся.

Батько покрикував на маму. Добродушно, навіть весело покрикував:

– Давай, мала, метушись, витрушуй свої запаси. Перший раз дипломат у мене в хаті. І п'є нашу самогонку...

А тоді Юрко дорікнув братові, що якби він повернувся в Україну відразу після референдуму – був би зараз послом України в Росії, а не навпаки.

І вони зчепилися...

Альоша вкинув у човен дірявий вербовий кошик і замахнувся знову закинути спінінг.

Плесканий свинцевий тягарець із сітчастою годівничкою, повною розкислої макухи, ковзнув по халяві Юркового гумака і гостряком гачка ввігнався в округлий бік човна. З-під гачка зашипіло повітря й густо затанцювали бульбашки.

– Що ти наробив, брате? Ми ж не взяли з собою помпи! – Юрко намагався вихопити з Альошиних рук спінінг, яким той люто сіпав, силуючись закинути в озеро. Маленький дзвіночок жалібно теленькав над їхніми головами. Юрко викинув в озеро свою вудку, хапонував ножа і полосонував ним по жилці спінінга. Вона тонко тенькнула, згорнулася в дрібні кільця, Альоша сахнувся вперед, перехнябився через борт, і брат ледве встиг вхопити його за полу зеленої батькової ватянки й затягнути в човна.

Лівий борт на очах меншав і м'якшав. Юрко перерізав якірну шворку і став гребти одним веслом (друге зламалося ще влітку, коли він зачепив ним за корч, нового нізащо було купити, бо платню не дають ні в лікарні, ані в школі, де вчителює Марійка).

– Ти якого хрена тут розкомандувався? Я на цьому озері виріс. І риби спіймав більше за тебе. І не такої тюльки, як ти сьогодні.

– Викинь свій спінінг, дипло-мат-мат-мат! І – роздягайся! Та швидше, дурню! – гаркнув Юрко і не впізнав свого голосу. Навіть з тонкосльозою й нетямущою медсестричкою Юлею, яка боїться крові й відкритих людських нутроців під час операції й подає Юркові замість пінцета – ножиці – він розмовляє лагідніше. – Ти розірвав

гачком човна. Отямся! Наша з тобою історія може закінчитися через кілька хвилин.

– А ти заткни дїрку язиком. Чоловічою затичкою. Я ж ловитиму рибу. Як дипломат братньої держави, без якої вам, тобто – нам, не вижити. Потонете! Жаба цицьки дасть! – Альоша бовтався в рудій юшці, що стекла під лівий борт човна. Риба билася в нього між руками, обляпуючи його обличчя й червону жокейку. Він відпльовувався від горохової бовтанки й риб'ячої луски, стоячи рачки посеред човна.

Юрко відчув, як льодова грудка страху стала йому в грудях і не танула, а розросталася, морозячи тіло. Пальці на алюмінієвому держаку весла тремтіли, та він загірив і загірив ним холодну, враз наче загуслу, воду, але човен майже не рухався до теклівського берега.

Юрко зірвав з Олекси целофанову накидку, став поруч з ним на коліна і хапливо розстібав на ньому батькову ватянку. Олекса випручувався й намагався закинути спінінг.

Через охлялий зморщений борт затекла в човен вода, спіймана риба ще більше заметушилася і, вловивши рятівну близькість озера – вислизнула на глибину.

Гудзики на ватянці не піддавалися неслухняним Юрковим пальцям. Він сіпав їх щосили, але вони не пролізали в петельки, то він одрізував їх ножем. Побачивши націленого на свої груди великого саморобного ножиська (ним мама різала свиням буряк і бурякову гичку, а Юрко брав на рибалку), Альоша вхопив меншого брата за зап'ястя, болюче скрутив йому руку, і ніж випав у воду.

– Кретин! Яничар! Ми зараз удвох потонемо! Роздягайся й пливи до берега! Відпусти руку!

– Погодься з усім, що я казав. Скажи, що згоден, що я говорив правду – і я відпущу тебе, цуценя. Скажи – і я стану тобі братом.

– Ти цього, брате, не почувеш, – спокійно і тихо мовив Юрко, хоч загнута за спину рука заходилася від болю, і

він змушений був перевиснути через борт човна, бачачи перед собою лише сіру, січену дощем воду.

– Скажеш, серуне, скажеш. – Альоша послизнувся коліном на вареному горосі, розсипаному по дні човна, вивернув Юркову руку ще більше, Юрко не втримався і шубовснув головою за борт.

Випливи! Вирватися з води! Допастися до повітря! Вхопитися рукою за бортову мотузку човна!

В гумачи набралось води. Ноги враз стали свинцевими й неслухняними. Тягнули на дно. Стара мамина куфайка стала важким гіпсовим панцером, що зчавлював груди й руки.

Альоша заціпеніло дивився, як булькотить і вирує вода біля борту човна, в тому місці, куди пірнув молодший брат. Чекав, що ось-ось той появиться, він подасть йому свою руку.

– Я згоден, згоден з тобою! Хай буде так, як ти думаєш. Я – просто пожартував, щоб перевірити тебе... А ти – сказився... – Олекса проказав це майже пошепки і відчув, як вдарив його страх. Він враз протверезів. Квапливо стягнув з себе батькову ватянку й викинув її в озеро. Скидав з ніг чоботи, але вони не піддавалися, бо взув із вовняними шкарпетками, що намокли й розбухли. Правий чобіт так і залишився на нозі, коли він скочив у воду. Ошпарило холодом, задзвеніло в скронях. Праву ногу щось тягло до низу. Він судомно гріб руками, шукаючи у воді брата, готуючись кожної миті схопити його за куфайку й тягнути на поверхню.

У цю мить Юрко з останніх сил таки вистромив голову з води. Затуманеним поглядом вихопив сірий кругляк човна, який вже відніс вітер. Хапонував повітря, але вже не зміг опиратися глибині, що солодко й невідворотно засмоктувала його, заколисувала, навіть трішки гріла...

Мама... Тато... Марійка... Олеся... Брат... Ти, брате, не правий...

Альоша виринав і занурювався в воду знову й знову. Права, нероззута нога дерев'яніла, ставала чужою й

непотрібною, як протез. Він уже бачив, що човен погнало вітром до берега, але до якого – не думав. Напився води. Не відпльовувався від неї, бо вона вже ставала йому смачною, затікала в рот, в горло, п'янила.

Він випірнув востаннє, спробував пливти до берега, але не знав, де саме той берег. Враз збайдужів до всього на світі. Навіть до себе. Ні страху. Ні болю. Можна жити. Можна довго-довго жити...

Вода заповнювала його легені, він повільно опускався на дно. Його свідомість уже майже погасла, коли руки мертвим кільцем зімкнулися на вже холодній шиї молодшого брата.

Біля них повільно проплив упійманий Юрком лящисько з роздертою пащею. Він ще був млявим і приголомшеним. Повільно обживався в рідній воді.

**МАРУШКА
МАНДАЛИНА**

НОВЕЛА

– Всьо! Мій авторітет вичерпався! Вже ніхто нічого не жертвує на церкву... Підходжу до воріт – псяку спускають, – проказав церковний дячок Шурик, стягнув із шафи полинялий совєцький прапор, надірвав з нього кусник і голосно висякався.

– Та не галакайте і не рвіть прапорів! – огризнувся сільський голова Василько і чихнув. Його домучував нежить, в кишені лежала геть мокра хустинка, але щоб рвати прапор... дячок аж задуже вдарився в демократію і в релігію.

– Стіни потиньковані, церковна цибулина висаджена на дах, світиться цинком на окільні села – я свої гріхи, вважай, списав повністю.

– Не списав. Не списав, Шурику, просто сторінки повиривав, – озвалась Орися – церковна півча і друга Шурикова дружина. Озвалась тихо і незлобиво, бо було те давно, коли він покинув її і пішов до третьої, але ще раз повернувся перед тим, як піти до четвертої, від якої іноді таки забігав до Орисі.

– А я в святі, Орисю, не пруся. Нема рознарядки на район, всі вакансії окуповані. Всьо! Пожив. Погрішив. Замолив. Тепер хай інші... – Шурик погладив вилогу старого зимового пальта. Вилогу потовкла міль, дружина зашила те місце. Орися відразу помітила і сказала собі: хіба ж так зашивають? Та латочку зсередини було підкласти і хрестиком прихопити по краях, та праскою було пригладити... воно б і не кидалося в очі кожному...

– Залишилася тільки Марушка. Колгосп пропили. Люди озлиденіли. Їдь до Марушки у Винницю, Васильку, –

Орися не любила сільського голову, але не любила м'яко, обережненько, не вкладаючи в це свого серця. Сиділи в школі за однією партою, проводжав він її з клубу додому, любовні цибульки писав – а ніколи нічого їй не ворухнулося в душі. Ніякий. Як непосолена манна каша. Вона й на виборах голосувала проти нього, а всеодно вибрали, бо його кумець правильно порахував голоси. Хай головує, якщо вибрали, хай ставить печатку на довідках.

– А що Митро каже? Він Марушці, як рідний. У восьмому класі, коли вони вивтікали зі школи – у моєї цьоці три сотки зеленого жита зграсували. Цьоця думала, що то вепри внадились, вуйко за рушницю вхопився. Так їх з Марушкою і знайшли, – підтер червоний від нежитю ніс Василько. – Чудили вони здорово.

– Мітіна жінка саме понесла на трасу продавати свинячу голову – то він мені понарозповідав, але я не розцвенькаю. Одне скажу, те, що всенька Теклівка знає: як вони у дев'ятім класі погнали вдвох череду пасти серед літа... То корови по одній аж опівночі до дворищ поверталися. Повні, як діжки, бо молоду кукурудзу з самого ранку троцили. А Мітю з Марушкою знайшли в копиці сіна під обід другого дня. Спали, як дітки після купелю з любистку. Мітько каже, що Марушка правила бальом, він просто не відмовлявся... Аж поки до війська нас не призвали, а вона гунула до Винниці... – Шурик дивився крізь засиджене з літа мухами вікно на вкриту брудним снігом трасу. На зупинці автобуса стояли вкушкані в теплу одіж баби, намагалися збути подорожнім молоко, яйця цибулю й картоплю, щоб розжитися на якусь гривню й купити хліба та заплатити за світло. Тепер пенсіонери годують своїх дорослих дітей, подумав Шурко.

– От Мітько хай і їде. Тільки він і випросить в неї на іконостас, Марушка тепер – королева у Винниці. Всю мафію на залізничному вокзалі під подолом тримає. На похорон мами «мерседесом» прикотила, вікна в машині фіранками завішані. – Василько вийняв з шухляди зачовгану папочку. Зубами заходився розв'язувати поворозки, що затягнулися в вузол.

– Мітя не поїде! – одірвав погляд від траси дячок і кинув у рот соняшникову насінину, яку видлубав у кишені. – Грошви на дорогу й назад нема. Костюма в Міті нема. Є солдатська польова форма з німецької гуманітарки і совєцький армійський бушлат. Партизанський одяг. Три роки в колгоспі гривні не бачили. Останню зарплату гноєм видавали... І дехто брав...

– На дорогу з баб вичавимо за містове. Костюм позичимо, Мітько – стандартний. І – хай бере Марушку з тилу чи як там? Спереду. – Василько не розв'язав поворозки, вирвав з гнізда.

– А в нього ще й чотирьох зубів спереду нема. Причому – трьох верхніх, з фасаду. Не поїде він, пане голово села. У тебе – всі зуби. В тебе костюм, в тебе «Таврія» вітчизняна, печатка з тризубцем. Влада. Запрягай і – вйой! – Шурик сказав це, знаючи, що нікуди Василь не поїде. Полінується. Йому треба щодня після борщу поспати, прокинувшись, прочитати кілька статей Конституції, зробити профілактику «Таврії» і під вечір приїхати на роботу. Не поїде він аж до Винниці, не палитиме бензин і не вбиватиме на зимовій дорозі машину. До Марушки його Тамарка не пустить.

– Я обіцяв виборцям у своїй програмі, що поверну віруючим церкву. Хто спалив по кабінетах сніп нервів, щоб закрити клуб у церкві й відкрити церкву в клубі? Маєте. Моліться! Де я вам візьму грошей, як усе стало й стоїть. Податків ніхто не платить, колгосп загнувся, фермер спився, у сільрадівській касі два павучки зимують. – Василько не підводив очей, втупився в папку з паперами і нігтем підкреслював у якомусь розпорядженні окремі слова й абзаци.

– А, може, Васильку, продати якомусь дачникові земельну ділянку під забудову? Було б Міті і на зуби, і на костюм, і на дорогу. Тоді він гарантує іконостас, а ми на Великдень церкву освятимо. Я вже й пописка замовив автокефального, прямо з семінарії. – Хитренько подивився Шурик на сільського голову, але той не відірвав погляду з папки.

– Земля в Україні не продається. І – правильно! Ще якби землю роздали й продали – треба йти з торбами по світу. Земелька належиться народу, а не комусь-там.

– Чом це не продається, Васильку? – Орисі забаглося підтримати Шурика. Дивилася на нього і чомусь так млосно-млосно згадалося давнє, крізь теплий туманець проступило і зникло, лоскотнувши під грудьми. Хай Бог простить мене грішну, подумала й засоромилася.

– Виділяється згідно поданої громадянином заяви. Розглядається на сесії, голосується. Тоді – виділяється в натурі.

– Головне, щоб ти проголосував, Васильку. Інші піднімуть руки. В натурі...

– Та нема вже що ділити. Мій попередник Бурдейний вже всі краці місця продав, На хуторах, у лісі, над озером дев'ять дачників свої хороми будують.

– А кажеш не продається... – поправила клітчатувоняну хустку Орися, заправивши під неї жмут смолянистого волосся, в яке не прокралася жодна сивинка.

Шурик тішився. Балачка рухається в правильному напрямку. Двоюрідний його брат з Тульчина дуже просив знайти в Теклівці пишне містечко для його знайомого, зубного протезиста, під дачу. Шурик і знайшов. Поруч з його хатою. Ділянка виходить до річки. Луг, верби, дорога щебінкою висипана, хоч і розтоптана тракторами. Буде заробіток Шуркові: керуючий дачею, коли протезист на роботі. На іконостас не дасть, а зуби Міті вставить. Братуха натякав, що діло платне. Мітя в це не дуже вірить, але Шурик хоче йому довести, що реформи вже зайшли глибоко.

Всі вони були ровесниками, які або вже відгуляли, або ж готувалися відбалювати «п'ятдесятку» (Шурик навіть придумав примовку: «П'ятдесят років табаці – відрубай і викинь собаці!»), у них була спільна пам'ять, яка вряди-годи об'єднувала їх, але не надовго, бо розводили по своїх мушлях мороки, біди, заздрість, а тепер – ще й бідність і болячки.

Василько зрозумів, куди хилить його Орися, знав, що вона голосувала проти нього, була нагода пальнути їй

навідманш: хай оберуть тебе, то будеш ти ділити! Одначе він боявся її.

Треба ж було колись допуститися такої помилки! Коли Василь був секретарем парторганізації колгоспу, багацько випив, а Шурик саме вдруге покинув Ориську – завалився поночі в її хатину. Не здивувалася, не випхала за двері. Поставила пляшку домашньої, яєшню всмажила. А тоді накинула косинку, светра: «Вечеряй, начальничку, а я метнусь та покличу твою Тamarочку, бо як вип'єш – сам додому не дійдеш, а вона й забере тебе...» Ледве зупинив і швиденько гунув з хати, забувши капелюх і більше не згадуючи про нього. Ніколи з тих пір не сварився з Орисею. А, бува, пасталакне про те дурне його залицяння.

– Треба думати, шукати клієнта в місті. Та щоб проголосували за виділення йому землі... Треба думати, товариші віруючі.

– Клієнт уже є. На отє місце, що біля мене. Я знаю, ти, Васильку, його під полою тримаєш, для районного автоінспектора. Пообіцяв йому, коли він у тебе права забрав. Ти з Мар'янівки з весілля їхав і попався йому. Даси в гиньчому місці. А це – під іконостас віддай, – Шурик застібнув пальто, даючи зрозуміти Василькові, що все вже вирішено і засідання церковної ради села можна закривати. Йому хотілося притьмом бігти до Міті, порадувати свого вірного товариша. З ним вони всі десять років просиділи за однією партою, часто чубилися й мирилися. Списували один в одного контрольні роботи, тому й отримували однако-вісінькі оцінки. Разом вступали до танкового училища, списали один в одного математику, і обидва провалилися. В один день пішли до армії і разом служили на «точці» в тайзі. Працювали на одному тракторі. Удвох вкрали з-під комбайна машину зерна, обом їм припаяли по два роки «хімії». У Міті нікудишні зуби, але Шурко чотири рази женився (не рахуючи, що на Орисі – двічі).

Коли вони виходили з кабінету голови села – Орися обережненько вщипнула Шурика за бік, але пальто дуже грубе, то він і не відчув.

Вони сиділи в автостанційній забігайлівці, облаштованій в старому залізничному вагоні без коліс, але з номером 13 та синім написом на жовтій планшетці «Світле минуле – Світле сьогодні». Збазарювали у підсліпуватого єврея костюмчик місцевої фабрики за сто десять гривень, сорочку за червінця, а за п'ятірку полагодили розтоптані Мітіні черевики і зайшли до вагону, щоб приїсти нові Мітіні зуби, які він весь час обмацував пересохлим язиком. Йому чомусь здавалося, що їх тепер набагато більше, як треба. Шурик метушливо тішився: ну й дали ми по зубах усім. Хто попався під руку!

– Тепер у тебе, братіку, не зуби, а теклівський іконостас, не надивися! А ну ж бо, усміхнися ще разочок, – повторював Шурко і улесливо забігав наперед, коли вони йшли від протезиста. – Це не те, що колись було – поназабивають залізних зубців у рота, як у борону, а вони й серед ночі блищать. Порцелянові маєш, як вроджені.

– А не розіб'ються? Воно ж, як чашка чи тарілочка, – сумнівався Мітя і знову погладжував язиком три нові верхні.

– А тобі що, каміння гризти чи гайки зубами відкручувати? У Марушки ж нічого такого... твердого нема. Сама тільки м'якушка. Ти з нею не стрічався, коли на похорон до мами приїздила?

– У мене вже двох зубів не було верхніх... То здалеку привіталися, коли вона стояла біля домовини і на мить відвела очі від мами-небіжчиці.

– Не прибіднюйся, братіку, передній зуб у тебе працює...

– Тра щось з'їсти і перевірити, як шеретують нові зуби. Тільки спершу щось м'якеньке, щоб не зламалися, – сказав Мітя, бо не хотів влізати у цю тему, а зуби таки треба випробувати в роботі, бо, може, воно й халтура, на дармовицю путнього не зроблять. – І вагон плацкартний попався. Давно я в плацкартному не їздив...

Вони замовили пляшку «немирівської». Для Міті – борщ, щоб не ризикувати на твердому, а Шурик розігнався на два черствих бутерброди з сухою ковбасою. Мітя спершу мочив хліб у борщ, і вже тоді обережно

надкушував, а Шурик трошив бутерброд, намастивши його гірчицею, що стояла на столику у літровій банці з-під тушонки (залишилася етикетка із веселою свинячою головою). Молодий протезист «поверх зубів» дав їм ще двісті гривень, пообіцявши дати ще, але коли будуть готові документи. Та решта їх уже не цікавила, бо вони й так були приголомшені щедротами майбутнього земляка: скупилися, обідають і кишенья з грошима ще гріє Шурикове стегно.

– Молотять справно! – сказав Мітько, вимачав хлібом рештки борщу і задоволено крекнув. – Грошви у нас, як гною.

– Бачиш, на святе діло, то й Бог помагає. Без Бога тут не обійшлося, братику. Довго ми були проклятими, бо в церкві клуб зробили, танцювали, самогон пили. Тепер ще зробимо іконостас – і Бог повернеться до нас, у Теклівку, – Шурик налив ще в пластикові чашечки, і вони швиденько випили, бо посудина ця якась ненадійна, боялися, що витече. Мітя розхоробрився і замовив шинку до гірчиці з хлібом.

Їхні душі починали потихеньку раювати: рідко такий день буває, щоб стільки справ повирішували і ще грошва є в кишені. Мітя згадав, що останній раз був при грошах, коли заколов кабана і спродав у сусідньому селі на базарі, але роздав борги, купив вугілля на зиму, розрахувався за електрику – і знову бідота, самосад доводиться курити. Зараз він дістав з кишені бушлата червоненьку «Приму» з фільтром і солодко затягнувся.

Хто б міг подумати, Мітю, що Марушка так сильно піде вгору. Не ризикнула б, не поїхала до Винниці, коли нас до війська забрили – доїла б корів у колгоспі, а тепера і доїти нікого, вирізали й за борги віддали. Починала з бухвету на вокзалі, пиріжки з лівером продавала, а після незалежності тримає всі генделики і гадючники вокзальні. Це ж тисячі пасажирів щодня крізь її пальці проходять. Гребе граблями гривні... Думаю, дасть на іконостас, як ти попросиш. Ти ж її першим колупнув, можна сказати – пугівку в життя видав, братику. Тому й пішла так стрімко.

Шурик хотів розігріти товариша, дістати, розбудити в ньому ще того, рішучого й загонистого Митруня, який дивився на світ з-під розсипчатого циганського чуба гарячим антрацитовим оком. Мовляв, а що там іще є таке цікавеньке, чого я не пробував? Покажіть і я заволодію ним!

– Що б його для Ольги моєї придумати? При згадці про Марушку вона може й тарілку з борщем з рук випустити, щоб дулю мені всучити. Знає, що влетить від мене, а всеодно дулю штрикне, зараза. Після приїзду хай уже знає, а до того – не пустить, в ноги ляже, в хаті замкне, за сокирку хапатиметься... – Мітя відсунув бруднокремову фіранку у вікні й визирнув, наче хотів подивитися, що там за станція? – Я ж іще, Шурику, після женячки кілька разів до Марушки їздив, не казав тобі, а Ольці хтось доніс. Марушка готова була чоловіка вигнати, а мене до Винниці забрати. Було-було, Шурику, але мені духу не вистачило...

– А ти зараз їдь, брате. Зараз. Я Ольці скажу, що ти в зубороба залишився ночувати, що треба зуби примірювати. Я вкоськаю Ольку. Вона й сокирку не нагострить, як ти – на порозі: зуби в роті, іконостас – в душі. Гайда по чарці і – роз'їхались! – Шурик вкинув у рота шматок шинки і сік її здоровими, міцно всадженими в ясна різачками.

– Хоч би костюм переодягнути, а то ніби прямишенько з трактора. Та гостинця Марушці вкупити... – Мітя враз засіпався, налив собі й Шурикові по чарці, пальцем перевіряв, чи на місці зуби.

– Наш поїзд стоїть, то ти в купе й передягнися, Мітюню. Вернешся – Олька в тебе залюбиться: в новому костюмі, чистій сорочці, при густих зубах... та вона влюбиться в тебе, гайда, брательник. Сьогодні ввечері вже й Марушку міситимеш, як Олька тісто на Паску. Тільки ж про іконостас не забудь. І запам'ятай, що наша церква – святої Магдалини. Не забудь, братику... Грішниці, але – святої.

«Святої грішниці Магдалини! Не забудь!» – кричав Шурик, ще якийсь час біжучи за автобусом, що відвозив Мітю до Винниці.

– Давай, Мітічко, та ще по їдненькій. За молодість нашу кучеряву, що відіграла, як брага. Давай, мій лебедик чорний. Спасибі, що не забуваєш мене. – Муркотіла Марушка так, наче вони сиділи під осокором на лавчині біля її теклівської хати о пізній порі, коли село давно захопіло, і місяць висовує свою цікаву пику з-за лісу.

Говорила голосно і безстрашно, наче вони були насамоті і не гасали розгарячені кобилиці-офіціантки по залі вокзального ресторану, переповненого людьми, наче не репетував циганський оркестрик, заглушуючи голоси, наче не деренчав раз-по-раз гучномовець, оголошуючи прибуття й відбуття потягів. – Господи! Яким ти був розкішним для мене, як я дуріла, ледь торкнувшись твоїх уст. Як мене мамця, царство їй небесне, мотлошила за тебе, але я навіть у той час думала, як мені добре з тобою.

Вони сиділи в тісній кабінці в закутку зали, але двері кабінетика були навстіж відчинені, сюди заскакували спітнілі офіціантки. Шепотіли щось Марушці на вухо, вона давала їм розпорядження, вибігала кудись і сама, залишаючи Мітю насамоті. Поверталася і знову говорила такі якісь, ну такі вже слова, що він червонів, соромився, озирався вусібіч, чи не чує хтось із Теклівки?

Під'їжджаючи в автобусі до Винниці, Митько вже й каювся, що Шурик таки підмовив його на цю поїздку. Із теклівських балочок він вже й сам бачив її похмурою баберою, яка тримає всю вокзальну мафію в кулаці, збирає і ділить гроші, виштурхує п'яндилюг із своїх забігайлівок. Боявся, що і його витуруть: теж мені хахаль віднайшовся, землячок у солдатському бушлаті! Приплуганився ж із села, щоб на дармовизну випити й закусити. До того ж усвідомлював Мітя, що дуже постарів, подався на кріпосних колгоспних хлібах. Виразка шлунку зробила його смагляве обличчя землестожовтуватим, прісним. Та ще ці кляті зуби, які відівчили його усміхатися, а то й – говорити на вулиці.

Каювся, що поїхав, але ж гроші на зуби, на костюм і поїздку взято, не хотілося підводити Шурка з іконостасом. Хай вже, як буде, так і буде... Та ще й збрехав Шурикові,

що бував у неї в Винниці, що хотіла забрати його у своє гніздо.

У Теклівці таки зустрічалися, коли вона приїздила до мами город садити і збирати, але все наспіх, без участі душі, без медового самозабуття, яке так любила Марушка, жебонячи йому під вухом: «Чуєш, лебедику, райські пташки співають. Чуєш?» Все вже було не так, Марушка хотіла виманити його за село, в степ або до лісу, як колись забитися в копицю сіна, в зарості папороті. Міті теж цього хотілося, але він уявляв, як шукатиме його по селі Олька, як знайде їх, як вийме з-за паска спідниці сокирчину... Ні, хай вже краще отак... без райських птиць...

– Ой, Митруню, Митруню, горечко ти моє незабутнє. Ото тільки й жила, коли нам з тобою райські птиці співали. Все решта – боротьба за місце під сонцем, за те, щоб не бути останньою, а бодай посередині. Чого ж ти не п'єш, мій циганчику посивілий? Дівки, ідрі вас поза хату! А киньте-но мені для мого першого чоловічка коханого дерунів із шкварками. Та добре підсмажте, він із шкоринкою любить! – Марушка різким кивком голови відкидала золотаво-біле коротке волосся зі спітнілого від біганини й задухи чола, бралася за карафку. – За нашу райську молодість, Мітюню, за любов нашу райську! Бо таки ніхто в селі не мав і не знав такої!

Спершу Мітя раз-по-раз наштотхувався на думку: а раптом за все це доведеться платити, а в мене лише п'ятдесят гривень! Він навіть прикидав можливу ціну випитого і з'їденого ним, від цього на долонях виступала гаряча вільгість, і застібнутий комірець сорочки перещавлював горло. Тільки тепер він повірив, що платити не треба, що можна буде навіть Ольці купити якогось гостинця, а собі – цілий блок «Прими». Під нові зуби.

– Дарма я поспішив з Олькою, дурило. Знаєш, вернувся з армії, здичавів. Вона під руку трафілася на танцях в клубі, на третій день вже й дитину понесла. Куди мені було діваться?

– Я ж не раз тебе просила, голубе мій. Все те мене не цікавить. То – чуже. А до того – було наше. Моє, лебедику,

моє. Райське. А решта... воляча робота. Гроші-робота-гроші. Тоді ще трішки старості і – смерть, Мітічко. От тобі й деруни принесли. Лорко! Телице, ідрі тебе поза хату! Я ж сказала досмажити до шкуринки. У тебе що, пам'ять нижче пупа? – відчитувала Марушка офіціантку, і та мовчечки забрала деруни назад.

Дасть чи не дасть Марушка на іконостас, думав Мітя. Це ж такенні гроші – цілих три тисячі казав, Шурик. За таку грошву із п'ять років жити можна в Теклівці. Як звали грішницю, яку треба змалювати для нашої церкви? Як же її звати? Ім'я – знаю, а прізвище забув, пеньок підгнилий. Мітя довго обминав очима бутерброди з чорною ікрою, щоб не спокуситися та не вгробити нові зуби. Зараз, захмелівши й давши попуст напруженим нервам – таки взяв. Нормально!

– Доля права, Митрику. Нам не можна було одружуватись, бо ми б уже давно розійшлися. І – перегризлися б до смерті. Почали б дрантя ділити, по судах їздити – вороги запеклі! А так... Худенький ти, Мітюню, не доглянутий. Не любила б, то й не впізнала. – Вона провела гарячою долонею по його, вже зарослій за день щоці й усміхнулася самими лише кутиками вуст, підмальованими бузковою помадою. – Ти коли вертаєшся до Теклівки?

– Як скажеш, Марійко. Як ти скажеш.

– Я скажу: сьогодні, голубе. У мене є тут кімната, але їдь сьогодні. Краще, як було – вже не буде ніколи. То й не треба дурити себе. Це тільки висушує душу. Оце такі деруни мій Мітюньо любить, Лорко! Принеси нам морозива з вершків та свіжих суніць. – Цього разу Марушка полагідніла до молодій довгоногої офіціантки, яка принесла тарілку з підсмаженими до каштанового кольору дерунами. – То скільки грошей тобі позичити, Дмитрику? Ти ж за цим, мабуть, приїхав? Тому й Ольга відпустила...

Мітя саме ганяв у роті кусень гарячого деруна, набираючи повітря, щоб остудити. Нарешті проковтнув:

– Для себе я б ніколи не просив. Ти ж знаєш. На церкву, де колись клуб був, і ти, коли крутили кіно, завжди під

час сеансу пересідала мені на коліна, залізала рукою під сорочку... На церкву село скинулося, а тебе просять іконостас оплатити. Буде вічна пам'ять від тебе. Якраз і церква наша Марії... Мандалини, – від хвилювання Мітя таки згадав прізвище святої, як казав йому Шурик. Хоч який іконостас, аби церкву на Великдень відкрити... в твоїй присутності, Марусю.

– Богомази тепер дорогі, їд्री їх поза церкву! Але в пам'ять про те, як я сиділа в тебе на колінах, а всі старшокласниці шепотілися й заздрили мені... треба добренько подумати, поторгуватися. Так і скажеш в селі, що я думаю. Як дам одразу – не оцінять та ще й оббрешуть – мало, прискупилася.

Марушка випросталася, закинула білі пухкі руки за голову й солодко потягнулася:

– Якщо ти просиш, мій чорний лебедик, щось придумаю. В мене тут художники часто обідають.

Постукавши у відчинені двері, зайшов до кабінки маленький, горбоносий грузин чи вірменин (їх там розбереш з першого разу?) поклав перед Марушкою пачку грошей, перетягнутих гумкою:

– С трьох точек, Йосіповна. – І зник, як й появився. Марушка висмикнула, не рахуючи, пучок гривень, стріпнула головою, щоб відкинути з чола волосся, і лагідно, аж якимось жалісливо подивилася в очі Дмитрові.

– Оце – тобі. Купи щось на згадку про нас із тобою. Колишніх. Тільки не пропий, Дмитрику. Пий тут, скільки хочеш, а мені ще треба свої володіння обійти. Отак щодня до півночі. А ранесенько – знову до роботи. Це тільки в Теклівці думають, що верба Марушці банани родить, – Марушка перегнулася через стіл і поспішливо, коротким дотиком поцілувала його в чоло. Так цілують або маленьку дитину, або небіжчика...

Шурик не міг взятися ні за яку роботу в дворі, хоч її було по самісіньке горло перед Великоднем: паркан завалився у двох місцях, у погребі після повені стоїть вода в коліно, город

стоїть неораний, з хліва зірвало вітром шиферину – та куди не кинь оком – все, як у старій вдовиці.

А він – по кілька разів – то до Міті: ну де ж вона, твоя Марушка з іконостасом? Дала б хоч кілька сотень, то ми б з попом купили кілька дешевеньких ікон на ярмарку. Хай би і без Магдалини. Тільки б освятити церкву. Тиждень до Великодня залишився. Мітя важко сопів, мотав головою і повторював те саме: привезе готові ікони. Більше я тобі нічого не скажу. Потім біг до сільради, ловив там Василька і налітав на нього: ну збери ж ту свою сесію, я вже зі всіма депутатами домовився. Клієнт чотири рази приїздив, найняв екскаватор, щоб землю вигрібав під нульовий поверх, а твого рішення нема. «Але ж іконостасу також нема. Ви з Митром хочете мене органам здати? Я все зроблю, як в законі записано».

Мітя знав, що зуби в нього виривати не будуть, його мучило інше: Марушка подарувала йому того вечора в ресторані шістсот вісімдесят три гривні, він задумав купити собі й Ольці по новому велосипедові, щоб не чалапати пішки. Але як, як пояснити Ольці, звідки в нього такі величезні гроші? Звідки? Тут із зубами ще не закінчилися сварки, а ще підкинь два велосипеди.

Василько ж хотів сам, особисто домовитися з зубним техніком, а не через якогось церковного дячка. Он Тамарці треба закоронувати два зуби та й таку божественну ділянку віддати, вважай, задарма не хотілося. А Шурик ховає від нього зуботехніка, голу заяву приніс і навідає, депутатів на мене нацьковує.

Орися збаламутила сільських баб: знесемо всі ікони, які хто має, до церкви, повішаємо на стінах – а таки всенощну відмолимося в своїй церкві, таки освятимо крашанки і паски там, де святили до війни наші батьки. Треба зняти Боже прокляття над Теклівкою. Обійдемося без марушкиних подачок, хай висять на ній гріхи земні, хай висять, Господи прости мені те, що кажу зі злості. Орися вже й заходилася збирати ікони, але вони були всі однакові, куплені в Томашполі на ярмарку, в безногого самодіяльного

художника, який колись торгував бородатим Марксом і лисим Леніним, а зараз Ісусом і Богородицею, хай Бог йому прощає...

Під обід, за півдня до Великого Дня до церкви підкотив по молодому споришеві маленький автобусик без бокових вікон. Шурик саме натирав піском два мідних підсвічники, півчі мили підлогу. Молодий хлопчисько з сигаретою в зубах зайшов до церкви. Пошкріб під когутистою сорочкою навіпуск живіт:

– Привіз подарунок від Марії Йосипівни! Забирайте хутенько, бо мені ще паски у Винниці по точках розвозити. Тільки обережно, бо малюнки ще не зовсім висохли. Отак, в целофані й забирайте.

Шурик випустив з рук підсвічник, наспіх перехрестився і побіг з півчими до машини. Орісю послав за попом, який сам собі прасував ризи у Шуриковій світлиці, яку йому відведено під тимчасове житло. Хотілося погукати й Мітю, але водій дуже квапиться.

З вечора, на початок всенощної відправи, до церкви набилося баб та трохи метушливих онучат, які часто вибігали надвір, бавилися в піжмурки, ховаючись за бабину спідницю. Перестрибували через кошики й сумки.

Оріся аж заходилася й тремтіла від навали на душу щастя, коли з півчими виводила: «...воскрес із мертвих, і смертю смерть подолав...». Її душа літала десь аж під куполом, а може й вище, вище, де шелестять крилами янголи, сурмлять у золоті труби, і все залито білим-пребілим світлом... Шурик роздавав бабам і внукам тонкі свічечки, яких Марушка передала цілий ящик і приказував щоразу: це від Марушки Смаглійки, пом'яніть її маму, тітку Федору та дядька Йосипа.

Перед тим як виносити плащаницю й святити паски – до церкви посунули з усіх кінців села молодші. Світло в церкві було поганеньке. Шурик це розумів, але вже нічого змінити не міг, у магазині були тільки такі кволі лампочки та ще й п'яничка-електрик причепив їх тільки чотири, і всі – біля входу, куди діставала драбина. Іконостас був у

глибині, лики святих наче б визирали із темряви, чекаючи, поки розвидниться, поки воскресне Христос, і велич його засяє над цим грішним світом, і над грішною Теклівкою – також.

Шурик помітив, що нарешті! Нарешті! – за строкатими хустками, за старими, скорбними навіть у ці хвилини і зовсім юними, розчервонілими від задухи обличчями аж ген, біля дверей – появилoся Мітине лице. Олька стягнула з його голови кашкет і щось буркнула йому.

Світало. Молодий піп пішов з кадилом благословляти паству, приказуючи: «Христос воскрес!» І Теклівка благосно й щиро відповідала: «Воістину воскрес!» Натовп потік із церкви, всі кинулися займати місця на молодому спориші, а Шурик виніс хоругву, яка наче б піднімала, вивищувала його над усіма. Олька тягнула за собою з церкви чоловіка, але він опирався, і вона побігла, щоб і собі підставити пасочку, крашанки, шматок вудженого сала під крапельки свяченої води.

У церкві якось зненацька повітлішало, і з сутінків на Мітю подивилася з ікони... Марушка. Молода, красива, тільки глибоко запечалена чимось Марушка... Мандалина. Він аж одсахнувся назад, озирнувся, чи не стоїть біля нього Олька. Нема. Дивиться йому прямо в самісеньку душу його, так! Так! Тільки його Марушка, прощаючи йому всі гріхи.

Мітя заплющив очі і, не відкриваючи їх, вийшов за поріг. Він згорбився, несучи на собі важкий Марушчин погляд.

Тільки після того, коли вони розговіються, вихилять по кілька чарок у Шурика під яблунею, Шурик шепне йому: «А себе ти бачив? Георгій Побідоносець! Вже все. Освячено. Навіки».

НАВІТЬ
СМЕРТЬ...

НОВЕЛА

– Не скидає листя тільки сухе дерево. Тільки сухе не скидає, – слова вискакували з уст Фелікса, як кісточки від з'їдених вишень. – А людина мусить наживати гріхи і каятись, друже, каятись. Тим, хто працює на цукерковій фабриці, хочеться кислого огірка або тараньки. – Фелікс ковзнув оком по столу, зупинився на полумиску з квашеними помідорами. Вихопив найбільший і з присвистом висмоктав його.

– Чого ти хочеш від мене, Феліксе Іродовичу? Я давно забув тебе, витек з пам'яті. Я жив до двадцяти дев'яти... потім зробив перерву. Впав у анабіоз. А з тридцяти шести жив знову. Я вважаю, що сім років безпробудно пиячив. Зустрів недавно Миколу Гудзія. Нашого однокурсника. Пригадай: лінивий сентиментальний цинік, який з шлягерком «Коли потяг у даль загуркоче...» під розладнану гітару перебрав усіх дівок нашого курсу, а найнезугарніша руда Люся, яку він залишив, як сувенір, на випускний вечір – женила його на собі. Пригадав? Так от він мені розповів, що чорно запив. Пам'ятає, як отримав гроші за дострокову здачу нафтової свердловини, як зайшли до ресторану в Самотлорі, як замовили обід. І все – морок, прірва! Через чотири роки... Микола прокинувся в холодній колгоспній конюшні посеред ночі в купині січки. На Полтавщині. І – зав'язав на цупкого вузла! Зараз має в Кременчуці посередницьку фірму, що присмокталася до нафтопереробного заводу. Носить метелика й має двох охоронців. Із хроніки його життя випали кадри чотирьох років. То й що? А я вирізає цілих сім років. Запив у

союзи. А прокинувся у власній державі, Україні. Я – щасливий. Чого тобі від мене треба, Феліксе, чого? – Романове бліде, наче виліплене з тіста, обличчя болісно й неохоче ожило на коротку мить і знову захололо у спокої. Він поправив за спиною подушку, ще раз скривився від болю, надламав шматочок чорного хліба й дивився у бік Фелікса, але не бачив його. Не мав до нього ні злості, ні ненависті. Ледь ворушилася в душі звичайнісінька цікавість: як і про що думають сьогодні такі, як оцей?

– Прощення, Романе. Тільки прощення. У Біблії чітко сказано: людина може мати гріхів, як листя на дереві. А листя опадає лише з живого дерева. Я – не пеньок і не телеграфний стовп, Романе.

– Але й коріння в тебе нема. – Бліді, прихоплені сизою осугою губи Романа ледь розтулилися й зімкнулися знову. Давно не стрижене попелясте волосся розсипалося по білій подушці, на якій він напівлежав чи то – напівсидів, мнучи короткими пальцями шматочок житнього хліба. – До того ж я – не священник. Не маю повноважень від Господа, Феліксе. Іди собі й не троюдь мою втомлену душу.

З відром вугілля ввійшла до хати Мама. Білий очіпок снігу сидів на старій заячій шапці з опущеними навушниками, зав'язаними під підборіддям. Мама не мала зимової хустки, то носила Романову шапку, приказуючи: я ніби тебе, твої думки слухаю, Ромцю. Не зізналася, що сіра вовняна хустка геть розповзлася під час останнього прання, а на нову не було грошей, то Роман вірив, що Мамі в його заячій шапці затишно. Напочатку зими він жалісливо окутував її поглядом, а тепер звик. Сіра болоньйова курточка, вихолонувши на морозі, шелестіла з кожним Маминим рухом, як фольга.

– Гомоніть собі, гомоніть, хлопчики. Я вкину вугілля в грубку та піду козі буряка втру. Такий морозяка, що заліза торкнутися не можна, липне. Дарма ви машинку залишили біля церкви. Ішла листоноша й каже, що до нас пішов чоловік, а машину залишив на вулиці біля церкви, і дітваки крутяться біля неї... Аби шкоди не наробили.

– То не моя. Я попутньою приїхав, – відрубав Фелікс і вп'явся стручкуватими губами в ще одну кислу помідорину. Збрехав. Він приїхав з Києва у Теклівку власним, вишневим «пежоном», якого сам пригнав ранньої осені з Голландії, озув у нові шиповані шини, то сніжної дороги не боявся. Круто-нуло один раз під Немировим аж захолов шлунок, але обійшлося, зустрічної не було. Ще дорогою домовився з собою, що під Романів двір машиною не під'їде, залишить на краю села. І отак вляпався. Вже донесли.

– Ну, то й благо, – відповіла Мама, вкинула в грубку кілька лопаток вугілля, поправила шапку, що з'їхала на очі, й вийшла на дворіще.

– Ні, правда, Романе, то не моя машина, – вихопилося у Фелікса, коли він мимохить зустрівся з важким Романовим поглядом.

– Хіба я тебе питав? Та й Мама сказала лише те, що почула від листоноші... Мені байдуже, чи ти на лижах прийшов, чи на велосипеді приїхав? Але Мамі не брешти. Вона ж повірила. Вона не знає, що це – ТИ. Мені важко уявити, що б вона вчинила, якби довідалася, що зараз у її хаті, над душею сина сидить той, хто і їй завдав стільки горя. Коли ти продав мене – отут кегебешники з Винниці робили обшук, навіть дошки в підлозі повіривали. Знайшли на горищі самогонний апарат – хотіли судити і її, кілька місяців залякували, щоб сказала, де література захована. У Мами в хаті була тільки «Как закалялась сталь», яку давали в навантаження до оселедців, та «Кобзар», якого я забув в останній приїзд. Як тільки мене повезли по етапу – через тиждень голова колгоспу відрізав у мами город, залишивши п'ять соток з подвір'ям. Чотири рази пенсійні документи губили в районі. Буря обірвала електричні дроти в селі, то всім полагодили, а Мама зимувала... без лампочки ілліча. Дехто в Теклівці згадав, що я – байстриук, то заспокоювали Маму: не переживай, Маріє, ти не винна, мабуть, у синка натура того, хто покинув тебе покриткою... як буде треба – можеш відректися... Отож, добре, що вона не знає, що в хаті сидить

призвідця пережитого нею. Не проговорися і не здумай просити прощення в неї. Її серце й так ледве хлипає... – Роман кволо поворушив ногами, підтягнув їх, поставив двома крокками. Крізь бавовняні спортивні штани, які виготовляли ще десь у сімдесятих роках, виштрикнулися гострі костюмахи колін, накритих двома брезентовими латками. Залатані штани наче повисли на двох паколах.

– Така ідіотська система була, Романе. Я ніколи не думав, що тебе посадять. Гадав, покивають пальцем, полякають... Даси розписку... про лояльність і гуляй собі на здоров'я. Вони тебе вже пасли. А я хотів, щоб ти був не вівцею, а пастухом. Хтось уже раніше на тебе доніс. Я лише підтвердив, і вони пообіцяли, що тільки профілактично провітрять... щоб ти не заgrimів за ґрати. Клянуся, я думав – вони хочуть залучити тебе до співпраці, щоб ти не сів у тюрюгу. А скажена система спрацювала на всю катушку. Зупинити її не міг ніхто. На суді я ще думав: лякають тебе, ламають характер, чекають, що визнаєш свої погляди помилковими. А коли оголосили вирок, я вийшов із суду і, повір, мав намір вчинити самогубство!

– І що тобі завадило? Не було пістолета, адже ти – рядовий стукач. Були проблеми з мотузкою? Дефіцит. По талонах, через профспілку. На ціаністий калій потрібен рецепт. А Південний Буг замерз, треба довго рубати ополонку, шукати лом чи сокиру. Всюди проблеми. Отже – можна йти додому й, повечерявши, лягати спати.

– Так, ти маєш моральне право казати мені все, що хочеш, Романе. Я мушу терпіти. І цим розплачуюсь за свою гірку помилку. Якби я був закінченим подонком – я б не приїхав до тебе за прощенням, працюючи заступником міського голови. А голову обрано українським народом. Отож, я не злочинець. Знаю, що ти – хворий. Знаю і твій страшний діагноз. Те, що ти, повернувшись *звідти* – не кинувся мстити мені у своїх публічних виступах на мітингах, не став називати прізвище «гідкого сексота», як це робили інші – вразило мене до глибини душі. А я, Романе, чекав цього. Щодня чекав. Я всі твої виступи

знаю напам'ять. Думав: ось зараз, через кілька слів – вистрелить, і я – мертвий! Ти не опустився до цього – і тим розпатрошив мою душу. Тому я й готовий стати перед тобою на коліна. Ти – святий. Якщо простиш мені – я розповім про свій гріх Оксані й обом дочкам. Повір, що розповім. Оксана так нічого й не знає. Я сказав, що ти свої статті навмисне послав Брежневу, усвідомлюючи, що тебе посадять, і вона відповіла: ідіот! Статті далі Винниці не підуть, а Романа пошлють набагато далі. До речі, легенда залишилася саме такою: що ти послав свої антирадянські статті особисто Брежневу, і він написав резолюцію, яку Україна виконала. Це, до речі, набагато вигідніше ніж те, що нікуди ти їх не посилав, а просто хтось із твоїх близьких, яким ти дав прочитати – передав примірник в органи. Для історії легенда виглядає набагато краще, як правда. Написати міг багато хто, а от надіслати особисто Брежневу – одиниці. І серед них – мій однокурсник і друг – Роман Васюра...

Уздовж низького дерев'яного ліжка висів вутленький домотканий килимок, а поверх нього – фотографія в рамці з дубової кори. Фелікс спершу подумав, що то Хемінгвей з дворянською борідкою. Але ж – окуляри. Хем не фотографувався в окулярах. Фотографія була під склом, і коли Фелікс дивився на неї – бачив, наче у тьмавому дзеркалі, своє обличчя в рамці. І воно ніби визирало з-за голови незнайомця, який дивився на світ лукаво-печальним поглядом людини, яка вже все перестраждала.

– Я не маю й крихти інтересу, що більше – якихось почуттів до твоєї брехні і твоєї правди. Я слухаю, як Мама відкидає сніг на доріжці від фіртки до порогу. І шкодую, що не можу їй допомогти. А ще думаю, що дуже швидко згасну. Може хтось позичить грошей на похорон, а може виплатять їй, з нагоди моєї смерті, пенсію за вісім останніх місяців – суть не в цьому. Мама залишиться одна-однісенька. І розчарована в усьому. одинадцять років тому, відбувши півтори терміну і повернувшись до Мама – я

переконав її, що ось-ось Україна стане вільною, і життя відразу зміниться. Я й сам у це затято вірив. А тепер одійду, а Мама залишиться із останнім і найбільшим своїм розчаруванням. Виявилось, що Україна, за яку я палив себе – не для моєї Мами і не для таких, як вона. Ця сьогоднішня Україна – для таких, як ти. Ви знову в переможцях, а нам залишається роль переможених. І вже нікуди не напишеш крамольного листа. Президентові? Пиши. Спокійно вкидай у скриньку. Його прочитає хіба що дрібний чиновничок. І викине в кошик. Не буде репресивних наслідків, але й не буде наслідків ніяких. Ось так повернулася наша історія, в якій ми з тобою брали участь. У сорок сьомому, в голод вимерло п'ять Маминих сестер. Вона була найсильнішою і найживучішою. У сорок дев'ятому її завербували на Донбас, у шахту. У шахті, саме в шахті, моя Мама закохалася в гірника. І понесла мене. Незабаром до неї в жіночий барак приїхала дружина мого батька з двома маленькими дітьми. І моя Мама вирішила: краще одна сирота, як двоє. І повернулася в Теклівку. Її життя розпочалося з великої зради і великим розчаруванням закінчується. Її обманув мій батько, і син обманув також. Все! Залиш мене наодинці з самим собою. Та з Мамою... не стій між нами.

Романові гострі коліна тремтіли від болю, він кволо натягнув на себе важку ватяну ковдру без наковдреника. В кількох місцях крізь протерті дірки повилазили скуйовджені грудки брудної вати. Роман одвернувся очима до стіни, а перепочивши – одвернув і голову. Коли він зустрічався поглядом з очима Івана Світличного, з яким останній рік ув'язнення були в одному таборі – йому завжди трішки легше було переносити біль. Але зараз він бачив лише шматочок дубової кори з рамки Іванового портрета.

На мить Романові уявилася сільська фельдшерка Катря – його однокласниця, дебела, грубокоста молодиця, потовчена життям. Її грубі, червоні з морозу руки, затиснуті між задерев'янілими пальцями заштрик з

морфієм... І – полегша, що настає на короткий час, коли можна спокійно й рівно подумати, погомоніти з Мамою, а тоді й заснути коротким благосним сном, як у в'язниці після зміни на тартаку. Але і сьогодні, і завтра, і післязавтра Катря не прийде, бо не має знеболюючого. Всі, навіть приховані для себе самої («на чорний день») припаси морфію, давно закінчилися.

Мама минулого тижня зарізала ще три курки, залишивши тільки дві, бо вони несуться, Катря відвезла їх районній аптекарші, і та дала їй п'ять ампулок. А довідавшись, що це для Васюри-рухівця – дала ще три безкоштовно. Катря плакала, розповідаючи Мамі, як у переповненому автобусі, коли поверталася до Теклівки – п'яний гевал під час крутого повороту упав їй на груди і розчавив чотири ампули. Не прийде Катря сьогодні. Буде довга-предовга ніч, і маленьке виснажене тіло його стискатиме великий вогонь. І думатиметься про єдине – про біль.

– Але ж, Романе, ти – історична особистість. Тебе вже згадують серед тих, хто домагався незалежності. І – домігся. В Україні немає політв'язнів, є демократичні вибори, приватна власність, багато партій. Навіть я маю сякий-такий маленький бізнес. Моя Оксана приватизувала робітничу їдальню. Вона не приховує, що це – завдяки тобі, Романе. Завдяки твоїм ідеям, відголосок яких був ще у тодішніх антирадянських листах, за які тебе й запроторили. Великі ідеї творять великі особистості, а ми – сіряки, мурахи – їх матеріалізуємо. Лідери моделюють систему, а ми в ній просто живемо, в міру своїх можливостей. Тому ви повинні бути до нас великодушними. І – прощати.

Фелікс (справжнє, паспортне його ім'я – Федір, це Роман ще в інституті охрестив так секретаря комітету комсомолу факультету, і позаочі Федора тільки так і називали, правда, одні – «залізним», інші – «гумовим», і він про це знав) хотів їсти, але на столі були тільки квашені помідори і чорний глевкий хліб. Мабуть, таки

треба було взяти з машини привезені харчі. Набрав же всього у винницькому супермаркеті на майже триста гривень, бо вірив, що Роман трохи покомизиться, продемонструє принципи, помітингує перед ним, а тоді перехилить по чарці, закусять, душа Романова зм'якне. Згодом – по другій, по третій, якщо треба, то Федір стане на коліна. І, нарешті – замирення. Адже Роман – доповзає до фінішної прямої. Рак уже перекинувся з підшлункової на шлунок. Фелікс приготував у заклеєному конверті п'ятсот гривень, щоб залишити Романові. Спеціально ходив до банку, щоб гроші були новими, щоб на них був і бородань Грушевський, і Мазепа, і Тарас в баранячій шапці. Передбачив і те, що коли вип'ють – до Винниці не поїде, а до райцентру ментів нема. Їдучи в Теклівку – про всяк випадок, замовив номер у готелі, який адміністраторка назвала «райкомівським». Таки треба було взяти валізу з харчами і паперовий ящик з ковбасами – подарунок ковбасника, якому він допоміг викупити магазин. Тепер уже не можна повертатися до машини, а в шлунку смокче і смокче порожнеча. Цілий ящик пива замерзне в багажнику, порве пляшки. Треба не забути викинути, бо запаскудять машину... Романові вже не до ковбас і не до пива.

Мабуть, нічого не вийде, неохоче торкався цієї думки Фелікс. Роман вже занадто близько до фінішу, тому й злий і принциповий. Треба було приїхати раніше, як радила Оксана. Тоді ще можна було навіть скористатися його зв'язками з рухівцями, яких трішки боялася і трішки слухалася нова влада у Винниці. У той мітинговий час Роман ще нічого не знав про свою хворобу, був на піднесенні і – все б мені простив. І я б, потиснувши йому руку, весело пальнув: «Слава Україні-ненці!» І – весь конфлікт вичерпано. А тепер він затявся, небіжчик... Я не винен. Я хотів, як краще, по-християнськи... Тільки сухе дерево не скидає листя... А я ж – не телеграфний стовп, я – дерево при дорозі. Його б тоді всеодно посадили. Він, придурок, сам хотів цього. Інакше б не

писав тих хлоп'ячих дурничок у зрілому віці. Не був би свідком на суді я – знайшли б іншого, набагато гіршого, який би ще й набрехав на Романа. А я сказав лише правду. А що мені залишалось? Тільки-но затвердили заввідділом обкому комсомолу. Оксана з двома маленькими дочками в селі, у своєї матері, у мене – скрипуча «койка» в міліцейському гуртожитку. І раптом – двокімнатна квартира з лоджією в партійному будинку! Про це сказав зранку секретар з ідеології, зайшовши до мого кабінету. І того ж дня, по обіді, покликали *туди*. На столі генерала лежали поруч – ордер на мою двокімнатну з лоджією, з телефоном, з розділеними ванною й туалетом, з паркетною підлогою... Три однакові англійські ключі від квартири... і – пожмакані аркуші з Романовою божевільною писаниною, яку, здається, розмножили на друкарській машинці самі кегебешники. І що, можна порівняти двокімнатну елітну квартиру з примітивними дисидентськими вправами Романа Васюри, придатними хіба що для приватного щоденника? Та і з роботи мене відразу б турнули. Звісно, мені хотілося відістати йому ще й за Оксану. Вона, першокурсниця із задрипаного села під Кам'янцем-Подільським, втелющилась у нього відразу, хоч ми – старшокурсники бігали в перерві подивитися на неї краєм ока. Я на пляж ходив лише за тим, аби побачити її роздягнутою, а вона тільки перед ним вигинається і тягне його в воду, щоб повиснути в Романа на шії та потертися до його тіла. Я її в комітет комсомолу на індивідуальну бесіду викликав, погрожував виключенням з комсомольських рядів за аморалку, а вона тільки загонисто й нахабно реготала. Спав він з нею, навіть знаю, де саме: на голих матрацах у підвалі нашого гуртожитку, костелянша давала їй ключі на ніч. Так що вона мені дісталася вже «беу», другим сортом, коли вони розбіглися...

– Востаннє прошу тебе, друже, пробач мені помилку молодості. І Оксана просила... ти ж її мав першим. Я її просто підібрав після тебе... Оксана дуже просить...

Роман мовчав. Його гострі коліна тремтіли під ковдрою. Зморщене, напівобернуте до стіни обличчя нагадувало посмертну маску. Тільки важкі червоно-сині повіки немічно спадали на очі й знову підіймалися, видаючи, що життя його ще не покинуло.

– Іди геть, Феліксе! Не забирай мій останній час, – притишено з хрипотою проказав Роман і стих, наче душа його одлетіла.

Фелікс злякався. Намацав у спідній кишені конверт з грошима, кинув його на стіл, підхопив на лаві норкову шапку з вигнутим дугою козирком і вискочив за двері.

Біля фіртки він ледве розминувся з опасистою, чоловічого закрою, тіткою в плюшевій кацавейці й шитих валянцях. Вона відступила у глибокий сніг, щоб звільнити для незнайомця прочищену Романовою мамою доріжку, привіталася з ним. Та Фелікс відповів їй аж тоді, коли вийшов на протолочену вантажівками й сannyaми дорогу. Проказав голосно й іронічно:

– Слава Україні, тітко!

Катря щойно повернулася з райцентру, навіть додому не забігла, а одразу – до Романа. Вчора вона згадала, що після смерті чоловіка залишився його чорний шоферський кожушок, який був на неї дуже тісний в плечах, то й не носила. Ранковим автобусом поїхала на райцентрівський ринок і, хай за безцінь, а таки спродала. Купила дочці вівняні колготки, три боханці хліба і кілограм оселедців. На решту – аж чотири пачки ампул з морфієм. І не шкодувала. Навіть обережненько повеселішала: тепер совість буде чистою, а то, коровисько, минулого разу не вберегла. Такі дефіцитні ліки на цицьки собі вилила. Тепер по три рази на день можна буде Романові болі знімати. І свій гріх з душі...

Роман вгадав, що іде Катря, ще коли вона обтрушувала сніг з валянків перед порогом.

Ледве пересилюючи біль, звівся на лікті, випростав ноги під ковдрою і важко зітхнув, пересвідчившись, що Фелікса вже нема.

– Привезли, Ромцю, вчора в райлікарню ліки, то я відразу вдосвіта туди й навідмаш головному: не дасте – оголошу голодовку і шуму нароблю добрячого, як не дасте знеболюючого. Дав, зараза стара! Майже весь запас віддав на Теклівку. Живемо, Ромцю! Пізно ввечері, як здою корову та напалю піч – прийду ще раз. Живемо! Катря навіть стиха реготнула й на коротку мить покрасивішала, хвацько струсила з хустини розталій сніг.

Вона змочила краєчок хустки трійним одеколоном, протерла голку і вправно заштрикнула її в Романову суху руку. Розполовинила руками хлібину, що купила для себе. Й пішла. Роман чув, як вони ще довго гомоніли з Мамою біля фіртки, але про що саме – не знав, хоч і дуже чомусь кортіло.

Він передчував, що зараз, ось-ось, поволеньки болюче тіло почне відходити від нього. Залишатиметься лише вільна душа, з якою можна буде тихо спілкуватися. Але – не довго, не довго, тому треба поспішати, бо біль лише задурено, він швидко отямиться і буде мстити з подвійною затятістю.

Роман потягнувся до надламаної Катрею хлібини, але не дістав, тому підтягнув тіло вище на подушку. І побачив білий конверт на столі, біля полумиска з квашеними помідорами. Згріб його рукою і затис за краєчок зубами. Перепочив і лише після цього, смикнувши за другий край – розірвав його. Шелесткі папірці вилетіли з конверта, як ластівки, що ліпили гніздо в хліві, а їх там зачинили. Дві купюри впали на Романові груди, одна залетіла аж до відра з вугіллям біля грубки. Онде ще одна в полумиску з квашеними помідорами. Іще одна лежала на білій подушці, майже торкаючись Романової худющої, зарослої щоки. Із цієї гривневої сотні дивився Шевченко, наче лежав поруч з Романом.

Ввійшла до хати Мама, внесла з собою морозяного повітря, свіжості й трішки – свободи.

Підкинула вугілля в грубку. Розв'язала навушники заячої шапки. Напилася води.

– А це хто насмітив у хаті, сину?

Марія задубілими на морозі пальцями збирала гроші, роздивлялася їх, поклавши на долоню, бо таких новеньких і великих давно не бачила.

– Якись не наші, Ромку...

– Правда, не наші, Мамо. Не наші. Фальшиві. Киньте в грубку й забудьте, – рубанув Роман, підвів з подушки голову й поправив п'ястуками чуба, бо йому таки вже полегшало. – Спаліть, Мамо. Зараз же спаліть! Кажу ж, що – фальшиві.

Марія знала, що син не відступиться, тому й не варто перечити. Хай і фальшиві, а все ж – шкода. І то так багато, і такі новенькі. Але вона знала, що за підроблені гроші можуть посадити, тим собакам аби зачіпка. Пересилюючи себе, таки вкинула два папірці у грубку, а кілька непомітно сховала за пазуху. Про всяк випадок. Щось Ромцьо туманить. Може ці гроші хоч за копійки на хліб приймуть у сільській лавці... Пораджуся з Катрусєю, вона не продасть мене, а спалити ніколи не пізно... Хтось же трудився, малював їх...

– Полум'я від них чудне якесь. Ще й не бачила, як горять гроші, хай навіть і саморобні. Курочка знеслася, сину. Може сире яечко через силу вип'єш? Бачу, тяжка в тебе бесіда була. Та я не про нього. Про яечко. Вип'єш? Воно додасть тобі сили... Катруся вірить, що під весну ти одужаєш... Треба тільки свіже яечко випити сьогодні...

Фелікс розкішно пообідав у райцентрівському ресторанчику і гнав машину на Винницю.

Шипована гума тримала дорогу, мотор «пежона» дихав теплом у салон, магнітола змішувала тепло з меланхолійною музикою, непривітний засніжений світ пролітав за вікном у холодну безвість. Фелікс і «пежон» дедалі більше зросталися в одне надійно захищене єство, яке наче б ставало самодостатнім, незалежним ні від кого і ні від чого.

Тут все зрозуміло, думав Фелікс. Тут – могила і хрест. На цьому самовпевненому придуркові і на дрібній, давно

забутій історійці, яку могли використати проти мене. Все! Могила! І – хрест. І, звичайно ж: «Слава Україні!» За п'ятсот гривень і похорон, і дев'ять днів, і сороковини. Тепер можна впевнено висувати свою кандидатуру на виборах міського голови. Один мій гріх спився і згорів у власній хаті. Другий запропастився в Середній Азії. Третій виїхав до Ізраїлю. Четвертого завербували органи, він має власні гріхи, йому не до мене, та і я про нього дещо знаю. Останній, який таки міг нашкодити, до виборів не дотягне. **Земля пухом! Слава незалежній!**

МИКОЛАЙ- НЕВГОДНИК

НОВЕЛА

– Та не стану я чекати якоїсь там любові, а ожениюся зараз, – казав Миколайчик своїм товаришам-«остарбайтерам», підголюючи тонкі, з зазубринкою посередині, чорнолакові вусики перед тьмавим дзеркалом на стіні будівельного вагончика, який стояв на спущених чотирьох колесах, щоб не вкрали. – Любов може і не прийти, а женитися всеодно треба.

– Правильно, Миколаю, святими устами кажеш. Скорше оженишся – скорше розлучишся і знову будеш вільним, тряся твоїй колгоспній мамці, – прошелестів Прищик – портативний українчик, якому його третя дружина, теклівська листоноша Насточка, кажуть, чіпляла на плечі листоноську сумку з газетами, коли лягали в ліжко, щоб був трішки важчим. Брежали. Прищик із гонором, сокирою та інструментом важить всі шістдесят шість кілограмів. А з зарубіжним паспортом – ще більше. Від Насточки він втік, бо далі жити було нецікаво. За півроку вже й нажилися. Прісно. Те саме щоразу. Не витримав. Втік на заробітки до поляків, тряся їхній, давно реформованій, матері. – Якщо женячка напала – тра женитися. Буде у нас в Теклівці одна імпортна молодиця. Скільки там того життя – женися, Миколаю. Зроби їй дитинку, і вона сама вийде за тебе заміж. Акуратненько так зроби, щоб вона і не відчула, польочка.

– Хіба навіру, під чесне слово. Ми ж тутки, у ляхів, нелегально. Нащо зчиняти галас? Тихесенько хай зробиць дитинку і тікає в Теклівку, а полька сама приїде до нього. А ти, Миколаю, за той час нужник у хаті зробиш, доріжки

плиткою викладеш у дворі, різьблений ганок добудуєш і обів'єш виткими трояндами, щоби полька мала де посидіти і мала що понюхати, – прогудів, як металеве барило, Лаврін – бригадир, який уже втретє привозить до Польщі теклівських заробітчанин за туристичною візою. Ще першого разу Лаврін задарма викопав місцевому поліціянтові глибокий і просторий, як бомбосховище, льох, вивіз тачкою тяжку глину в яругу – тепер має спокій, не треба щоразу мельдуватися: поляк знає, що нікуди Лаврінові українці не втечуть і нічого в поляків не вкрадуть, довіряє. Якщо українці з Лавріном – не присікується, лише лукаво покивує вказівним пальцем. Профілактика. Нормально. Щоб було «вшистко в пожондку».

А тут Миколай, як з прив'язу зірвався: унадився до господарєвої дочки Вандочки. Тато її на заробітках у німців, мама цілодобово гендлює у приватному ресторанчику на краківському тракті, а дочка пантрує за українцями. Таки треба їх пасти, аби за літо вимурували й накрили приміщення для мінізаводика, який випускатиме разові поліетиленові рукавички, і щоб нічого не крали, не пиячили. Чи ті поляки з глузду з'їхали, чи нікуди гроші дівати? У нас брезентові рукавиці – вважай, вічні, а тут, як презервативи, на один раз і вже викидай, коли їх можна ще носити.

Допастушилася польська лошиця. Пасє лише Миколая-Угодника. Ну, видно й догоджає їй наш український жеребчик, що і серед дня іноді забирає його на свій білий моторолер і везе додому, щоб... загвинтив лампочку, бо перегоріла...

Лавріна втретє гонить до поляків біда – ніяк не збере грошей на оперування дружини, яка має уроджену ваду серця. Торік вже ніби й зібрав, але син-наркоман викрав їх і накупив собі зілля. Миколая він взяв до Польщі, бо той – його хрещеник. Щойно відслужив у війську, кума боїться, щоб не затягли хлопця до якоїсь банди. Мусив узяти, бо Миколаєва мама для нього дуже вже рідна кума, аж тіло нашить, коли згадає, така ріднесенька й тепла... Відмовити Катрі він не міг.

Стіни цеху вже готові, за два тижні накриють стелю, слизькі й ніжні долярчики приклеють липучою стрічкою до черева і – шлячок ясенський, в Україну, де вона взялася на мою заморочену голову, така убога й задрипана, аж стидко за неї, за нашу Україну.

Миколай відгвинтив кран в цистерні з водою, присів під струменем. Соковито похрокав, покехкав, поляскав під пахвами і стих, витираючись пухнастим рушником. Забіг у вагончик, переодягнув сухі червоні плавочки і вистрибнув на землю вже у білих бавовняних джинсах, що обтискували його молоде пружне тіло, та у чорній футболці, з білим державним орлом Речі Посполитої на грудях.

Прищик називав уголос російського орла вороною, яку переїхав каток для укладання асфальту, а польського – завудженою на тризубі куркою, але пошенки, бо Лаврін від цих слів блідне й озирається на всі боки, ніби щось краде у поляків, або нелегально переходить кордон. Щоб не лякати Лавріна, Прищик сказав:

– Не дуже натискай грудьми на Магду, Миколаю, щоб жир від копченої курки не перейшов на її плаття. Легенько, Микольцю, бо з нас вирахують за шкоду... Це лише у Теклівці чим дужче тисниш – тим більше любиш, а тут – обережненько. Граємо виїзну модель.

– Пане Прищик! Ти знову лізеш у політику? Закрий своє піддувало. А ти, хрещенику, погомони з Магдою, може накинє ще по сотні... за амортизацію... Буде на дорогу і на подарунки, а додому по тисячі привезете, – прогудів, сидячи на мішках з цементом Лаврін, покурюючи деручку, зате вітчизняну «Приму» без фільтру, якої привіз цілий ящик з-під пряників «Привіт». На митниці допитувалися – нащо везе так багато? Митницьке собача довго чхало біля цього ящика, то польські прикордонники відкривали кожную пачку, шукаючи наркотики.

– Тутка політики на один понюх твоєї «Прими», а решта – корисні поради молодшому співвітчизникові, – огризнувся Прищик, перучи в пластиковій мисці труси, шкарпетки і носові хусточки. – Я б ще порадив Миколаєві

одягнути зелені брезентові штани, бо знову прийде із зеленими від трави колінами...

Білий вирлоокий моторолер вихопився з-за пагорба. На ньому гарцювала Магда в чорному балахоні, наче втекла з монастиря і за нею гналася настоятельниця або ж – поліція. Хвіст пилюги вставав у польки за плечима, але Магда тікала від нього, витрясаючи душу моторолера.

– О, фурія на мітлі з моторчиком! – сказав Прищик і мокрими шкарпетками витер уста, що відкрилися осугою та робили його губи неповороткими й лінивими, як сухі стручки теклівської квасолі.

– Замовкни, Прищ! Ти не в Теклівці, а в чужій державі! – гаркнув Лаврін і закашлявся від цигаркового диму вітчизняної сигарети. Мішок з цементом, на якому він сидів, перехнябився й репнув, Лаврін зіскочив з нього і закрив дірку грудьми, щоб Магда не побачила збитку.

Моторолер фукнув пилюгою і димом, гребонув колесами дрібний шутер і траву біля Миколайчикових мокасинів. Миколайчик трішки присів і пружно вскочив у сідло, обняв Магду попід пахви, накрив жменями її хиткі, драглисті груди, кумедно хвицьнув ногою. Лавріна обдало гарячою курявою, він заплющив очі. Коли відкрив їх – чорно-біла пляма вже летіла асфальтовою трасою, розсікаючи, ділячи простір на небо і землю. Їдрі їх ляську маму, коли у нас таке буде, подумав Лаврін і випустив з рук паперовий мішок з цементом. Пхнув його ногою – хай сиплеться, не збідніють поляки. Жирують, аж з горла вертається, а ми бідуємо...

Ще більше роздер мішок – хай сиплеться, не повезу ж я його в Теклівку, то хай і їм не буде... За три з половиною тисячі цілий завод одноразових рукавиць їм збудували, бодай би він їм через рік завалився. Ні, через два, бо, може, доведеться ще раз приїхати... Краще через три... А сам полячок, пан інженер Юрек, у німців такі гроші за місяць, сам один, пограйки, заробляє, шляк би його теклівський, з болотистими баюрами, трафив. Поїхав би він у Теклівку, в колгосп, на заробітки... на своєму

гниловишневому «Мерседесові». Наші старі комуняки йому швидко роги б скрутили...

Миколайчик уже здогадався, куди пре Магдочка: в родинний хутір, що до радзєцьких часів належав її прадідові. А тепер навіки – їй. Отже, якщо в неї буде дитинка від мене, то дитя вже матиме у спадок шматок польської території, хвацько подумав Миколай, щільніше притулився до теплої Магдиної спини і міцніше затиснув її циці у жменях. Чомусь згадав Прищикову пораду про копчену курку. І аж наліг на Магду.

Ще не зовсім смерклося, тому Магдуся не везе мене додому, а на свій хутір за селом. Правильно. Поляки у цей час дихають вечірнім повітрям, виносять телевізори на зелений, підстрижений моріжок у дворі, розкладають шезлонги, смажать шашлики в електричних шашличницях, цвенькають про пеньонзи і бізнес. Електрику у них чомусь не вимикають по кілька разів на день, як у Теклівці. Воно й кепсько, бо якби не було зараз світла – Магдочка повезла б мене не на хутір, а у двоповерховий, з білими арками й колонами, обвитими строкатими трояндами, з маленьким водограєм перед порогом, будинок. Налила б келішок житнівки чи виборової, дала б тонко нарізаної ковбаски із підсушеним хлібом. За цей час нагрілася б домашня, з невисяклим липовим духом, сауна. Микольцьо швиденько пройшов би гаряче чистилище, скинув із тіла запечений і задубілий на сонці піт, закутавшись у простираadlo, вийшов у маленький зимовий сад, де лементує канарка. Як би Миколай не вираховував, з-за якого саме куца вискочить Магда – всеодно вона стрибне йому на спину несподівано, чіпко обів'є руками його шию. Він понесе її на плечах до просторої зали для гостей. На слизькій лакованій підлозі вже розстелено м'яке, ворсисте простираadlo, цибенить із музичного центру, що весь час зеленаво підморгує своїм лукавим оком, млосна мелодія. Магдочка пограйки завалює його на простираadlo, гола-голісінька, напахчена дезодорантами, з м'ятною цукерочкою в роті. Ніби цілує мене, а насправді переганяє огризок цукерки у мій рот, бо від

мене таки відгонить цигарковим смородом. Це – також правильно, я не заперечую.

Я вже готовий згребти, зім'яти її й допастися до її польського раю, відірватися від землі. Політати над Польщею, підніматися все вище і вище, щоб краєм ока побачити Теклівку, і щоб Теклівка мене побачила. А тоді – здійснити паморочливий і дурманний стрибок через прірву. Відтак – знову опинитися на землі, відчуті її надійну твердь. Але Магдуся все дражнить мене, зупиняє, поки я геть не одурію і не візьму її грубою силою, вже нічого не тямлячи, наче це зі мною вперше... Магдуня пручатиметься й вислизатиме з моїх рук, як щойно вилвлена щука... Не випорсне, ні.

Поволі таки стомиться, упокориться, приспить мою пильність – і раптово втече, щоб перепочити у м'якому шкіряному фотелі біля каміна, в якому жевріє кілька дровеняк. Сидітиме мовчки, витягнувши білі ноги до жару в каміні, ще раз перепитає, чи залишиться наша бригада, коли скінчить корпус мініфабрики, ще на тиждень, аби вирубати і скласти у штабелі старі дерева на її хуторі? Я прикинуся, що задрімав і не чую, бо вона нічого не каже про оплату...

А тоді зненацька знову стрибоне на мене. І вже – я щука, а вона рибалка. Довго триватиме ця хмільна, з солодким одуром, боротьба без переможця й переможеного, із подвійним тріумфом і бажанням все це пройти ще раз...

Поки я прийму душ, вона заварить міцнюючої кави і вже відчужено, діловито налле мені чарку, згорне з підлоги простирadlo, загасить водою жар у каміні, розчинить вікна в залі, щоб провітрилася і відвезе мене моторолером не на те місце, де забрала, не на будівельний майданчик, а доки є асфальтівка. Далі я піду пішки. І добре, що пішки, через ріденький лісок, повз католицьке кладовище з кам'яними хрестами й пам'ятниками, родинними склепами і Маткою Боскою, перед якою цілу ніч горить лампадка. А далі – наш вагончик, тимчасова українська територія. Акурат вистачає часу, щоб вивітрилося з мене, одійшло оте

польське, що наче б приснилося. І вже нормальним теклівським хлопцем повернувся у вагончик до своїх, до портативного Прищика і дядька Лавріна, який, подекують у Теклівці, любить мою маму, але то – татова морока. У нашій родині я про це ніколи не чув.

Як тільки Магдочка завершила моторолер на польову дорогу, що веде до її власного хутора – зненацька смерклося, і тут же посипався на їхні голови тихий, але рясний і загонистий дощ. Магда крутонула моторолером, описала круте півколо на стерні вже скошеного поля і притьмом повернулася на асфальтівку.

Розумно, подумав Миколай, а то б мені довелось перти на гергошах цього залізного дідька від хутора аж сюди, до траси. Куди ж вона зараз повезе мене?

На асфальті вона зупинилася, дістала з-під сидла целофановий дощовик, накинула на себе, знову всілася за кермо, обкушала на собі плащик, притиснувши литками його поли до бензинового бачка, запахло паленою гумою з-під задньої шини. Полетіли.

Дощ лушпарив усе дужче, але нічого, тепло, тільки вода дзюрить по жолобку моєї спини під пояс штанів, плавки вже мокрі. Висохнуть.

Ага, дощ загнав поляків у будинки, значить їдемо додому. Буде житнівка, сауна, канарка, грайлива боротьба і – справжня перемога...

Ну чому наші, українські дівки **так** не вміють? Та ж з виду не гірші за цю польку, а **так** гонорово у них не виходить, щоб надовго запам'ятовувалося, щоб як у зарубіжних відиках. У Теклівці у мене **так** не було ніколи.

До армії, в десятому класі мав Валюху-однокласницю. Така собі, ніяка, бо ніхто за нею й не волочився. Сама приходила на танці, вважай, сама й танцювала, одна йшла додому. Замість мами, яка лежала в лікарні, Валюха доглядала телят на пасовиську літнього табору, а я замість тата, який саме запив – возив дерть із комори для тих же телят, що паслися під Кармалюковим лісом. Сकिनув дерть, випатрошив мішки, хотів уже їхати додому, щоб встигнути

на дискотеку, але вирішив потрапити коней у молодій конюшині. Допоміг Валюсі, поки напасуться коні, роздати гелятам дерть.

Бички і телички ремигали біля ясел, а Валюха, ні з того, ні з сього, витягнулася горілиць на купі дерті під креслатим дубиськом, розкинула руки й ноги, наче лежала в теплій воді, ворущачи пальцями рук і босих ніг. Низьке сонце на заході плавалося над Кармалюковим лісом, бурштиновим медом обливало Валюшине обличчя і шию, текло за розстібнуту пазуху, з якої визирали дві диньки-дубівки. Я не стямився, як ліг біля неї на вологу дерть (перед цим я заїхав додому, скинув два мішки для наших свиней, а решту полив водою, щоб була важча, якщо завфермою надумає важити). Валюха не пручалася, а з учнівською цікавістю стежила за мною і за дорогою, щоб хтось не появився зненацька.

Коні везли мене до Теклівки самі. Я лежав на возі, витрушував з чуприни дертяну потеруху і не розумів, було щось між нами, чи не було, бо Валюха одразу встала, обтріпалася від дерті і пішла годувати телят. Послизнулася на свіжому кізякові і впала, забаблявши на дупці полинялий сарафан. І більше навіть не озирнулася до мене. Тільки сказала, коли я застріг коней і сів на воза: «Якщо комусь похвалишся – випечу кислотою очі».

Ні, наші не вмюють так, як Магдочка. Валюху я мав серед телят, на купі дерті. Під час служби у війську мав херсонську ткалю в заростях міського парку культури. Поруч з нами у темних куцах гзилася ще одна пара (коли я попросив сірника, щоб прикурити, з'ясувалося, що це сержант із моєї роти), постійно шастали патрулі з міської комендатури. Більше страху, як задоволення. Причому, пам'ятається лише перше.

Тільки після демобілізації я спробував у Теклівці справжнього домашнього сексу, який лишень бачив до цього на порнокасеті у кореша з райцентру. І повірив у себе, як у мужчину, бо все виходило не набагато гірше, ніж на касетці.

На літо я підвішав старого воза без коліс на чотири сталевих линви до дебелой гілляки старої груші в саду, настелив сіна і там ночував. Щоб не будити батьків після пізніх походеньок. Митько-електрик, мій сусід і ровесник, привіз собі жінку після армії, гречанку з Маріуполя. І – майже щоночі влаштовував гречанці бойову тривогу: то із закопиленим електромонтерським кігтем, то із дрюком, а то й з кухонним ножем ганяв Мілку дворищем, вулицею, городом. Вона тікає від нього мовчки, щоб не будити село. Втече і переховується десь, поки Митько не протверезиться і не погукає її лагідно до хати, щоб давала снідання й чарку на похмілля.

Якось в кінці травня, серед ночі, коли я, розгойдавши підвішаного воза, став уже засинати – побачив, як неподалік пробігла в білій нічній сорочці гречанка Мілка і сховалася в моєму малиннику. Митько втратив її з очей, полаявся, помочився, закинув на плече сокирку і почвалав у свій двір. Я почекав, поки все стихне, і погукав Мілку: мовляв, уже можеш виходити, Митько пішов спати. От вона і прийшла до воза.

Оце було діло! Оце було життя! Митько хропе, Теклівка спить, а віз гойдається... Оце свобода й незалежність. І – права людини в Теклівці!

Коли Митько кілька днів не зчиняв нічного розгону – я крав у мами самогон і напував його до блювачки. І Мілка прибігала до мого воза. Тільки сліди залишала на моєму тілі, холера. Як п'явка.

Але всеодно гірше, як Магдочка. Вони тутка, у Європі, все вміють, а ми – відстали набагато.

Проминули костьол... проминули обійстя ксьондза... через дві садиби – наша хата, сказав собі Миколай пошепки, бо Магда всеодно не почує за ревінням мотора, дощем і вітром. Треба женитися! У Теклівці перспективи нема. Та й женитися нема на кому. Забрати Мілку в Митька? Вночі я знаю, що з нею робити. А вдень? Рахувати синці на своєму тілі?

Ні, тра брати Магдочку і залишатися тутка, з ляхами. Вони вже живуть по-людськи, купи гнояки в жодному

дворі не бачив, ніби худоба в них гадить у целофанові кульочки й сама упаковує. І сама відносить на поле. Одноразові кульочки з... одноразовими рукавичками. Свій хутір. У тещі – ресторанчик на краківському тракті. У тестя – мінізаводик, тобто – мені, зятеві – заводик, мінібудинок, тобто – мені, Миколаєві – будинок і мені – Магдошка, яку згодом, може, і полюблю...

Магда загнала моторолер під навіс, накритий прозорою покрівлею, і дощ ущух, шамраючи десь далеко над головою.

– Нех бендзі! – вигукнув Миколай те, що першим спало на думку по-польськи й зіскочив із сідла, – Вшистко бендзі в пожондку... пані Магдо.

– Я естем панна, а не пані, пане Миколаю.

Дощисько лопотів по бляшаному даху вагончика. Прищик згорнувся калачиком під ковдрою, пошкрібував нігтями свої гострі коліна, що свербіли й лушилися від довгого повзання по шорсткому рубероїді, яким застеляли бетоноване перекриття даху. За два тижні – вже спатиму під пахвою в Насточки. Буде волого і жарко. І спокійно, бо в скрині лежатиме тисяча долярів, за які можна купити старенький «Жигуль», або новісінький мотоцикл з люлькою, або... на кілька років уперед заплатити за електрику, за податок на землю, закупити вугілля.

І ще залишиться на цукор для самогону. Ото житуха. Можна лежати в Насточки під пахвою, вряди-годи вилізати звідти, щоб розгойдати її до двиготіння й стогонів, а тоді знову ховатися під пахву й чекати, поки вона не захропе з тонким присвистом. Тоді можна й мені заснути.

Куплю «Жигуля» білого, шостої моделі, бо там чотири фари і підголовники, і сигнал голосний. Куплю. Посаджу Насточку спереду. Поправлю поділ її спідниці, щоб голі коліна було видно. Прив'яжу її паском безпеки між цицями. І як газону, аж курява на всю вулицю, і кури – врозтіч. Тра купити Насточці ліфчика в Польщі. Щоб на мою голову налізав, тоді не тісний буде, підійде, думав Прищик, поволеньки засинаючи, бо уявляв себе під пахвою у Настки...

А Лаврін спершу провалився у сон, як тільки витягнувся під вичовганою тонкою ковдрою й торкнувся щогою подушки, набитої сосною тирсою. Хутко прокинувся. І вже не міг заснути, вслухаючись у цямкотіння дощу за віконцем з вибитою шибою, вслухаючись в противне дзуденіння комарів над головою і в шурхотіння мишки в торбині з сухарями.

Цього разу гроші триматиму при собі, з рук не випущу навіть уночі. Куплю кумасі Катрі (тільки так, щоб малий Миколай не бачив) кімнатні чопанці, обшиті хутром і насіння квітів. Можна ще й шоколадку з начинкою. Зої – пігулок від серця, халат, щоб було в чому лежати в лікарні до і після операції, одноразових пластикових чашечок, мисочок, ложечок – також для лікарні, їх можна і багато разів вживати, забравши додому, як одужає Зоя.

А що купити малому... наркоманові? Польського макониння? Чи кросівки? Чи шорти, чорт би їх побрав – дуже короткі штани... Кросівки, хай Миколай вибере. І більше – ні копійки не потрачу. Все – для Зої, на операцію в Амосова. Все – на операцію, бо зостануся вдівцем, а кума Катря щодня мені їсти не зварить і щотижня сорочку не випере.

А ще по сотні треба скинутися на перехід кордону. Віза прострочена, поляки випустять з радістю, а наші, українські, довго варитимуть воду, підозріло гортатимуть паспорти, шукаючи, скільки там покладено на останній сторінці за трьох порушників, які загуляли в Польщі. А тоді – ще тра дати митникові, щоб не довго мняцкав декларації, в яких будуть суцільні прочерки.

Ні, дерев на панському хуторі валити не будемо, хочеться вже додому, до куми Катрі, до бідної Зої, до наркомана (слава Богові – мак уже одцвів у Теклівці). Не будемо залишатися заради ще однієї десятки долярчиків. Всі гроші у ляхів не заберемо. Щоб тільки Миколай не сказився, не здумав лишитися тутки. Катря на мене все звалить і відлучить від тепла.

Якщо вдасться зекономити на операції – куплю німецьку бензопилку, щоб зимою в лісі дров заробити.

Бере, як бритва, встигай лише одскакувати, щоб стовбуром не причавило. Лісник щоранку стоятиме під ворітьми: «Ну ходіть, дядьку, завалите зо двадцять сосен і дубів. Усе гіляччя – ваше». А я йому: «Геть усе пагілля й один стовбур. Найтовстіший. Інакше не можу. Ринок».

Вандочка вимотала Миколая, висмоктала з нього силу, але й сама вхоркалася і підкорено вщухла.

Щоб не застудитися після їзди на дощі і вітрі, вона таки багатенько випила. Послала Миколая до сауни і хутко прибігла туди сама. Сходячи потом, Миколайчик догодив їй, як вона тільки хотіла і як він тільки міг. Ванда вийшла з парилки, тримаючись за обшиту липовими дошками стінку.

Він навіть задрімав на якусь мить, випроставшись на гарячій лежанці. Встав, викупався під колючим душем, з горлечка випив пляшку холодного пива, почекав у зимовому саду Магду, але вона не цибонула йому на спину. Спросоння сипнула кілька звуків канарка і стихла.

Миколай зібрав свій мокрий одяг, розклав його у сауні, щоб сушився. Сполоснув під струменем гарячої води свої червоні плавки і також розіслав на дошках.

У каміні дотлівали поліна. Шелестів дощ за розчиненим вікном. Пахло вільгістю, духом троянд і димком із каміна. Не було ворсистого простирадла посеред зали, не було Магди у шкіряному фотелі. Мабуть, вийшла у двір охолонути, подумав Миколайчик. Поки її нема – можна спокійно випити «Виборової», не наливаючи в ці мацьопонькі ляські чарочки, а по-нашому, нахильці.

Випив. Заїв лісовими горішками, хоч хотів їсти посправжньому. Кавальчик сала б із чорним хлібом... Нічого, від'їмся в Теклівці на маминих борщах і голубцях. Від'їмся, відпочину, а тоді напою Митька і покажу Мілці, як попольськи. Щось покажу, а більше тра буде розповідати...

Миколайчик ненароком побачив себе у великому свічаді на стіні. На повен зріст.

– Теклівський Аполон! Європа не встояла. Лягла. І встала щасливою! Можемо, коли треба! – проказав він

уголос і злякано шаснув по залі поглядом: чи не чує, бува, Польща? Ні, не чує.

Де ж вона запропастилася? Можна ще разок позмагатися в національній гордості – і хай одтарабанить мене до своїх. Небавом світатиме. Польща прокинеться. Вибалушить свої очиська.

– Ідзь до мнє, Магдалино! Ідзь. Я цось мам...

Але ніхто не озвався.

Миколайчик ще випив із пляшки, висипав у роззявлений рот всі горішки. Посміливішав і покрадьки, зупиняючись на кожній мармуровій сходинці, піднімався на другий поверх, куди Магда чомусь жодного разу не запросила. Мабуть там ще не все добудовано, безлад, сміття, тому приховує від мене, теклівського Аполона. Ні, килим під ногами, чисто. Лише дуже темно.

Намацав одні двері. Замкнено. Ще одні – теж.

Лише п'яті вільно відчинилися. І Миколай аж відсахнувся й відступив у коридор. Нага Магдочка лежала на широчезному ліжку з височезними точеними бильцями, над якими натягнуто атласне шатро чи дашок із довгими тороками. Біля ліжка дзюркотить по камінцях водичка штучного водоспаду. Тьмава лампочка нічника освітлює біле Магдине тіло на простирадлі, всіяному волошками. Латино-американська музичка. Матка Боска! Як живуть польські буржуї! Як живуть, капіталюги! Мені, бідному, їсти хочеться, а ще треба біля Магди поратися. Такого султанського ліжка я ще й не бачив ніколи, а тутка – не лише лягти можна, а й спробувати його на міцність...

Миколайчик навшпиньках зайшов до Магдиної спальні, тихенько ліг поруч. Провів задубілими й потрісканими від цементового розчину пучками по впадині її живота – там у неї дуже чутливе й беручке місце. Ні, не бере, навіть ногою не поворушила. Сильно спить, таки забагато випила, боїться застуди.

Обмацав пучками все її тіло. Не прокинулася.

Візьму Польщу сонною, хоч вона і не любить, щоб без її дозволу і без її бажання. Хай, один раз можна, хай звикає...

Миколай поліз лівицею до найспокусливішого Магдиного місця, але вона відштовхнула його руку, перевернулася долілиць, натягнула на себе ковдру і ще міцніше заснула.

Ну й спи! Матері твоїй лясській – теклівські проблеми на кожен день!

Ображений Миколай збіг мармуровими східцями до зали. Забрав із сауни свій сухий одяг. Гойднув клітку з канаркою, та спросоння зацвенькотіла, залопотіла крильми. Так тобі й треба, а то послули тутки...

Допив горілку до дна, похапливо одягнувся. У дворі вже сіро-сизо світало крізь дрібне сито дощичку. А тепер – двадцять кілометрів марафонського бігу до своїх, Аполон? Під обід, може, будеш біля вагончика...

Миколай завів моторолера, влип у сідло. І мокрий асфальт зашипів під колесами.

Красота! Отак би в Теклівку, з боку Сарматського горба, влетіти. З долярчиками в кишені!

Лаврін і Прищик, добродушно піджартовуючи, дозволили Миколайчикові трохи поспати. Трудяга наш невтомний, Миколай-Угодничок. Магда навіть моторолер віддала, так вже догодив їй. Поспи-поспи, землячок і хрещеник. Ми на дах самі поліземо.

– Скажи їй, тільки акуратненько, щоб не розгнівити, скажи, що ми на хуторі робити не будемо. Дуже за домом скучили. Скажи, що твоя нанашка Зоя, моя жінка, дуже чекає грошей на операцію. Кожен день рахує. Може й не дожити, якщо ми ще й хутір візьмемо. Там тільки за два дні піде, щоб курінь збудувати для нас. Відмов, хрещенику, але щоб поляки не гнівалися... – попросив нанашко Лаврін, тішачись, як Миколай наминає хліб з помідорами і заїдає холодними польськими сосисками. – Поспи скільки хочеш, а тоді піднімайся на дах. Швидше закінчимо – швидше дома будемо.

Лаврін бачив, що хрещеник добре випив, то всеодно – яка з нього робота. Хай протверезіє.

Миколайчика хтось нахабно будив, але він лише перевернувся на другий бік, облизав пересохлі уста і заснув знову.

Та його знову торгали за плече, і він розплющив очі.

Над ним нависав польський поліціант у формі й показував, що треба встати і не прикидатися сонним.

Миколай не міг отямитися і второпати, де він є. Мабуть, таки в Польщі, бо орел на кокарді поліцейського кашкета. Встав із твердої лежанки. Хотів протерти руками очі, підніс їх до обличчя. І в цю мить на обох зап'ястях клацнули кайданки.

Поліцейська машина стояла біля моторолера, на даху її блимав алярм. З будови бігли Прищик і нанашко Лаврін.

Поліціант заштовхав Миколая в заґратований задній відсік авта. Інший поляк, у цивільному, завів моторолер.

Крізь гул обох моторів, крізь зачинені дверцята машини, Миколай встиг розібрати деякі слова поліцейського, адресовані Прищикові й нанашкові:

– Сьогодні після обіду... щоб і духу вашого... злодійського вже не було... Вас відвезуть до кордону... А з цим злодієм... розберемося в поліцейському відділку... Може й сяде за ґрати... І мені влетить, що закривав очі на нелегалів...

Машина рвонула з місця, бризкаючи позад себе болотом.

За моторолером бігли Прищик і нанашко Лаврін. Щось кричали і безладно розмахували руками. Тванюка з-під заднього колеса моторолера летіла їм в обличчя. Вони слизькалися й падали. Підводилися і знову бігли, дедалі більше відстаючи від... Миколая...

КРИВОГО ТАНЦЮ

ПОВІСТЬ

– Все, на кладовищі вже порядок. Чисто. Залишилися тільки дерев'яні хрести і камінь. Навіть хрести із залізних труб пішли у діло, – сказав Костик і нагнувся до свічки, щоб припалити зім'яту сигаретину, яку він тримав під лижною шапочкою, і вона відвільгла.

Він важко сапав, і язичок свічки блимав, відхиляючись від нього. Мізинець правої руки відчепірівся, під нігтем чорніла півдуга мастила.

– Ще якби тиждень ніхто в Теклівці не одкинув ратиці, то й не зазирнуть на кладовище, не побачать нашої роботи. А тоді побалакають, сипнуть прокльонами і забудуть, – потягнувся Юлько, скинувши догори руки і позіхнувши на весь рот, голосно, по-собачому. – Та й на Сарматському горбі не повинно бути заліза. Дерево і камінь.

– Порядок! Я перекидав увесь метал у кузов самоскида і той попер на Винницю. Ось грошва. Двісті гривень. Якраз по два «Грушевських» на носа. Один моему пацанові, бо вже тиждень не виходить на вулицю, старе пальтечко розлізлося, а на нове нема грошей. Другий «Грушевський» – на пійло для сільських телиць. Пішли на дискотеку та виберемо собі. З тих, що одна на одну лізуть.

Всі три корівники за селом вже розібрали меткіші селяни, зняли двері, повиймали вікна, зірвали шифер і крокви. У рахунок заборгованої за два роки платні у колгоспі Юлій самочинно приватизував хатку тваринника, напхав у пацючачі нори битого скла, обшив бляхою двері й почепив здоровецьку колодку. Має офіс. Правда, без

телефону, обрізали і за хабар віддали якомусь дачникові на хуторі. Хай балакає.

Сюди, на дерев'яний лежак, покритий поролоном, старою цератою і брезентом, він водить сільських дівуль і молодичок. Пригощає самогоном і настоянкою з маковиння. Задуває свічку і – «грудьми на амбразуру». З настанням зими він під'єднав до електролінії два нелегальних, ледь видимих із вулиці дроти і поставив у кутку саморобний обігрівач. Яюсь сп'яну жбурнув на рожевого «цапа» болоньйову куртку, і вона спалахнула, мало не спаливши всю хату. Тепер пантрує і накрив нагрівача іржавою бляшаною кабіною від «Володимирця». Житуха.

У другій кімнаті прохолодніше, але там – робочий кабінет Костика. Просто на підлозі настелено соломи і накрито поліетиленовою плівкою з колишніх колгоспних парників. Вікно затулене з вулиці руберойдом, а зсередини завішане мішком. Конспірація. Ніякий артналіт не страшний.

– Я заскочу додому. Віддам гроші на пальтечко пацанові. По дорозі куплю в генделику пару «гранат» і цукерок. А ти заглянь на дискотеку і жени на ферму дві телиці. Тільки без тріпача. Набридло таблетки жерти. Печінка здулася.

Юлько вимкнув обігрівач, почепив колодку на двері, і вони вскочили в кабіну «Беларуса» з погашеними фарами, що тихо пухкотів у розкритому корівнику, пострілюючи соляровим димом. Кость протер рукавом бушлата спітніле скло, поправив сплюснуту куфайку під гузицею, надибав першу швидкість і навпрошки, тримаючись ледь видимого, його ж таки сліду, який присипало снігом, поїхав до села.

Донедавна вони вперто ворогували між собою.

У десятому класі Юлько тупо закохався у семикласницю, найкращу шкільну, районну і обласну танцівницю Сою, яка приносила Теклівській школі славу на всіх шкільних олімпіадах. Біда була в тому, що Софія Хрестолубська не мала у Теклівці партнера-танцюриста. Тому змушена була виступати сама. Причому, щоразу імпровізуючи, вигадуючи якісь нові «фіглі». Ніби падала

на кону, але, виявлялося, що так було задумано. Вона прудко злітала на ноги і ще гарячковитіше танцювала. Коли її запитували, як це їй вдається, звідки у неї цей талант, вона жартома наспівувала слова із давно забутої у Теклівці пісні: «Ми кривого танцю ведемо, кінця йому не знайдемо...»

Юлько ходив за нею назирці у школі, випантровував на вулиці. Здурів хлопчисько. Вирішив: якщо не одружиться з Сонею, застрелиться з дідового дробовика. Щоб привернути її увагу – покинув школу. Майже рік, аж до призову у військо, займався єдиним – сам для себе любив Соню, чекав, поки вона підросте, щоб взяти її заміж, любити і дивитися, як вона танцює. Для нього. Він готовий був працювати, як каторжник, заробляти гроші, утримувати домашнє господарство, щоб бачити, як вона танцює. Для нього, бо вона – його.

А її однокласник, пацан Костя уже жив з нею із дев'ятого класу. Сидів з нею за однією партою, часто бив її по руці, коли під час уроку підсовувалась до нього, розстібала «блискавку» на штанях і просовувала туди свої тонкі пальці. Іноді Костик не витримував, прів і червонів, і вони тікали з уроків. Про це знали або здогадувалися вчителі, однокласники та батьки. Ровесники тихо заздрили і випитували сороміцькі тайнощі, а старші байдужо розводили руками: свобода і демократія, нове життя, в якому ми нічого не петраємо... Бо ж кривого танцю ведемо, кінця йому не знайдемо... Юлько переконав себе: брехня! Вона буде моєю жінкою.

Юлько пішов до війська, писав Софії листи, у яких погрожував дезертирством, якщо вона не дочекається його. Софія ці листи віддавала Костикові, не читаючи. Іноді просила: розкажи, чим він там погрожує?

Із срібною медаллю, пишними рекомендаціями педради школи, з товстою папкою почесних грамот і вирізок із газет Софія поїхала вступати до Київського Національного університету Культури, де хоч і паршивенько, але навіть ректор співає і, кажуть, танцює. На попередньому творчому

відборі навіть два члени кафедри хореографії заляскали у долоні, а один мініатюрний дідок сказав, що вона вже готова до роботи в ансамблі Вірського. Нова хореографічна зірка України на межі тисячоліть!

У студенському гуртожитку, де вона жила під час іспитів, їй заздрили абітурієнтки, що вона вже може вважати себе студенткою. Соня склала два іспити на «відмінно», та на останньому, з англійської мови, майже нічого не запитуючи – кинули «трійку». У неї всеодно був прохідний бал, і вона поїхала до Теклівки, бо дуже забанувала за Костиком і батьками.

Костик складав іспити до політехніки у Винниці, і його провалили вже на другому усному іспиті. Кілька днів Соня щосили заспокоювала його, потурала усім його примхам. Голими купалися у нічному ставку, лише в купальнику танцювала для нього під музику із транзистора на леваді, на сизій від роси траві. Любила гарячковито і віддано. І клялася, що в Києві не зрадить його, щодня писатиме листи довгі і гарячі, як танго, що часто приїздитиме до нього, бо він у неї – перший і останній, як життя. Вони не розлучалися ні на мить. До обіду копали картоплю у Сухостоїв, а по обіді – у Хрестолюбських. Допізна купалися у теплому ставку. Ішли на дискотеку під церквою. Соня танцювала тільки з Костиком, але іноді, коли він аж надто заважав їй – кидалася у танок сама. І тоді всі розступалися, відходили вбік і вибалушували не неї очі. Навіть студенти, які добували свої канікули і дивилися на селяків звисока. Костик любив після цього на очах у всіх обняти Соню за стан і гордо вести її на дідів сінник. Зірку з теклівського небосхилу, яка ось-ось присвітить усій Україні. Його зірка.

Софії прийшов виклик на навчання. Вона зарахована студенткою першого курсу хореографічного факультету. Тільки до першого вересня треба внести чотири тисячі гривень за платне навчання. У батьків була лише корова, яку ще треба продати і виторгувати хіба що тисячу.

Щоб ніхто не бачив її сліз та істерики, вони з Костиком зачинилися на порожній фермі, у покинутому будинку

тваринників, взяли вина, яблуку, ватяну ковдру і транзистор. Софія вперше сама випила пляшку «Кагору», повертіла приймача, знайшла якусь тягучу, як мед, мусульманську музику і заходилася танцювати. Костик захоплено дивився на неї, танув, як віск свічки, запаленої з обох боків. Переймав її, щоб обняти, притиснути її тіло до себе, намацати губами її уста, але вона відштовхувала його і танцювала далі, заточуючись і тримаючись за давно небілену стіну...

– Ми кривого танцю ведемо, Костику, кінця йому не знайдемо!

Наступного дня, вранці, вони приземлились. Треба було починати жити, як усі в Теклівці.

Кость влаштувався на курси водіїв і трактористів у Тульчині, а Софію взяв на роботу власник автозаправної станції на винницькій трасі, за шість кілометрів від Теклівки.

У приліску біля станції він напнув ротний намет, в якому облаштував літній шинок. Генделик працював скільки треба, сподобався всім окільним «товаришам» (так називали себе голови колгоспів, які вже перейменувалися в голів товариств із обмеженою відповідальністю – «ГзОВ»). На заправці вони зливали бензовози колгоспного бензину, до генделика привозили свіже колгоспне м'ясо, гречку, крупи, цукор, яйця, картоплю. Одні брали готівкою, інші мали свій відкритий кредитний рахунок у шинку. Тому гуляли тут широко і вільно, не боячись ніяких райкомів. Софійка капарила їм наїдки, дзенькотіла пляшками і чарками, навгадь складала рахунки і давала їм на підпис, і вони підписували не дивлячись, лише намагаючись погладити Софію по дупці чи шаснути п'ястуками по литці.

Тут вони замочували угоди з посередниками, святкували дні народження, возили сюди любасок і потрібних людей. Буяло справжнє, вільне від очей колгоспників, життя, в яке одразу ж влилася Софія, котру Генрик Безкоровайний взяв із двомісячним випробувальним терміном. Коли гості опівночі роз'їжджалися, вона хутенько мила разовий

пластиковий посуд, підмітала недопалки, порожні пачки від сигарет та загублені копійки і візитки. Заходила за ширму в наметі і падала на пружинний диван, що стояв на чотирьох пеньках. Ледь торкнувшись щогою подушки, засинала від втоми.

Перший тиждень хазяїн її не лаяв, здебільшого вчив, суворо підказував і кивав пальцем, від'їжджаючи вишневим «джипом» до дружини в райцентр. На другий місяць випробувального строку голови колгоспів та їхні гості справляли Івана Купайла. Навезли харчів, Софія насмажила відбивних, накришила салатів і ввихалася біля довжелезного дубового столу. Пан Генік балював також, власноручно налив Софії кілька чарок «Немирівської» і простежив, щоб випила до дна. Кілька «товаришів» приїхали з коханками, серед яких були і Софіїні ровесниці з окільних сіл, голови колгоспів танцювали з ними, обіймалися, церемонно давали припалити сигарету, виводили в ліс на «кисень», лестили Безкоровайному.

Від «Немирівської» і від втоми Софія ледве трималася на ногах, але усміхалася й бігала біля гостей, позиркуючи на хазяїна: бачите, як стараюся, як годжу всім...

На світанку останні гості похитуючись вийшли з генделика. Безкоровайний сказав, що поспить кілька годин у «джипі», котрий стояв за шатром між дубами. У Софії не було сили приборати в шинку. Вона зайшла за ширму, впала на пружинний матрац, натягла на себе ковдру – і густомедовий сон-літепло проковтнув її стомлене тіло. Все гаразд, майже півтора місяця випробувального терміну вже минуло, подумала вона, і свідомість її заснула також.

...Костикові руки гладили їй перса, живіт, стегна. Знайомі і теплі руки. Гарно так. Ноги її виструнчилися і розкинулись самі. Її найінтимніше місце, де завжди тепло, волого і таємничо, вони з Костиком називали «сонькою». Зараз Костик пестив «соньку», яка повільно піднімалася на вершину таємничого блаженства, мліла й напружувалася, і прагнула чогось ще вищого, дурманнішого, рідкіснішого, але реального. Кость бачився їй наче кризь

пелену туману. Теплого, як пара, і густого, з непрогляддю й маревом, але це був він, її Костик, лише сьогодні чомусь такий сильний і впертий, і важкий. Мабуть таки страшенно втомилась. Навіть танцювати не хочеться. Ну, бери вже, бери. Я хочу. Лише не буди мене. Бери обережненько і ніжно, щоб я могла трішки відпочити, бо через кілька годин – знову робота. А це – не танці.

Єство її відкрилося повністю, і Костик увійшов у нього переможцем. «Сонька» затріпотіла й кинулася йому, тріумфаторові, назустріч. Аж зайшлася лоскітливим щемом і солодючим буйством. Софія крізь сон все піднімалася й піднімалася до небес, до п'яних висот. Над Теклівкою, над світом. Вище, вище! Тіло її конвульсивно затріпотіло, сягнуло аж самого раю, його сліпучого блиску, співу неземних птахів, рятівних крапель водограїв, розкішних квітників. Крізь сон вона зойкнула. І полетіла на землю. Упокорено і спокійно, знаючи, що там їй підставить руки Костик. І – впала на пахку хмарину, і – заснула. Ми кривого танцю ведемо, кінця йому не знайдемо...

Костик чомусь ще довго вовтузився біля її тіла, гладив і м'яв груди, живіт, добував з неї короткі спалахи минушого щастя й дурману. І вона впала на самісеньке дно втоми і сну.

Прокинулася від поклику першого відвідувача шинку, що зайшов до намету. Вона злякано стрепенулася. Шаснула руками по тілу: гола-голісінька! Ще раз. Таки гола. Розплющила очі: де я? Що зі мною? Чому лежу не на матраці, а на долівці, на колючій ведмежій шкурі? Ліфчик під ліжком, плавки на голому матраці... Де Костя? З ним я роздягалася сама, акуратно складаючи білизну під подушку, щоб потім не шукати.

– У нас ще зачинено! – гукнула вона крізь ширму і підхопилася на ноги. Її тіло рясніло синцями, поперек отерп і був наче замороженим, як тоді, коли на операційному столі їй під наркозом вирізали апендикс. Тремтячими руками нап'яла плавки. Заламавши руки за спиною, намагалася застібнути ліфчик, але всі гапlickи

були одірвані. Ледве знайшла під ведмежою шкурою пожмакане плаття.

Все. Напилася вчора. Заробила грошей, дурепище геклівське. Хазяїн вижене, як шкідливу кішку. Не було гут Кості. Був хтось інший. Може, якийсь «товариш» повернувся. А як дізнається хазяїн? Софія хапливо вмилася, розчесала кібляки помаранчевого волосся. Мокрою долонею розправила зім'яте плаття. Відкрила клапан-віконце у солдатському наметі: джипа не було.

Не Костик. З ним все було інакше. Після Костика їй хотілося ще і ще, і ще, але щоб він пантрував, аби вона не завагітніла. Навіть тоді, коли вони, видуривши у батьків усеньку ніч, ховалися в бабуні на сіннику і любилися до ранку, наслухаючи шурхіт і писк мишей, посьорбуючи кріплене вино і покуруючи «Приму». Зараз їй не хотілося нічого, «сонька» завмерла і занишкла в якомусь м'ятному сп'янінні – роби що хочеш, Софіє, але мене не чіпай, дай відпочити.

Страх накочувався на Софію, вона тремтіла від нього. Почувалася втомленою зараз ще більше, як тоді, коли засинала. І цей абсурд, ця ірреальність розчавлювала її: хто? Чи знає про це хазяїн, чи довідається про це Костик? Ми кривого танцю ведемо...

Згортаючи ведмежу шкуру, вона згадала, що саме таким хутром було встелено багажник джипа. Як вона потрапила сюди? Та на заправку заїхав рейсовий автобус, до шатра зайшла юрба пасажирів: сто грамів, кави, бутербродів із сервілатом, гальбу пива, мінералки... Хай і останній день, але треба працювати.

Пізно ввечері, коли в шатрі стояв дим, гомін, запах смажених біфштексів, горілчаний дух і спека – приїхав хазяїн. Вивантажив ящики з горілкою, ковбасами, помідорами, шинкою і водою. Помив руки біля шаплика. Причесався.

– Ну. Як? – запитав Євген Григорович, витираючи руки і тугіше застібаючи пасок штанів.

– Нормально! – зляку прожебоніла Софія, не дивлячись хазяїнові в очі.

– У нашому ділі буває або геть погано, або дуже добре, колего, – сказав Євген Григорович. – Погано і добре – це не наш стиль.

Софія злякалася ще більше: що він має на увазі? Справи в генделику?

– З вами, Євгене Григоровичу, ні погано, ні добре бути не може. Лише – вищий клас! – відповіла Софія, перевертаючи на пательні відбивні. З таким хазяїном – тільки вищий клас!

Геник зайшов за високий рундучок бару, твердою, як ведмежа лапа, рукою згріб її маленьку, але пружну і спокусливу дупцю, якою вона гордилася і яку підкреслювала одягом в обтяжечку, сказав:

– Твій випробувальний термін сьогодні вночі закінчився. Отримала «добре». Лиш не лінуйся, допомагай мені. На ліжку візьмеш білий джинсовий костюмчик. То для тебе. Сьогодні відсипайся. Я поїхав додому.

Софію вдарила солодка млість, їй так хотілося трішки потанцювати. У білому джинсовому костюмчику. Самій, посеред намету. Для себе, для душі, яка чомусь стала німіти, наче її вже й нема.

Прокинулася й нагадала про себе «сонька». Софія полегшено зітхнула, налила собі келих шампанського, випила і понесла клієнтам гарячі відбивні. Хай жеруть, а я поміряю білий джинсовий костюм. Заробила. Добре «соньці» і мені не зле. Тепер Софія відчула себе господинею в шинку. Підливала «товаришам» замість дорогої «немирівської» дешеву «московську», сміливо заокруглювала рахунок удвічі, і вони підписували, ласо поглядаючи на її великі, хиткі груди. Із готівкової виручки без страху взяла собі сто гривень і тому не відчувала ні втоми, ні гризоти. Зар-ро-била. І почуваю себе людиною.

Наступного дня приїхав по харчі і на побачення Кость. У шинку були відвідувачі, Соня відвела його за ширму, поцілувала, крутнулась перед ним, щоб побачив, як туго облягає її тіло білий джинсовий костюмчик.

– Я на роботі. Цілодобово. Лишень у понеділок маю вихідний. Приїдь у наступний понеділок, тоді поласуєш. І потанцюю для тебе, тільки для тебе. І для душі. – Налила йому чарку, заколотила кави, дала бутерброд і сторожко наслухала, чи не підїхав хазяїн. Дозволила, щоб Костик розстібнув два гудзики на джинсовій блузці і поцілував між грудьми у солодке місце.

– А що це в тебе за синці на грудях?

– Несла ящик із ковбасами і впала. Ящик – на мене, – легко і бравенько збрехала вона, знаючи, що він повірить. – Ми кривого танцю ведемо...

– Дивись мені, бо голову відкручу. Позич пару червінців, бо у батьків бідота. Сяду на трактор – оддам.

Софія аж втішилася від цього прохання. Дала йому сотню, три пляшки горілки, дві палиці сервілату і блок «Прими». Кость примуцував пакет із дарами до багажника велосипеда, наспіх обняв її і помчав у Теклівку. Шикарну жіночку матиму, тішився він, налягаючи на скрипучі педалі. Ох і побалюємо з моєю однокурсницею «ХТЗ» – Харченко Тетяною Захарівною, тепер я виставлю могоричару, а то все вона і вона.

Кілька днів хазяїн мотався у справах, добував пальне і будматеріали для спорудження цегляного зимового шинку.

Софія встигла заспокоїтися і відчутти себе хазяйкою. Відвезла мамі двісті гривень, щоб та віддала борги, позичені на випускний вечір, купила ікону Божої Матері (пообіцяла мамі, що куплять із її першого заробітку) і заплатила за світло. Татові подарувала десять банок пива і пластикову півторалітрову пляшку назливаної з недопитих чарок горілки.

У неділю ввечері, коли Софія вже не чекала хазяїна, він появився з тильної сторони намету. Ввійшов сам, а за ним вкотилася велика діжа на двох ногах із короткими, обвислими, як ринви, руками. Все в цього літнього чолові'яги було круглим: голена голова, живіт, плечі, розтоптані туфлі. Розчепірені сардельки пальців.

– Приймай, Софіє, нашого податкового бозю, колишнього першого секретаря райкому Віталія Вікторовича. Викладай усе, що маєш, – сказав Євген Григорович і ледь підморгнув Софійці. – І з реактивною швидкістю.

Софійка ввихалася з останніх сил, завалила стіл салатами, шинкою, оливками, крабовими паличками, цитриною, оселедцем в олії. Налила коньяку і заходилася смажити відбивні. Хазяїн захоплювався її поглядами й млявими усмішками. Пили розмашисто, їли шумно, по-свинськи переводячи дорогі харчі. Хазяїн упав біля діжі, ганяючи Софію то за помаранчевим соком, то за печінкою тріски, то за натуральною кавою. Послав її, щоб забрала всю виручку в оператора заправочної станції, звелів відрахувати три тисячі й запакувати у конверт. Бачила, як він той конверт передав дядькові, який вже посоловів і з'їжджав на бік, наче недбало складена на віз копиця сіна. Тоді покликав Софію за ширму і проказав:

– Я згоратиму від ревнощів, але треба йому віддатися. Даремно я купив тобі джинсовий костюмчик. У ньому ти запалиш і телеграфний стовп. Загорівся податківець. Вернув гроші, а хоче тебе. Віддаю половину тобі, півтора тисячі одразу. Давай, тільки не довго. – Безкоровайний тицьнув їй за пазуху гроші і втер серветкою губи. – Не впирайся, бо він квапиться додому.

Софія враз здерев'яніла, але Безкоровайний уже вийшов і за ширму вкотилося барило. Спітнілими пальцями намацало в темряві її обличчя, дихнуло перегаром і часниковим духом, пихнуло її на скрипучий матрац і впало на неї. Софія вп'ялася нігтями в його жирні плечі, сплела ноги й одвернула обличчя. Він сопів і перекачувався на власному пузі, слинив блузку і сукав ногами.

– Дядьку, давайте іншим разом. Я сьогодні хвора. Нащо я вам сьогодні? Приїздіть наступного тижня, дядечку. А хазяїну скажіть, що все нормально. Як рідного батька вас прошу...

І барило затихло. Довго зводилося на ноги, в темені

шукало свої туфлі й покотилося у намет, де сидів Безкоровайний.

– Візьми сюди об'їджену сільську молодичку, вони ж усі без роботи зараз, а чоловіки спилися. Нащо тобі ця хвора дитина. «Дядьку, дядьку, давайте на тому тижні». Що ти мені підсунув? Воно ж хворе. Я тобі дам кандидатуру. Давай конверт назад і завтра привозь звіт...

– Софія почула це, вийняла гроші з-за пазухи, поклала їх на ляду. Вискочила з намету через запасний вихід, схилилася на капот джипа і заридала. Чекала, що хазяїн її заспокоїть, пригорне, на руках занесе на матрац.

Скрекотала сойка на узліссі та репетували жаби в обмілілій копанці. Пролітали машини по трасі.

– Через п'ять днів закінчується твій випробувальний строк, – почула вона голос Безкоровайного. Він тягнув до машини барило, допомагав йому всістися на заднє сидіння джипа, що враз перехнябився набік. Софія одійшла під намет, колеса рвонули траву і щербінку.

– От і все. Натанцювалася. Безробітна! – сказала вона вголос, стискаючи подушку на матраці і даючи волю сльозам.

Наступного дня під вечір Безкоровайний і барило привезли з собою тіточку, ледь молодшу від Софіїної мами, з копицею фарбованого волосся, з глибокою розпіркою на правому стегні, з манікюром і глибоким декольте на вишитій блузі. Поки хазяїн сам частував податківця, Алла Петрівна перерахувала пляшки, переважила ковбаси, оглянула холодильник і стала за ляду.

– Якщо не матимеш на хліб – приходь сюди щоп'ятниці ввечері. Так сказав Євген Григорович. Тільки здоровою приходь, – проказала Алла Петрівна і понесла до столу грубо нарізану шинку.

Софія йшла до Теклівки всю ніч і прийшла додому, коли мама вже доїла корову, а тато запустив січкарню, запихаючи в її пельку свіжу конюшину.

Кілька тижнів поралася в хаті, хліві та на городі, не виходячи з двору (хай думають, що я працюю в шинку).

З'явилася лише на проводах Костика до армії. Затанцювала з ним кволеньке танго у натопті, схиливши голову на його плече. Потім байдуже віддалася йому в нескошеній кукурудзі. Біжком, між примітивними тостами, не встигнувши хапнути радості.

– Повертайся та будемо разом шукати кінця кривого танцю.

Костик від'їхав, а Юлько через кілька днів повернувся з війська.

Зголоднілий за ласкою, напористий, рішучий. Позичив у когось мотоцикл з люлькою, підкотив під ворота і запросив Софію до шинку на трасі. Якби не сказав куди – не поїхала б. Алла Петрівна лінькувато кинула на стіл салат із несвіжих помідорів, зібраних із недоїдків (Софія це вгадала, але промовчала), гупнула пляшкою без акцизної марки. Юлько припрошував Софію, сам бігав до рундука по воду, пельмені, каву. Від нього пахло вітром, бойовим порохом і трішки казармою, він чманів від Софії в білому джинсовому костюмчику, нервово торкався то її плеча, то стегна, то руки. Софія пила нарівні, зухвало гукала Аллі Петрівні, щоб та швидше подавала замовлену горілку і солодке.

Коли Алла Петрівна сказала, що закриває шинок, Софія наврепилася, замовила ще пляшку горілки і відбивні, бо генделик працює цілодобово. Вона жадібно пила чарку за чаркою і дорешти сп'яніла. Юлько виніс її з шатра, посадив у люльку мотоцикла і повіз у Теклівку. Мотоцикл вкотився на його подвір'я і стих. Юлько гаркнув на маму, яка вийшла йому назустріч, заніс Соню у велику кімнату, вмонтував на ліжко з високими подушками. Роздягнув, роздягнувся сам, викурив сигарету, напився води з відра і – оженився на Софії.

Вранці, коли Софія ще спала, згорнувшись калачиком і, облизуючи пошерхлі, з кривавими тріщинками губи, Юлій відвідав її батьків і попередив, що весілля буде наступної неділі. Таке ж попередження він зробив голові сільради, залишивши йому пляшку горілки, і попові Борисові, пообіцявши з весільних грошей покрити бляхою дзвіницю.

Уже ввечері Теклівка знала, що Соня Хрестоловська перейшла жити до Юлька Каніковського, що Юлько свого домігся, а Костик, мабуть, таки втече з армії і появиться на їхньому весіллі з автоматом. Чекали гульбища. Недовго залишилося, щоб випити і закусити та вдарити лихом об землю...

Було б звичайне теклівське весілля, якби молода не напилася і не стала сама одна танцювати, приспівуючи: «Ми кривого танцю ведемо, ой. Кінця йому не знайдемо, ой». Вона танцювала, звиваючись, як гадюка, завмираючи і похитуючи лише стегнами, цілувалася з парубками, жбурляла вельон собі під ноги, наливала дядькам самогону, істерично сміялася і плакала, поривалася зачинитися в хліві, кидала помідорами в музикантів. Коли гості ревли «Гірко!», вона падала на Юлька, ловила його уста і болісно, до крові кусала його губи.

Шість днів вона не появлялася на людях, вилежувалася на ліжку у великій кімнаті. Юлько подавав їй кріпленого вина у пластиковій чашечці і холодцю, що залишився від весілля. Лягав біля неї і не вірив собі, що Софія вже його дружина, що він може мати її скільки заманеться. У себе в домі. При татові і мамі. Навіть посеред дня.

Закінчилися весільні харчі, і Юлькова мати зарізала останніх курей.

Осінні холоди залізали до хати, а з ними і холодна сірятина буднів. Софія і Юлько без роботи. Батьки на колгоспні трудовні отримали по мішку вівса та по літрі олії. Електрики відрізали світло за несплату. Софія думала про своє: від кого вона завагітніла? Від Безкоровайного ввісні? Від Костика в кукурудзі чи від Юлька? Але – понесла. Млоїть, смакують кислі помідори і не настали «революційні свята».

– У моєму череві твоя дитина. Чим будеш її годувати, у що одягнеш, тату? – спитала Софія, тручи буряк для підсвинка, переборюючи нудячку, що стояла під горлом.

Юлько до Різдва шукав роботи. У Теклівці все мертве і пропаще. У колгоспі на чотири грузовики чотирнадцять

водіїв, а бензину – тільки для «УАЗика» голови. Нарешті впросився вантажником у райцентрівський млин, вергав мішки з борошном і зерном. Першого місяця заплатили, що якраз вистачило на проїзд автобусом, а за березень дали півмішка борошна другого гатунку, з якого Софія два тижні пекла коржі і ліпила вареники з капустою та картоплею. У квітні власник млина дав Юлькові мішок висівок і поїхав по селах скуповувати зерно. Знайомий водій із пекарні саме приїхав по борошно, мірошник оформляв у конторці накладні, і Юлько встиг жбурнути у кузов дев'ять зайвих мішків.

– Одтарабань у Теклівку до мого двору. Один мішок – твій, – шепнув він водієві і пішов заговорювати мірошника, щоб той не став перераховувати вороки. Задурих соромицьким анекдотом, обійшлося.

Водій, взявши документи, рвонув із двору, а Юлько наносив міхів із пшеницею до коша, підмів борошняний пил у млині, спакував свій робочий, зашкарубий від поту і борошна, одяг і сказав мірошникові:

– Все. Баста! З мене вистачить. Заробив. Ні за що й додому доїхати. Хай шукає ще дурнішого. Жінка в тяжі, не можу яблуко їй купити...

Поки Юлько чекав на трасі водіїв-теклівчан, поки дістався до Теклівки – у дворищі вже хазяйнували мільтони, випатрошуючи все з комори, шафи, бабусиної скрині. Софія кидалася з кулаками на лягавих і кричала:

– Куплені сліпаки! Підіть у генделик на заправці! Голови колгоспів крадуть цілі цистерни бензину. Крадуть машини борошна, корів і свиней, продають за безцінь гаражі і комори, а ви не бачите. А я в тяжі і голодна! Голодна я!

Юлько хотів утекти, але ззаду йому заламали руки, рубонули краєм долоні по карку, одягнули кайданки, вкинули у машину.

Бігала по дворищі мама, вириваючи з рук міліціонерів старого дідового дробовика, Софія намагалася зірвати погони з кітеля лейтенанта.

Юлько все це бачив, але нічим не міг зарадити, сидючи в загратованому відсіку міліцейської машини. Лише дивився, як мільтони одступили за ворота. Як водій із млина разом з рудим старшиною повкидали на вантажівку мішки з борошном, довго обтріпувалися від білого пилу міліцейським кашкетом. Як рудий довго мочився під задне колесо. Хряпнули дверцята уазика і лише тепер Юлій усвідомив: біда! Велика біда.

У напівтемній камері стояв густий і спертий дух перегару, поту, часнику і сечі.

Лежак зайняла біла худенька наркоманка. Навіть у цій сутині було видно, що воно зовсім юне, мабуть, школярка. Її рука досягла до Юлька і тягнула його за полу піджака до себе, але він відсовувався. Двоє сільських хлопців сиділи, припершись плечима одне до одного, на цементованій долівці і шепотілися між собою. Вони обчистили сільський магазин, напилися горіляки, і дільничний взяв їх вранці сонними, як дітей у яслях.

Черговий райвідділу лукаво повідомив Юлькові, що він має право найняти собі адвоката перед першим допитом.

– Я за три місяці заробив лише кілька мішків погаченького борошна. І того б не дали, якби сам не взяв, – скрушно зиркнув на прилизаного капітанчика з університетським значком на кітелі Юлько.

Слідчому на ранковому допиті Каніковський розповів усе як було, але попросив занести до протоколу й інше. Що власник млина Боровик без будь-яких документів меле головам колгоспів десятки тонн зерна, нелегально вивозить борошно до Росії, даючи хабарі митникам, а потім ділиться з головами виручкою. (Номери машин і назви колгоспів були записані у нього олівцем на чистих сторінках паспорту, то він наполягав, щоб усе це було в протоколі). Що вночі млин працює на краденій електроенергії. І що кожного тижня Боровик відправляє до пекарні машину борошна без накладної, а директор пекарні, не ховаючись, розплачується з ним «зеленими». Що Боровик платить податі районному податківцю, прокуророві, пожежникові,

санітарному лікареві. І що про все це Юлька розкаже на суді.

Цього слідчий не вніс до протоколу, а Каніковський відмовився його підписати. Юлька знову завели до камери, куди поселили ще одного дядька, який здорово підрізав свого кума, застукавши його зі своєю жінкою в домашньому льоху на картоплі, яку треба було за кілька днів садити.

– Я б і не здогадався, бля, думав, що її дома нема, але чую, бля, лічильник сильно мотає, хоч, бля, нічого не ввімкнено, бля, холодильник давно, бля, згорів. А тоді, бля, побачив, що вимикач від погребя, бля, увімкнено. Я, бля, туди. А двері, бля, чимось підперті. Вимкнув їм, бля, світло. За ножаку і туди. Наліг, бля, на двері і ножем, бля, у темноту. А ножисько, бля, кумові під лопатку вліз. А жінці, бля, хоч би й що, вискочила з погребя, і в міліцію заявила. Тепер мене посадять, а вони, бля, не в погребі, а в хаті зачиняться, бля... і вона свої немиті ноги з рудими нігтями – аж під стелю, бля...

Софія погнала велосипед на заправку.

Пам'ятала, що Боровик часто бував у шинку з молодою дівулею, яка годиться йому в дочки. Шикував. Смітив грішми, верховодив, із своєю довготелесою кобилницею одного разу навіть займав ліжку за ширмою. Геник був із ним на рівних. Однак, Безкоровайного не застала. Алла Петрівна насторожено й гидливо оглянула вже округлий Софіїн живіт:

– Нема. І довго не буде. За кордоном відпочиває з дружиною і сином... Там довго валялися твій рушник і нижня білизна, я викинула на смітник. Візьми ось двадцять гривень і купиш нове.

Софія вийшла із новозбудованого цегляного ресторанчика «Коровай». Виїхала на трасу. Повернулася і забрала двадцять гривень, бо дома не було ні копійки. Хоч на дорогу матиме, щоб з'їздити до Юлька.

Вона крутила педалі, важко дихаючи і витираючи піт подолом маминого старенького плаття (ні в джинсовий костюмчик, ні в свій дівочий одяг вона не влазила), і душа

її закипала, заповнюючи злістю усе тіло. Вони, ці опасисті бугаї, бісяться з жиру, дурної грошви і дурної крові. Вони беруть нас, як одноразову пластикову чарку. Вони вкрали у нас все і за крадене купують наші тіла. Звідси і «кривий ганець», і відсутність його кінця...

Мовчи, хвойдо! Ти ж не подряпала пику Безкоровайному ні тоді, коли він товкся по тобі, ні тоді, коли розплатився з тобою костюмом, ні тоді, коли підстелив тебе діжі-податківцеві. Може, і дитина буде схожою на Геника. Чому ж ти, Сонько, стала такою праведною і справедливою лише тепер, коли життя кинуло тобою об землю? Ставши за барний рундук і заховавши за ліфчиком першу вкрадену у п'яних клієнтів десятку – ти повірила, що вже тримаєш ангела за лапки. А далі ти вже просто не чинила опору, бо гроші самі текли до рук.

Випила б тоді ще пару чарок горілки, заплющила б очі і нехай би пововтузився біля тебе податківець. До «соньки» він би не добрався із своїм черевом і тебе б не розчавив, як асфальтовий каток. А Геникові б сказала: ваше прохання виконала і водночас залишилася вірною вам, господарю. І не підстаркувата, затинькована помадою і пудрою Алла Петрівна гребла б гроші до сумочки з крокодилячої шкіри, а ти. І чекала б Костика з армії. Поки повернувся – ти б уже й хату, і меблі, а може, й старого «жигулика» купила. І не вбуло б ні тебе, ні «соньки». Так тепер живе більшість жінок і дівчат у нашій незалежній. Але ж ці норми нав'язали нам вони, бо влада з ними, вона існує за їхній рахунок, тому й оберігає їх. Їм дозволено красти на десятки тисяч, а Юлько лише взяв своє, зароблене горбом. І його посадять. Вже – в кайданках. Були б у мене гроші, я б ще до вечора Юлька викупила.

Був би Геник, я б сказала, що у мене дитина від нього, хай відкуповується, бо народжу і принесу дитятко до його дружини. Хай сам викупить Юлька – тоді я мовчатиму. Поки Безкоровайний повернеться, Юлько отримає строк і за ним зачинять двері в'язниці. Що ж, буйненько провела молодість, курвочко. Збирай плоди...

Вона вел велосипед руками, бо дорога пішла під гору Чула, як час від часу дригається дитя в її утробі, ніби ніжкою хвиляє там. Хотілося кислої помідорини або й розсолу на нахильці з трилітрової банки. Хоча б газованої водички з холодильника, хай би теплої, бо дуже марудить на грудьми. Юлько за ґратами, а я з дитиною – на вулиці. Нароблю пелюшок із старого простирадла і дам цицьку, сама їстиму картоплю із смальцем – більше нічого нема.

Трасою летіли авта. П'ятниця. Винницькі і тульчинські дачники перли на свої городи. На дахах і з-під незачинених кришок багажників стриміли саджанці, у причепах стояли вулики. Здоровецька собача мордяка вистромилася з вікна, з роззявленої пащєки скрапувала слина і її підхоплював весняний вітер. Господи, мені б їхні клопоти зараз, подумала Софія, і дитя знову фацакнуло ніжкою у її череві. Дорога пішла до низу, Софія сіла на велосипед, і він покотився по тряскій, всіяній шутром обочині.

Слідчий Орнацький коротко доповів підполковникові про справу крадіжки у млині.

Учора йому зателефонував колишній однокурсник Едуард, який прижився в обласному управлінні Служби безпеки і запропонував Ігореві «трьохсотого «Мерседеса» з вилучених при конфіскації майна. Ігор вже забув про своє прохання, а Едуард пам'ятав. «Приїзди негайно, бо я ледве тримаю у своїх руках цього звірюку. Тут до нього знаєш яка черга? Всього шість тисяч доларів. Колір: сніжна королева з іскрою, на спідометрі п'ятнадцять тисяч, шкіряний салон. Накрили наркомафію. Вважай, що задарма візьмеш. Чекаю». Треба їхати. «Хонду» перепишу на тещу і подарую синові. Тому квапився Орнацький.

– Гадаю, пане полковнику, що тут звичайне сміття. Боровик полюбився, не заплатив вантажникові за три місяці. Вагітна жінка, хлопець зозла взяв пару мішків борошна. Дозвольте мені переговорити з Боровиком, хай забере заяву і своє борошно. Люмпен, пане полковнику, голодний люмпен. Пострахаємо і відпустимо.

– Тут і коневі зрозуміло. Передай привіт Боровикові. Начальникові райвідділу хтось зателефонував, і він змахнув рукою Орнацькому: іди, працюй... все зрозуміло. Навіть коневі...

Орнацький зайшов у свою прокурену комірчину. Ідеально! Тепер Боровик – моя монополюшка. Підполковничок не зачепився, я подав грамотно. Він своє з Боровика і так візьме. А я своє не маю права прогавити. Він набрав номер телефона млина. Ніхто не бере слухавку. Зателефонував Боровикові до хати. Є!

– Слідчий Орнацький. Негайно треба зустрітися... У Кармалюковому лісі біля криниці. Їду.

Ще якусь годину втрачу, але справа того варта, заспокоїв себе Ігор. Пшакнув на обличчя і в кашкет парфумами, замкнув свою келію. Збіг по вигурканих східцях, навалився усім тілом на важіль стартера: мотоцикл задвиготів і зафоркав димом.

– Біда, Степане Артемовичу! – видихнув Орнацький, доставши води з криниці і хлюпнувши собі на обличчя. Даремно, змив запах парфумів. Нервуюсь. Даремно, подумав він. – Цей ваш Каніковський – атомна бомба, а не сільський вуйко. У нього числа, прізвища, номери машин, фотографії. Навіть поставив у вашій конторці магнітофон і записував розмови. Під час подання свідчень я отерп. Каніковський працював, як агент есбеу. Чітко і професійно. Все це він озвучить на суді. І все повернеться проти вас, Степане Артемовичу. Я зробив для вас, що міг. Викроїв паузу до понеділка.

– Скільки? – запитав Боровик і озирнувся на всі боки.

– Каніковському – нічого, а вам – років вісім із конфіскацією, – відповів Орнацький і ще раз хлюпнув води на лице.

– Три! – випалив Боровик.

– Стаття передбачає більше... Від п'яти і...

– П'ять! І – повна тиша, пане Орнацький!

– З вашого боку не тиша, а – німота. Справа з моїх рук ще не вийшла.

Боровик кинув навстріч Орнацькому спітнілу долоню правиці і обняв його холодними, ніби щойно виліз із льодівника, ручищами. Побіг до чорного «Скорпіона». Довго із-за відхилених дверцят кругло бовваніла його задниця, а тоді він тицьнув Ігореві теплий пакетик і кинувся вмиватися з відра.

– У понеділок я віддам вам заяву Каніковського, де він просить у вас прощення, і поверну ваш позов. І – тиша. Мертва тиша, Степане Артемовичу... Мене викликають до Винниці... в Службу безпеки...

Ігореві здалося, що цього разу мотоцикл завівся сам, як він тільки підійшов до нього. Від'їхавши від Кармалюкового лісу, звернув у лісосмугу, заховався за деревами. Зняв міліцейського кашкета, поклав на сидіння мотоцикла і на дашку з плямою від тім'ячка перелічив гроші. Чотири тисячі дев'яцсот п'ятдесят. Перерахував ще раз: бракує п'ятдесяти доларів. Не біда. Докладу свої...

Орнацький міцно вхопився за роги мотоцикла, хвацько роздрочив його і, здерши правим колесом кору на березі, вистрибнув на ґрунтівку, а тоді й на розбитий за зиму асфальт. Тисячу і п'ятдесят доларів докладу – і «Мерседес»! Сніжна королева... Шкіряний салон... Двигун тільки пройшов обкатку... Треба взяти братів паспорт, щоб на нього зареєструвати. Вважай, «Мерс» упав з неба...

Жаль, що цей сільський люмпен Каніковський не докине потрібну тисячу.

Рядовий Костянтин Сухостій після «карантину» нарешті потрапив на постійну службу на заставі українсько-білоруського кордону.

Хоч і рядовий, але в елітних військах, де всім видають нові українські однострої, виплачують «кишенькові», добре годують і немає гауптвахти. Костю тривалий час тримали на прибиранні казарми, на кухні, на нічних вартуваннях, аж тепер виставляють на основний пост – перевірку документів громадян, які перетинають кордон. Мрія кожного «зеленого кашкета». Можна поморочити голову будь-якому панові, тим більше пані, а ще більше панночці,

бо в кожного або прострочений совєцький паспорт, або відсутня прописка, або не замінена фотографія, або людина чомусь не схожа на своє фото. Причини були відпрацьовані багатьма поколіннями прикордонників, перевірені на практиці, а головне – приносили насолоду (подейкують, що і прибуток) офіцерам, іноді і солдатикам. Костик наслухався про це доволі, але не знав, як воно насправді.

У перші дні нової служби єфрейтор Сухостій браво козириєв кожному громадянину чи громадянці, одним подихом вимовляє своє прізвище, натискаючи на останньому складі – «стій!». Дехто від цього здригався і ніяковіє, завмираючи з паспортом у руці. Костик брав документ, пильно розглядав фотографію, звіряє розмір чола, овал обличчя, довжину носа. Тоді промацує поглядом оригінал. Якщо чоловік зголив чи завів вуса, якщо жінка перефарбувала волосся чи змінила зачіску – він гукає лейтенанта Лесика і непомітно стежив, як той гортає паспорт, бридливо повертає власникові і заперечливо мотає головою. Костик бачив, як людина відходить у лісосмугу, длубається в кишнях і обережно знову підступається до лейтенанта. Лесик бере документ, листає його, наче бачить вперше, знаходить те, що шукав, іде до альтанки і ставить штамп.

Іноді, коли трапляється бізнесмен із солідним вантажем і є якась добра зачіпка, лейтенант боїться брати на себе відповідальність. Тоді веде підозрілого до кабінету майора Шкраб'юка і залишає їх наодинці. Майор сам приймає рішення.

Тепер Костик знає всі ці правила і не завжди морочить голову Лесикові. Якщо літня білоруска їде в незалежну Україну вперше і в неї недавно закінчився термін чинності совєцького паспорта – він приймає рішення сам, але протримавши тіточку пару годин у нейтральній зоні. О, розумниця. Додумалася сама. Погано, що дала «зайчиками», але – прохось.

Костик робив це обережно, в міру, двічі-тричі на день, однак за тиждень назбирувалося грошви, як сміття. Тоді

вони з дружбаном Петрунею йшли у звільнення: чепурились, начищували черевики, наодеколонювались і їхали попутньою машиною до Бреста. Завалювалися до ресторації, а тоді – на дискотеку у привокзальному барі. Та частіше вони з Петрунею відпочивали від служби у рідному прикордонному селі дружбана Кортелісах. Всього десятків кілометрів від застави. Село у роки війни було спалене фашистами, а дві тисячі кортелісців – розстріляно з кулеметів. Дід і баба ночували на далекому картоплиську, то залишилися живі, народивши Петрусеві маму, а батько – з прийшлих, інвалід з дитинства. Село відродилося і лише пам'ятник на братській могилі нагадує про колишню трагедію.

Щосуботи по обіді вони вже молотять у Петруні мамин борщ із баранячою порібринкою. Тоді Петро розкочегарює татового інвалідського «Запорожця», підкачує шини, вимітає сміття з салону. Забирають з собою дві кортеліські дівки і – у «Крайню хату», стилізований лісовий ресторанчик обіч траси Київ–Брест. Обшита пахучою сосною шалівкою кабінка з дубовим столиком. Справжній камін у закутку зали. Народна музичка. Крученики з мамалигою. Танці. Власник «Крайньої хати» доводиться Петруні якимось далеким родаком, часто возить на білоруський бік горілку і продукти. Костик з Петром завжди організують йому «зелений коридор» на кордоні. Тому «Крайня хата» їм, як рідна домівка, то більше, що обідають чи вечеряють тут чужаки, а не кортелісці. Можна забавлятися за повною програмою.

Родак завжди, як тільки вони сідають за стіл, передає Петруні два ключі від готельних номерків на другому поверсі. У цьому ділі у них залізна військова дисципліна: піднімаються нагору по черзі і – рівно на годину. А друга пара доглядає за столиком, танцює, тулячись одне до одного.

Дівки славні. Обидві. Прості, веселенькі, невидзігорні. Скромні, але гарячі і сучасні. Коли у нас після забави залишаються гроші – віддаємо їм. На білизну, на парфуми. Беруть без довгих церемоній. А коли покидаємо «Крайню

хату» з порожніми кишеньками – ніяких претензій і образ. Натуральні дівчата. Високі, довгоногі, грудасті. Петруньо на своїй Уляні, мабуть, буде женитися, але згодом, коли відслужить. А мені приємно, що я подобаюсь Насточці. Правда, ніяк не можу її відівчити, щоб не цілувала мене в самісеньке вухо. Надовго оглушує, бестія. Наче на стрільбах.

Костик повідомив Софії свою нову адресу але жодного листа від неї не отримав. Весь тиждень служить Україні, а у вихідні є де душу одвести, то не дуже й переживав, ще напише.

Вони з Петрунею ішли на вечерю до солдатської їдальні, Костик шпортався, бо дочитував листа від мами з Теклівки. Мама дуже бідкалася і просила сина, щоб не здумав наробити якихось дурниць, не тікав з армії, бо Соню вигнали з роботи, Юлько Каніковський викрав її у батьків, чимось напоїв, замкнувся з нею у своїй хаті, зробив вагітною і змусив вийти за нього заміж...

– Туди їй і дорога. Добре, що Юлько її взяв. А то спювали б і трахали мою балерину грошовиті дядьки та бритоголові «горіхи», поки я стережу український кордон, – сказав він Петрові. – Чого б це, мамуню, я тікав із такої любові служби? Не десантники чи танкісти, а брама в Україну. Завтра субота. Треба буде негайно промити горілочкою душевну рану. Ні, душевну подряпинку. У «Крайній хаті»...

Колишній колгоспний клуб віддали теклівським віруючим бабам, бо до війни там була церква.

Всеньке літо молода теклівська дрібнота провела на вулиці, а восени зайняла порожню колгоспну комору з асфальтною долівкою, у щілинах якої виднілися зморщені горошини та зернини ячменю.

Юлько наблизився до комори, з якої вітер крізь віхолу доносив заїжджену мелодію та слова «Ти скажи, чьо те нада... Чьо те нада і я дам...» Правильне запитання і відповідь позитивна, подумав Юлько, підбивши двома пальцями лисувату вже заячу шапку, що з'їхала на очі. Із вибитого вікна комори валував дим і пара, і «чьо те нада».

Казиться пацанва, вирвавшись від батьків на свободу, міркував він незлобиво, навіть поблажливо.

Батьки залишилися без роботи, гонять самогон і глушать ним смуток. Дискотека – єдиний просвіток для дітваків і молоді. Вкрадуть у мами пляшку сивухи, заллють розум для сміливості і труться одне об одного в коморі, як риба на нересті. Старших хлопців забрано до війська або поїхали наймитувати до Росії чи Польщі, самі «недопалки», пацанва. Спершу у дверях комори зажевріє вогник сигарети, потім ціла сигарета, аж тоді входить «кавалер», у якого молоко ще на губах не обсохло. А їхнім ровесницям, чотирнадцяти-шістнадцятилітнім кобилкам вже дурна кров б'є у голову, налилися груди і сверблять. Їм би сильну і впевнену чоловічу руку і сміливі чоловічі губи, а біля них підскакують п'яні шмаркачі, які гублять слину, змішану з самогоном, спроквола думав Юлько. І не треба винуватити їх, що тягнуться до нас, старших. Природа. І – мода така пішла, то треба користуватися...

Він уже вирішив, що до комори не зайде. Завтра знатиме Теклівка і подумає, що я здурів, пліток не обберуся. А мені ж тут жити. Блимала квота лампочка в коморі, часто надовго гасла, з вікна вилітав тріскучий вереск і регіт, аж ворони злітали із крилатого явора на затиллі комори і довго кружляли над Теклівкою.

Юлько заховався у розікраденій ваговій із дірками від вирваних вікон. Знав, що сюди бігають помочитися розпарені дівки, а пацани – справляють нужду під стіною комори. Може, вискочить Танька чи Ленка. Юлько закурив, ховаючи сигарету в рукав, і тихо відкашлявся. Змерз у вуха, постукував черевиком об черевик, щоб зігріти ноги, які вже задубіли. Дістав із кишені маленьку пластикову пляшчину, випив з горлечка кислуватого самогону, можна ще постояти.

– Дядьку, дайте закурити, бо кінчилось... – почув він голос позад себе. Озирнувся: «недопалок» у короткій, з люмінесцентними смугами, курточці. Як дорожній знак. Послизнувся і витягнувся на снігу. Поволі підвівся.

– На. Але поклич сюди Таньку Палагуту, яка втекла від мами і живе в діда.

– Дайте ще сірника, бо запальничка кінчилась.

– Тоді покличеш іще Ленку Звізду. Студентку, яка вступила до технікуму, а її виключили. Знаєш?

– Дайте ще одну сигарету – і викличу обох. Звізда цілується у кутку з Вітькою, який вийшов з тюрми. Зараз вижену вам і Таньку, і Ленку.

Малий заховав другу сигарету за вухо і побіг. Знову впав, блиснувши люмінісцентними смугами, голосно лайнувся і зник у коморі. Юлько чекав і злився: я їй дам тюремщика, сцикусі!

– Ми ж не знали... – видихнула Ленка, поправляючи пальто, накинуте наопащ. Над її головою клубочилася пара, волосся бралось інеєм. – Танька зараз вийде, у неї колготки з'їхали. Гумка порвалася, підтягує. Можна, я візьму з собою ще одну дівчину? Прийшла із сусіднього села на дискотеку. Трішки випила, назад сама не дійде по снігу. Давай візьмемо, вона спатиме, якщо нікого для неї не знайдете. Шкода дівчини, замерзне в степу...

– Бери, якщо вона не буйна і не хвора...

Юлько майже ніс на собі безвільну, тлустеньку дівчину з сусіднього села, бо вона ледве трималася на ногах, зіпала й вішалася в нього на шиї. Ленка загрібала жменю сніг і терла собі лице, а Танька весь час підтягувала колготки.

Костика у вуличці ще не було, і Юлько сердився: мабуть, зчепилися з Настею. Вона його словами, а він її – тарілкою, хоч і цілого посуду вже не залишилося в хаті. Зустрічаються, щоб подряпати одне одного і розбігтися знову. Без трактора я цю пампуху до ферми не донесу, а Кость моняється.

О, нарешті! Світло фар вихопилося з-за хат, лизнуло засніжені дерева, димарі з очіпками снігу, телеантени на білих дахах. Юлька обдало соляровим димом, він закинув у кабінку незнайому дівку, бо на кузов вона не вилізе. Підставив свою долоню під гарячу сідницю Тетяни, потім

Звізди, вкинув їх через борт, ускочив туди сам. Вперед! На базу! До тепла! Хто працює, той заробляє, а хто заробляє, той може дозволити собі нормальний відпочинок...

Сухий, як виделка, емігрант-азербайджанець Абас клявся Софії, що віддасть гроші і паспорт відразу після Рамадану, через два тижні після Нового року.

Клявся їй і Алісі із деревні Тьомкіно на Смоленщині, з якою вони працювали в чоловічій сірко-водневій лазні танцюристками, прибиральницями і офіціантками водночас. Своїх туркень-мусульманок вони не пускають сюди за квартал, беруть слов'янських «наташок». Усіх нелегальних іноземок називають «наташками», а її – Софією. Може, тому, що знають у центрі Стамбула-Царгорода християнський собор святої Софії, а дехто – і київський. Азербайджанець Абас утік сюди, в Туреччину, із Сумгаїта, де служив директором автостанції. Підійшов до Софії і Аліси на стамбульському базарі, запропонував вигідну роботу в теплиці. Своя, радянська, людина, такий лагідний і ввічливий, порадилися і – погодилися. До Нового року, після Рамадана – додому, у Теклівку і Тьомкіно... Софія вже уявляла, як обхопить руками свою теплу крихітку Лесю, яка виглядає її з віконечка дідової і бабиної хати, як висипле перед нею валізу з турецьким шматтям, одягне її, наче ляльку, пройдеться Теклівкою, завітає в «Коровай», гукне Аллу Петрівну, кине на стіл десять доларів і замовить коктейль «Босфор», хай думає стара мочалка, що це таке...

Але Абас, об'ївшись після Рамадана, масно облизуючи губи й улесливо усміхаючись, передав їх туркові-сельджукові, вишкварку, дрібному, як наперсток. Той закочував вуглисті зіниці під лоба, втирав сухими долонями обличчя, щось бубонів по-турецькому. Абас перекинув їм, що його друг вже заплатив поліції, аби жінок не кинули до турецької в'язниці за порушення візового режиму, що їх мирно випустять з Туреччини лише у травні. Тільки тоді їм поліція поверне паспорти. А поки що треба попрацювати покоївками у дорожньому готелику на трасі Анкара–Стамбул. Відробити витрачені на поліцію турецькі ліри.

Софія кинулася на Абаса, товкла його маленькими кулачками в сухі груди, ридала, вклякала перед ним на коліна. А тоді стихла. Знала, що вони будуть усміхатися, втирати долонями обличчя, зводити очі до Аллаха, масними поглядами лазитимуть по тілі, але зроблять по-своєму. Щоб забрати паспорт, хоч частину грошей і виїхати звідси - треба терпіти. Тоді допоможуть і Ісус, і Аллах.

Їх з Алісою поселили у тісній, під крутими східцями кімнатині. Коли пожилці піднімалися на другий поверх, із ребристої стелі сіялося сміття і шматки шпалер. Першої ночі вони обидві тиснулися на вузькому односпальному ліжку, але наступного дня, після обіду крива адміністраторка розвела їх у номери, де зупинилися турки-водії. Згодом вони з Алісою домовилися, що вдень одна відсипається, інша прибирає готель. Так можна вижити. До травня. Щоб повернули паспорт і гроші.

Учора Аліса спала цілу добу, закрившись у комірчині на защіпку. Треба ж таку несподіванку: у номері її чекав балтійський морячок, земляк із сусіднього району. Одуріла дівка, впала в істеріку.

Софія, прибираючи кімнати, весь час думала: а якби я зустріла подоляка («бурак», «рабий», «тяжко гарна», «ну то шо?») – «ну, то шо» б відчувала?

А якби трапився податківець-барило, землячок рідненький?

Софія закинула на плече вузол із брудною білизною і понесла до пральні.

Хай Бог милує, розум можна втратити. Можна, якщо він у тебе є... Сьогодні ввечері треба вколотися, бо здурію... А після того, як вколюся – присниться Теклівка, Леся, батьківський двір...

Ігор Орнацький зі своїм товаришем-есбеушником одразу ж вирішили примочувати обнову – іскристого «мерса», в якому ще свіжо і солодко пахла вишнева шкіра в салоні. Ед обійшов з Ігорем усіх чиновничків, які виконували формальності про нібито передачу конфіскованої машини в комісійний магазин, магазин нібито

приймав її для продажу, оцінював, нібито оголошував одnodенний аукціон. Не маючи кращого покупця від брата Ігора Орнацького, продавав саме йому за готівку. Ігор кинув директорові п'ятсот баксів, і «мерс» обійшовся йому, звісно, через конвертацію, лише за п'ять тисяч чотиреста «зеленню». Гроші підуть у прибуток рідній Україні. Пенсіонерам, вчителям, менше буде злидоти.

Ед із мобільника зателефонував якомусь знайомому, дав йому вказівки: шашлик із сомика, деруни зі шкварками, маленькі варенички з тонкого тіста, щоб крізь нього вишеньки було видно... Решта – при зустрічі, але, про всяк випадок, хай будуть під рукою...

– Гайнемо до Хмельника. У санаторій. Молодий начмед, окремих котедж у парку, над озером, сауна, медсестрички – конкурс моделей. Заїдемо в супермаркет по випивку і делікатеси. Завтра лишень неділя...

– Командуй, куди їхати. Я за все розраховуюсь, Еде! Ти ж мені таку радість подарував. За безцінь. Я – у твоїх руках.

Набили багажник напоями, цитрусовими, свіжими овочами, шинкою і ковбасами, банками з ікрою та вже готовими до вжитку оселедцями і креветками (їх начмед любить), коробками цукерок, голландськими сирами та банками кави.

Здаючи назад, Ігор від незвички газонув і бампером «мерса» тицьнув стареньке «Пежо». «Мерсові» нічого, а у «піжона» висипалося скло передньої фари. Ігор чекав, поки вискочить звідкись власник. Кулаки, люті очі, налиті класовою ненавистю... Нема нікого. Ну й не треба. Ігор вийняв п'ятдесят доларів, поклав їх на вітрове скло «Пежо», притис щіточкою обмивача. Ще і навар матиме...

Вибралися на трасу Винниця-Хмельницький, скинули піджаки і краватки, відрегулювали кондиціонер. Красота і свобода. У нас, в Україні. Не в загурканій Москвою провінції, а в державі. У самому центрі Європи. Купуй, що хочеш, усе, що є в світі, тепер є і в нас. Без блату і принижень перед торгашами. Без страху, що за тобою хтось

стежити чи напише анонімку. Вільному – воля. У правовій державі.

– Я думав, що ти давно забув про цю дрібничку, не хотів тобі нагадувати, хоч гроші потихенько збирав. Ще раз дякую тобі, Еде.

– Пусте. Забудь. Думай про конкурс моделей. Ми, закомплексовані селянки, найкращі роки, студентські, витратили в зубріння юриспруденції в Одесі. Тепер треба забрати своє... Не гони так. Цей німак не знає міри.

– Хіба могли ми тоді, Еде, бодай подумати, що зможемо отак цивілізовано жити? Двадцять п'ять рублів стипендії та гречані крупи і сало з дому. Та кросівки і джинси. А тепер – Європа. Демократія. Власна держава, посольства в Києві, супермаркети у райцентрах, ресторани і кав'ярні, бари – на кожному кроці.

– Не все ти знаєш, друже. Не все тобі з райцентру видно. Ситуація нестабільна, а простіше кажучи – хренова. Для влади. Народ вже закипає. Я займаюся аналітикою цього питання, і начальству не дуже подобаються мої висновки. Доповідаю правду. Моє керівництво, мабуть, після корекції, передає її вище. Але там вона нікому не потрібна. Вони дуже зайняті іншим. Черговими виборами, власними валютними рахунками за кордоном. Приватизацією влади і майна. В області навіть я майже на всю верхівку маю задокументовані підстави на арешт, але в цьому не зацікавлений Київ. От і правлять. Вони сіють не те зерно. І помічають це лише тоді, коли воно вже проросло. Та й того не бачать.

– Я теж трішки про таке думаю, але в мене масштаб не той: дрібні злодії, бійки, вбивства, самогубство... Січка... Сміття...

– Твій «мерс» сьогодні віз би якогось чинуху з облдержадміністрації, якби я забув про твоє прохання. Біля нього вже крутилася чимала зграя. Телефонували з приймалень, приходили депутати, навіть через мою дружину просили. А я переконав полковника, що машину треба продати моему найкращому агентові, який допоміг

мені накрити групу наркомафії. Цих ще можна брати, але також вибірково. У мене дійсно є такий чоловік, але він будує дачу. На таку цяцьку не потратить грошей...

– Я нічим тобі не можу віддячити, Еде.

– Якщо іще раз «прогнешся» – я доїду до Хмельника попутньою машиною!

– Не злися. Провінція...

Здавалося, що не «трюхсотий «мерсяка», а сама дорога летить їм навстріч, западаючи в улоговину і легко вистрибуючи на пагорбок. Весняний ліс зеленів обабіч свіжо і молодо. Люд уже длубався заступами на городах. Тракторці і коники перевертали масний подільський чорнозем. Дві кінські сили, а тут, під капотом – цілий табун, думав Ігор. Йому хотілося ще раз подякувати Едові, але – зась.

– Яку ти фразу приписав би українцеві наприкінці тисячоліття? – спитав Ед, відкинувши голову на шкір'яний підголовник.

– Ще не вмерла. Або – слава Україні! – відповів Орнацький після того, як обігнав темносинього «Пасата».

– А я: дозвольте випростатись...

– Це краще, – навгадь відповів Ігор, не дуже вдумуючись у слова товариша. Хоч у такий спосіб віддячу йому.

– Вбивчий парадокс. В управлінні Служби Безпеки серед молодих, патріотичних офіцерів, існує опозиція владі. І керівництво про це знає, і береже цю опозицію. Про всяк випадок... Українцям уже не раз дозволяли відроджуватися. Щоб потім було видніше, кого відстрілювати у першу чергу. Та годі про це. Он уже видно хмельниківський собор. І пам'ятник Леніну з горобцями на тім'ячку... У Хмельнику є дядько, в якого у верхній щелепі залишилося лише три зуби. Хтось налякав його, що він націоналіст. І дядько пішов до дантиста. І вирвав ще один...

Свекруха спекла на смальці три коржі, намолола м'ясорубкою сала з часником, напхала суміш у слоїчок, накрила газетою і обв'язала сірою драптою.

Мама зварила чотири яйця, вибрала дві ще тверді цибулини з вінку, а тато знайшов у комірчині пересохлу, з окаменілими зализнями солі на боках, тараньку. Софія склала все це в поліетиленовий кульок, вийшла з двору, щоб встигнути на автобус до райцентру. Вже на зупинці її наздогнав тато:

– Візьми ще кусень мила і електробритву, бо іншою поголитися йому не дозволять... І не шкодуй для нього людського слова... І вертайся завидка.

У переповненому автобусі аж до райцентру не вщухала сварка. Пенсіонери тицяли водієві свої посвідки, твердили, що у них безплатний проїзд, а водій показував зашмульгану вирізку з обласної газети: безкоштовно лише раз у тиждень, спеціальним рейсом, який тимчасово відмінено, бо нема пального. Платить, бо не поїду. Однак, пенсіонери вже справно сиділи в автобусі, міцно трималися за бильця і вимагали, щоб їхав, бо тут вони і помиратимуть. І в автобусі їх усіх поховають.

– У мене вкрадено з ощадної книжки вісім тисяч триста двадцять три карбованці і сорок шість копійок. Все життя складала. Візьми звідти рубля за проїзд. Я розпишуся. Навіть два візьми, бо мені до лікаря треба. Очі сліпнуть і серце зупиняється, і ноги не хочуть ходити. Я ж колись пішечки до райцентру два пуди колгоспної пшенички несла на елеватор, а до вечора в Теклівку верталася, щоб малі Кравчук з Кучмою могли до школи ходити. Вези подоброму, гаспиде, – примовляла бабуся, з-під грубої хустки якої вибилося пасмо сіро-сивого волосся й нависало на очі.

– Його в бур'янах знайшли, а не мати народила, – кутуляв вставними щелепами худесенький дідусь, киваючи на водія – Їдь, бо костура на тобі поламаю.

За криком і прокльонами не відчули, коли автобус рушив і покотив асфальтівкою до райцентру.

До Юлька Соню не пустили, і його не випустили до неї: не було першого допиту, громадянин Каніковський ще не дав свідчень.

– Найми йому адвоката, це передбачено законом. Ось адреса і телефони адвокатської контори. Про ціну домовляйся сама. Ринок, – сказав стомлений і сумний міліціонер передпенсійного віку, який похмуро дрімав у тісному тамбурі перед камерою попереднього ув'язнення. Наче сторож у дитячому садочку. Чашка вже охололого чаю стояла біля нього на тумбочці. І почата пачка «L&M». І пожмаканий номер «України молоді». І великий зубатий ключ від камери. Міліціонер нічого сам не вирішував. Виконував розпорядження чергового по райвідділу.

– То хоч візьміть передачу для нього.

– Це вирішує слідчий. А він сьогодні і завтра вихідний.

– То хоч коржа і меленого з часником сала передайте, дядю. І скажіть, що дружина приходила...

– Мелене сало? А він що, без зубів?

– Та ні. Теклівський рецепт. Товсто намазуєш на хліб і півдня за плугом можеш ходити.

– А наніч і жінка їсть? Щоб не чути запаху часнику...

– До вечора ще далеко, можете скуштувати теклівського «снікерсу». – Соня відчула, що міліціонер трішки розм'як і ніби повеселішав. Відсюрбнув холодного чаю, закурив.

– Я не за плугом у полі. На варті. Можеш передачу залишити. Якщо в понеділок появиться слідчий Орнацький і дозволить – я передам. Не дозволить – забереш назад. Покажи, що там?

Соня заметушилася, хутенько виклала харчі на тумбочку.

– Так. Тараньку забери, вона дуже суха і гостра, як пилка. Баночку – заборонено, скляним осколком можна й горло перерізати. Бритва йому не потрібна, в камері нема розетки. А коржі, яйця і цибуля круглі, це можна... І ти вже кругленька, гляди не розсипся по дорозі.

Міліціонер розламував коржі (чи нема там записки), власноручно складав до кулька цибулю, яйця і шматки коржа. Коли одвернувся, щоб покласти це на оббите бляхою підвіконня за брудною фіранкою, Соня вкинула йому до тумбочки слоїк і тараньку.

Юлько дрімав, навпочіпки сидючи на цементованій долівці у сухому кутку камери під кволою лампочкою, обтягнутою колючим дротом. Йому причувся далекий, наче з іншого світу, голос Софії. Він стрепенувся, якусь мить усвідомлював, де він є, прудко звівся на ноги і припав очима до маленького заґратованого віконця у дверях. Йому привиділася у коридорі буцигарні... тонка і висока Соніна шия і м'яка русява потилиця. Привиділася і зникла. Він втиснувся обличчям у ґрати, напружував щосили зір, але бачив лише сірий, поточений грибок коридор. Мана та й годі, подумав він, не відриваючись від вікна.

Софія вийшла у двір райвідділу міліції. Навстріч їй два міліціонери, вели худого розпатланого школяра із ранцем за плечима, заламавши йому за спину руки.

– Я не лазив до машини, не лазив! Я тільки хитнув рукою багажник. Тільки торкнув, а вона засиренила. Я не ліз! Відпустіть руку! Болить! Дядько набрехав, я нічого не крав у його машині! О-о-ой! Руку зламаєте!

Софія бачила, як молодший міліціонер рубонув хлопчиська по нирках, і той обм'як, не кричав уже. Вона вибігла з двору на вулицю. Відчула, як заворохобилося в череві дитя. Сіла на чавунну, давно не фарбовану лавицю під парканом міліції.

Яке ж ти недоречне зараз, дитяточко, не твій це час для народження. Не було б тебе, я б витягла Юлька (може, він – твій батечко!) з тюряги. Метнулася б до податківця; до Боровика чи й до самого слідчого... Якби не носила тебе... Щось би придумала, аби врятувати для тебе тата. А так з усього видно, що бідуватимемо удвох, дитино. Поки станеш на ніжки – я ще рік без роботи. І без хліба. Зате у теклівській демократії: голові колгоспу можна вкрати цистерну бензину, машину зерна, трактористові – причіп гною із ферми, а прибиральниці – старий драпак. Всіх розведено на свої місця. Славте вільну Україну, славте її владу. Славте, бо знову закриють рота. Маємо те, що маємо. Решту розікрали... І я бачила, як це робиться... Трішки і мені попало, коли по губах текло...

Софія відпочила, порахувала, що в неї залишилося із двадцятки Алли Петрівни, відклала три гривні на зворотню дорогу. Подумала і відклала ще шість гривень: хай будуть, може, треба буде ще раз приїхати, може, вже на суд, щоб попроситися з Юльком. Надовго.

Вона уявила, як швидко одкушує «пупок» цитрини, як зчавлює її обома руками і лиже, лиже, лиже цитриновий сік, і їй стає так добре-добре... І чого б не купити? Є ще сім гривень, бо на одну купила в теклівському магазині сірників і солі.

Вона пішла на базар у центрі містечка. Людно. Хоч продавців більше, ніж покупців. Очі терпнуть, стільки всякого дрантя і харчів. Мандарини, помаранчі, цетрини – хоч гать гати. Зустріла свою однокласницю Клавку, яка не дочекалася атестата, покинула школу у дев'ятому навесні, перед іспитами і виїхала в райцентр із електрозварювальником, що варив газогін у Теклівці. Торгує цукерками і тістечками під великою парасолькою на майдані. Вже розлучилася, відсудивши у зварювальника приватизовану кімнатку в гуртожитку будівельників. Батьки у нього путні – забрали собі на виховання внучку, то Клавчина молодість триває. Задоволена. Он продає оселедці і рибу інженерка з вищою освітою. Чоловік спився, двійко дітей, усіх мусить годувати. І годує, бідачка. А Клавка, як рибка по Дунаю...

– А ти оце від Костика носиш? Уже не танцюєш? Знайшла кінець своєму кривому танцю? Я забула, у сьомому чи у восьмому класі ти йому дала? Либонь, у сьомому. Оженився на тобі? Не покинув? – Клава всипала їй пригірщ цукерок у маленьку целофанову торбинку.

– Тільки у восьмому, Клаво, у восьмому. І не покинув. Я його прогнала. Живу з Юльком Каніковським. Щасливі. Ось дитя буде. За гостинця дякую, не відмовлюся.

Соня довго ходила по базару, прицінювалася. Таки виторгувала у сердобольної тіточки аж п'ять цитрин за три гривні. Правда, потовчені, але ще не гнилі. Купила аж кілограм тюльки і кружальце ліверної ковбаси. І гривня з копійками ще залишилась.

Між рядами лотків котила стару «кравчучку» смаглява дівчинка із зеленючими великими очиськами і дощечкою на грудях із написом «У мене помирає мама». На візку картонний ящик, у якому два термоси. Чай, кава, разові чашечки, печиво. Ціна – хто скільки дасть. Соня витрусила з кишені всі копійки, не рахуючи їх, віддала дитині. Та, теж не рахуючи, вкинула дрібноту у ящик і налила гарячого чаю, дістала із пластикового судка скибочку цитрини, вкинула її в чай та ще й дала печива на білій серветці.

Софія аж розгубилася від такої уваги і щедрості. Дістала всі цукерки, які їй подарувала Клавка, віддала дитині. Намацала в кишені старенького маминого плаття ще одну гривню і тицьнула в дитячу долоньку.

І відчував же молодший сержант Кость Сухостій, що отой тип у шкіряній камізельці й кашкеті з рисової соломи має негативне біополе, що несе в собі щось недобре.

Зупинив свого «Фіата» оддалік від шлагбаума, на узбіччі біля криниці. Виліз з-за керма, потягнувся, напився води з відра. За ним вийшли з машини ще двоє в однакових синьо-жовтих тенісках. Не замикаючи авто, зайняли столик на відкритій веранді бару. Пили соки і каву, їли морозиво і банани, курили, наче очікуючи ще когось.

Потім Костик утратив їх із поля зору, але брунатний «Фіат» із приватними волинськими номерами стояв біля криниці. Під'їхав автобус із туристами, і Суховій геть забув про компанію, яка йому не сподобалася відразу. Хіба мало всілякого люду швендяє через кордон туди-сюди, сюди-туди? За дві години здамо пост і – у звільнення. Є кому, є з чим і є з ким брати «Крайню хату». Хоч на цілу добу.

Під керівництвом лейтенанта Лесика Кость із Петрунею пропускали пасажирів туристичного «Ікаруса». Гід, котрий щотижня возить українських туристів до Бреста і до Беловежської Пущі, в якій за одну ніч Єльцин, Кравчук і Шушкевич вальнули Союз, підійшов до Лесика, запанібрата потиснув йому руку, одвів до альтанки. Посиділи, погомоніли. Значить, ще дорогою гід зібрав у

своїх підопічних гроші на «перехід кордону», здогадався Сухостій. Лесик гукнув, щоб Костик приніс усі паспорти на відмітку, якщо немає зауважень.

– Та є, але незначні, пане лейтенанте, – веселенько сказав молодший сержант Сухостій.

– Хіба що в моєму. Я помилково дав старий паспорт, а ось – новенький український, – підбіг до Костика гід і тицьнув шкіряну обкладинку з витисненим тризубцем. Саму лише обкладинку, в якій лежало двадцять гривень.

Костик завчено одвернувся, зняв кашкет, закрив ним руки, і гроші шелеснули у нагрудну кишеню.

– Штампуйте, пане лейтенанте. Технічну помилочку виправлено! Щасливої дороги! Слава Беловежській Пущі і її зубрам!

До автобуса заходила сліпучо гарна лялечка. Засмагла, як горщик у печі, у голубих, з підтяжками навхрест, шортах. Золотий хрестик похитувався на золотому ланцюжку між персами. Костик підставив їй руку, допоміг піднятися на приступку, жадібно вдихнувши запах її молодого тіла. Гід приніс документи, погукав водія, який дрімав на траві, підставивши вишиту подушечку під голову. Поїхали.

Підкотив рефрижератор. Митники перевіряли декларації, документи і пломби. Фасована олія на Латвію. Вусатий, виголений до синяви херсонець подав Костикові три паспорти. Через сімнадцять хвилин можна здавати пост. Сухостій взяв документи, одійшов за рефрижератор. Ого! Три сотні. Значить, є трохи контрабанди. То справа митників. Паспорти нормальні. Одному сержантові забагато. Совість треба мати. Костик вкинув сотню до кишені, залишив у паспорті дві й оддав лейтенантові: хай приймає рішення.

Вусань забрав митні папери і паспорти, побуцав правою кросівкою шини, обдивився пломби, ще раз обійшов рефрижератор, випив мінеральної води з пляшки. Покликав своїх напарників, які кавували в барі. Сиділи за одним столиком із пасажирами «Фіата». Це Костик запам'ятав. Щось крижане шаснуло в нього попід грудьми. І тут же тих п'ятеро вискочили з веранди. Двоє вхопили за руки

Сухостоя, а троє – лейтенанта Лесика. Тицьнули посвідчення «борців з організованою злочинністю». Хапливо, але професійно обшукали. Три сотенні купюри були мічені, а серії і номери зафіксовані в усіх співробітників. Майор Шкраб'юк був за свідка і дуже обурювався діями лейтенанта та молодшого сержанта, нервово походжаючи по своєму кабінетику, в якому в кайданках сиділи два його підлеглі і два митники. У митників вилучено сімсот помічених доларів.

Наляканий Петруньо перекрив кордон, непомітно викинув під калиновий кущ гроші з кишені. Під'їхав мікроавтобус ризького виробництва, заміна приїхала вчасно. Капітан пішов до Шкраб'юка приймати ділянку державного кордону, біля якої вже виникла черга з обох сторін. Чотири офіцери з обласного управління боротьби з організованою злочинністю строчили чотири протоколи, а той, що в кашкеті з рисової соломи і шкіряній камізельці, намагався додзвонитися до Луцька, але не міг.

– Ніяких пояснень, панове. Фіксується лише факт. Прізвища, дата, час, прізвища свідків, серії і номери купюр, підписи. Без лірики, панове, – казав «солom'яний» і знову вертів диск телефону.

– У мене в селі тато, мама – без роботи вже рік. На хліб не мають. Я не вимагав, самі дали, щоб засадити. Я служу Україні, але хотілося допомогти ще й батькам, – жебонів Костик, але офіцер ремигав жуйку і не писав цього до протоколу.

– Яка ганьба лягає на всю частину. І тільки через двох хабарників, які пролізли в наші ряди! – прогудів майор Шкраб'юк і поправив портрет президента на своєму столі. Підретушований президент дивився не строго, навіть розуміюче і винувато на свій народ: таке життя. Скажіть, як його змінити на краще? А поки що... мусимо виживати, хто як може.

Шкраб'юк непомітно перемкнув тумблер під стільницею, швидко набрав номер телефона західного штабу прикордонників і, роблячи довгі, багатозначні паузи,

доповів про інцидент на кордоні. Тоді вимкнув телефон із міжміської мережі і люто полоскав Лесика та молодшого сержанта, якому, з його особистої вини, передчасно присвоїли звання.

Солом'яно-шкіряний вертів телефонний диск, але номер зривався.

Генералові-прикордонникові про скандал на брестському переході, тихому і надійному, оперативно доповів його заступник. Не дуже прибутковому, але стабільному переході. Це – інсинуації міліції проти прикордонників, не інакше, підкреслив доповідач. Хай розберуться зі своїми жлобами-хабарниками: автоінспекторами, слідчими, паспортистами, дільничними. Треба захистити прикордонницьку честь держави.

Генерал випив горнятко натуральної кави з рідким шоколадом та коньяком, мовчки посидів у м'якому шкіряному кріслі. Підвівся, поправив краватку і вже дзвонив командуючому. Завтра зацвірінчить преса. Треба зупинити. А винуватців, які піддалися на провокацію, ми покараємо самі.

Заступник глави райдержадміністрації з гуманітарних питань Євген Григорович Безкоровайний готувався до проведення неформальної зустрічі «за кавою» з активом патріотичних партій та громадських організацій, які функціонують на території його району.

Зателефонували з області: чого залягли в кущах? Чому не дієте? Готується замах крайніх лівих і крайніх правих на конституційний лад, на дискредитацію влади, а ви відсиджуєтесь, чекаєте, чия візьме. Слободяна, голову адміністрації, накрутили сильно, закипів, а пара вийшла на Геника, просто в лице. Ідеолог району. Погодився на цю посаду – треба відповідати.

Зима, сніги, тиша. Народ сидить на печі або гріється біля грубки. Світло уже вимикають рідше, пенсії віддали. Народ задоволений. Тому і погодився Геник на чиновницьку посаду. Друг його тещі Зінаїди Дмитрівни, останній другий секретар райкому (теща була в нього ідео-

логинею, з комсомолочок) після призначення на посаду глави райдержадміністрації вирішив не лише не повертати всіх колишніх, а й потурити декого. Непевних, половинчиків, напівдемократів. Слободян пропонував Зінаїді, але відмовилася: не треба дратувати гусей, вже вросла в районний бізнес, не варто. Краще взяти когось із молодих, сучасних, без реп'яхів у політичному хвості. Он Геник, має контакт із молоддю, позапартійний, але приятелює з політичними лідерами району, бізнесмен в аграрному секторі, дасть якусь копійку на культуру і самодіяльність. Свій бізнес перекине на мене чи на дружину, щоб не гавкали. Подумайте... Якщо погодиться.

Геник скипів, коли Зінаїда йому сказала про це божевілля. Нащо? Вишургувати штани в дерматиновому кріслі? За триста гривень? З ранку до ночі? Відповідати за настрої злидоти та дії політичних придурків, за платну медицину і освіту...

– Хто за це зараз відповідає, Геніку. Влада сьогодні – це гроші. Захищені гроші, що швидко розмножуються під падійним дахом. Попрацюй, а ми з Нілкою тили тобі забезпечимо. – Теща поривчасто обняла його і поцілувала в пахучу щоку. – Якщо запропонують – не підводь владу. Якщо запропонують, звичайно... Власність не пропаде, примножиться.

Так Євген зайняв колишній кабінет своєї тещі. І не кааявся. Не треба годити районному податківцеві і районному міліціонерові, пожежникові і санітарному лікарєві. Тепер вони набиваються у друзі і запрошують на шашлик, та бракує часу. Все було як у Бога за пазухою. Районні комуністи сидять тихо, бо свій повернувся у перший кабінет району, а до того ж Геник щомісяця давав їхньому вождеві, старому, із вставними сталевими щелепами, Гулькові – ветеранові війни, триста гривень у конверті. З власної кишені, без звіту. Дід уже звик до цього, і коли Геник забуває, Гулько приходить у кінці місяця на прийом, щоб порадитися, поdiskутувати. Бере конверт, і дискусія закінчується. До того ж рухівці

накопали, що Гулько під час війни служив у заго-роджувальному загоні і стріляв у спину своїм.

Рухівцеві він іноді безкоштовно заправляє машину, після кожної районної конференції, одного разу задарма наклав стіл у «Короваї» для делегатів рухівської конференції, не дозволяє скоротити в районній лікарні посаду лікаря-епідеміолога, яку займає голова райруху і на яку весь час замахається головний лікар. Решта – не варті уваги, бо навіть не зареєстровані в районі. Благодать, порядок. Тиша і спокій. Редактор газетки хоче отримати квартиру від адміністрації, в його публікації втручатися не варто. До ювілею районки Генік дав трохи державних і трохи своїх грошей на папір і кожному кореспондентові особисто. З гласністю у районі нормально. З демократією – ще краще.

А оце в Києві, на горі, зачубилися. З жиру. Президента підслуховують, коли він по-простецькому лається зі своїми міністрами та своїм прокурором, щоб вони навели порядок у державі. Ну й що? Він також людина, має нерви, але навіщо це записувати і прокручувати на весь світ? Якщо якийсь писака гавкає на голову держави, то чому останній мусить це терпіти, він же символ держави, вершина влади – і нічого цвірінкати. У районі саме так і розуміють цю київську заваруху. Чого заметушилися в області – хрен його знає. Робить їм нічого. Гаразд, забезпечимо одностайну підтримку.

Безкоровайний вкинув у газету і на радіо запрошення на «круглий стіл демократичних сил району», секретарка обдзвонила за списком усіх демократів. Прикрасили зал засідань райкому тризубцем, портретами гетьманів, Шевченка, Грушевського та фотографією президента. Нормально.

І раптом згадав, що йому потрібна доповідь. Написана, щоб ніхто нічого потім не перекапустив. Діло тонке. Щось можна підчитати, щось вивчиться на пам'ять, а текст – для преси. Підказала Зінаїда: у Винниці є землячок-писака, його мама живе в Кармалюківці. За харчі, випивку і паливо для мами він написав книжечку за голову колгоспу і за

директора сирзаводу. Пише швидко і правильно, не причеписья. Бідує, завжди готовий заробити.

Геник зателефонував Білошитному особисто. Послав по нього власного «джипа», завантаживши продукцією ковбасного цеху, консервного заводу, пекарні, млина і колгоспної птахоферми.

Писака з цапиною борідкою приїхав опівночі, вже п'янений, бо припалював сигарету з фільтру і підсмалив собі борідку вогнем запальнички.

– Остання моя робота – стаття губернатора для обласної газети. Колосальний резонанс серед інтелектуалів області. Для прямих земляків зроблю не гірше... – сказав Білошитний і похитнувся.

– Відсипайтеся. Водій відвезе вас у двокімнатну окрему квартиру. Умебльована. Холодильник повен. Я приїду о дев'ятій. У вашому розпорядженні одна доба. Про гонорар домовимося завтра, – відповів Безкоровайний, а сам подумав: п'яничка і хвалько, треба підстрахуватися, ризикувати в ідеології небезпечно. Це не бізнес.

Іван Білошитний одразу зрадів замовленню. У нього вже була заготовка до такого патріотичного виступу. Замовив крутий діловар, обласний лідер якоїсь дуже демократичної партії, що виробляє горілку. Іван швидко паскуб замашних цитат, накидав тези, але замовник не прийшов по товар, навіть не подзвонив, забувши про аванс у двісті доларів. Вважай, готово. Іван знайшов на столі потрібну папочку і поки по нього приїхала машина з рідного району – виступ уже був готовий. Хай замовник поправить на свій смак, підкине пару фактів із місцевого життя, розрахується і завезе мене до мами. Коли все було готово, Білошитний дозволив собі випити чарку чистого спирту (два місяці тому робив маленький матеріальчик для обласної газети про директора спиртзаводу, в пластиковій каністрі ще плюскотить), запив двома сирими яйцями. Спустився у двір, де мала чекати машина.

Швидко змерз, бо хутро в черевиках давно вишургалось, «семисезонне» драпове пальто ледь гріло. Іван зазирнув у

дешеву забігайлівку, облаштовану у чиємусь гаражі. Працювала знайома шинкарка Зоя, котра часто наливала йому «під майбутній гонорар», робила це охоче, бо Білошитний, хай із затримкою, а віддавав. Іноді навіть платив наперед.

Коли приїхали в райцентр, він і сам зрозумів, що в теплі «джипа» його трохи розвезло, але ж матеріал готовий. І який виступ! Навіть у Києві прозвучав би на рівних. Відчинив холодильник і... довго не міг його закрити. Вивчав етикетки на пляшках, баночках, пакетах, коробках. Виймав їх, роздивлявся і клав на місце. Якщо зачеплю – він зарахує це в гонорар.

Серед іноземної всячини Іван побачив знайому бляшанку тушонки місцевого виробництва, відкрив її ножем, підігрів на газовій плиті, вкраяв чорного хліба з тминьчиком. Дістав уже надпиту кимось пляшку «Немирівської», налив у кришталевий келих і заходився по-людськи вечеряти.

Геніальну фразу я йому продаю. Ге-ні-альну! Навіть у Києві вона зараз розірвалася б, як бомба. «Годі базікати про свободу слова. Треба говорити про свободу діла. Для держави сьогодні це важливіше». Три речення тягнуть на сотню доларів. Або ще один афоризм: «Першу людину в державі обирає народ, тому він уже не просто людина, а – прапор. То ж хіба можна прапором витирати руки нечистим політикам?» Ця крилата думка важить не менше. Або: «Навіть брудна фальшивка, підкинута в Україну західними спецслужбами, ще раз підтверджує, що наша влада – це прості і живі люди, які вийшли з глибин народу, що ніщо людське не чуже їм». Звичайно, щось я придумав сам, щось перелицював під потребу дня, щось поцупив живцем із надрукованого, щось підслухав у забігайлівках... Тепер стільки всього говориться. Друкується, розповсюджується листівками – ніхто не второпає, звідки воно взялося. Аж шкода віддавати таке на районний рівень. У руки не віддам, сам йому прочитаю. І хай пропонує суму.

Іван непомітно ніби побільшав у власних очах, його особа поважчала від значущості і причетності до великих

державних проблем. Розпружився. Думаю, не менше п'ятисот доларів. Сто гривень залишу мамі, а на решту треба купити нові черевики, пальто і костюм, а то не відрізниш від колгоспного дядька чи безробітного слюсаря.

Допив «Немирівську», вишкріб ложкою тушонку, що знову загусла. Вкинув порожні бляшанку і пляшку до кулька, хотів викинути у смітцеве відро, але передумав: Безкоровайний і не помітить, якщо красиво замести сліди. Зійшов східцями у двір і викинув кульок у металевий контейнер, прикрив його зверху газетами.

Вже дрімав. Однак встав, вийняв зі спідньої кишені піджака текст виступу, поклав його собі під подушку і швидко захропів.

Як тільки зарядили обліжні осінні дощі і розгаслу вулицю зграсували наповнені жомом вантажівки і трактори – хата діда Сашка Хрестолобського аж до весни опинилася в полоні.

Дідом він почав себе називав сам і знедавна, всього три роки тому, коли дочка Софія вже серйозно покинула Юлька Каніковського. У старий, з різновеликими коліщатами дитячий візок, що зберігся на горищі від маленької Соні і в ньому вигоїдали Леся, було складено доччині пожитки. Софія котила візок, а Леся дріботіла попереду. Вона підстрибувала на одній нозі, бігала за курчатами, яких водила по вулиці квочка. Раділа, що буде жити у «рідних» діда і бабуні.

Безробітний Юлько заліз у борги та обіцянки, продав корову, що хоч якось тримала їх на молоці, а сир і сметану Софія виносила на трасу, щоб заробити на хліб. Запичив. Віддав за безцінь свій земельний пай на чотири гектари Безкоровайному. Двічі Софія привозила його на санчатах, позичених у сусідів, підбравши в снігу під парканом. Терпіла і це, бо Леся дедалі більше скидалася на Костика Сухостоя, і Юлько цього не помічав, навіть у голову йому таке не приходило. То більше, що помирився з Костиком, який, демобілізувавшись з армії, привіз із собою вже вагітну «западенку» Настю із трактором та причепом.

Удвох возили людям гній, дрова з лісу, грошей у теклівчан нема, розраховуються самогоном і закусою.

А тоді Юлько не приходив додому наніч. Софія шукала його під всіма парканами, не знаходила, то перестала давати поживу теклівським язикам. Проговорився Костик, коли вони з Юльком принесли палицю вареної ковбаси, пляшку казенної, боханець хліба і одну карамельку для Лесі й засіли на кухні-літнівці. Юлько вибіг до вітру, а Костик хижо згріб її, Соня пручалася, і він влучив своїм поцілунком у носа. Злякано відпихнула його. Костик обм'як, сів за стіл.

– Ми або встанемо, або сядемо. Отакий кривий танець ти завела. Є калимна робота. Підбираємо сміття. Чорне і кольорове, брухт у селах, на польових станах, в гаражах. Звільняємо Україну від сміття. Даремно ти поквапилася, не дочекалася мене... Нема толку з Настею...

Зайшов Юлько, застібаючи верхній гудзик ширінки. Софія надрізала кавальчик ковбаси і хліба, понесла до хати Лесі і Юльковим батькам. Коли повернулася – в кухні вже не було нікого.

Кілька днів Юлько не появлявся дома, Софіїна душа геть вигоріла, чекаючи, що ось-ось до хати знову ввірветься міліція або ж Юлька привезуть у кайданках. Вигоріла і погасла. Тоді Софія збрала пожитки, впакувала їх у Лесин візок.

У двадцять один рік вона мала лише дитину і свободу, однак свобода не годувала і не одягала ні дитину, ні її. Вона вміла і любила танцювати, але кому це сьогодні потрібно? Два місяці підмняла сільську листоношу, яка зламала ногу, але їй заплатили тільки половину місячної ставки – п'ятдесят п'ять гривень, купила шпалери й обклеїла кімнату. Ходила з мамою полоти буряк у фермера, заробили двадцять кілограмів цукру, ледве вирвали під Новий рік. Їздила до Винниці, може, візьмуть у заможний дім покоївкою чи доглядати дитину – лише позичені гроші розвезла. Обіцяв директор школи взяти прибиральницею,

якщо баба Нюся піде на пенсію. Пішла, але її місце зайняла учителька уроків праці, за сумісництвом, бо має дуже мало годин.

Софія продавала на базарі в райцентрі мішок домашньої картоплі і вінок цибулі. Зустріла Клаву-однокласницю. Клава запропонувала: якщо не продаси, ночуй у мене, я сьогодні сплю в себе. Перед закриттям базару Соня таки віддала пенсіонерам картоплю і цибулю за безцінь та ще її донесла на плечах до домівок, бо не мала в кишені ні копійчки. Купила пляшку «Кагору», зачекала Клавку, поки та повантажить цукерки і тістечка на тачку, відвезли у двір до власника товару, переважили і перерахували. Пішли до Клавки вечеряти.

Випили. Дали волю язикам. Соня розповіла про себе і попросила поради.

– Я вже геть нічого не знаю. Як викорчований пеньок. Хоч руки на себе накладай...

– Влаштуватися у нас на базар – сто п'ятдесят доларів. Такса. А в тебе їх нема. Я могла б позичити, але порахуй: треба найняти квартиру, хоч раз на тиждень поїдеш до дитини – ще й докладатимеш до заробітку. З твоєю ангельською пицькою директор тебе візьме, хоч із випробувальним строком, але сто п'ятдесят доларів треба заплатити. Це ж не все йому. Половину він «нагору» кидає. Поправді, я б також не пеклася на сонці і не мерзла на морозі, якби не відсудила квартиру і якби його батьки не забрали до себе мого сінка. На базарі своє особливе життя, свої закони і правила. Мені це подобається. Я народжена саме для такого. Тут можна прожити, але треба мати талант, Соню. Потратиш багато часу, щоб навчитися, а тобі потрібні гроші вже сьогодні. Я займуся твоїм питанням. Як розбагатієш – не забудь мене.

Клавка дістала ще якоїсь настоянки у півлітровій банці, сипнула цукерок. То сиділи допізна. Так приємно було на душі від випитого, відійшли усі гризоти, страх і вже задубілий у душі смуток. Як народилася на світ. Як у школі, коли тікали з Костиком з уроків. Як на сцені, коли

до самозабуття танцювала. Вперше в цьому році сміялася, слухаючи Клавчину розповідь про життя на базарі. Про трьох її нинішніх коханців, про хитрий графік зустрічей з ними. Весело. Після вагітності і пологів Соня опустила в безпросвітній теклівський побут (дитя, город, корова, хата, злидні, сварки), тому сприймала все це, як казку. Ще трішки, і вона затанцює у тісній кімнатинці. Та чогось ще бракує, щоб переступити якийсь невидимий, уже забутий нею, поріг.

Клава вже заснула, а Софія дивилася в стелю і заздрила подрузі: три коханці в один вечір і ніч, а я за все життя знала тільки трьох мужчин, та й то одного спросоння. Чує душа, щось мусить змінитися на краще, скільки можна страждати...

Клавка прокинулася, коли Соня вже по-сільському помилася, старою щіточкою, що валялася на полиці між змилками, почистила зуби, причесалась і поставила на плитку чайник. Трішки боліла голова. Намішали вчора «Кагору» з якоюсь настойкою. Хоч бери та похмеляйся тим дурманом. Не буду! Треба добиратися додому, там батьки місця собі не знаходять.

Вторгувала мало, але, може, вистачить на дорогу, на махорку для тата, на кольорові олівці, папір, жуйку, кеди і шортики для Лесюні, мамі на кімнатні чопанці, на хліб та ліверну ковбасу. На чомусь доведеться зекономити. Обов'язково – махорка, кеди, шортики, ліверка, хліб.

Поки Клавуся прийняла душ, підмалювалася, вибрала в шафці шовкові плавочки і сітчастий ліфчик (п'ятниця на базарі – день несподіванок), обвіяла себе дезодорантом, Соня всмажила рум'яненьку картоплю (спеціально залишила вчора десяток найбільших у кульочку), намазала маслом хліба, заварила чай.

– Слухай, Сонько, а чого б тобі не «почовникувати»? Га? У мене є один «крутяк». Правда, твердий імпотент. Пригощає, погладжує по стегнах, обцілює, важко сопучи. Коли ти вже готова, він зиркає на годинника, мовляв, запізнюється на зустріч у справах бізнесу. Мусиш це знати

і не боятися його, якщо запропонує. Льонька набирає «човнярів», дає гроші на товар і проїзд, оформляє візу до Стамбула. Одна поїздка – сто п'ятдесят доларів чистими. Вісімсот гривень за тиждень, Сонько. Заробиш і світу побачиш, а то візьмешся мохом у Теклівці. Давай згоду і не мороч мені голову.

Клава вхопила сумочку, грайливо виштовхнула Соню з кімнати, і вони вийшли з будинку. Забрали у власника цукерки і тістечка, довели тачкою до базару, виклали на рундучок. Почалася торгівля. Соня скупилася, користуючись тим, що перша – легка на руку. Прийшла до Клавуньки попрощатись і сказала:

– Згодна їхати в Туреччину. І – на край світу згодна.

А через два дні біля воріт Хрестолубських у Теклівці зупинилася іномарка. У двір зайшла Клавдія, Соня взяла паспорт, вкинула в кульок баночку перемеленого з часником сала, поцілувала Лесю і поїхала.

Льоня завіз їх з Клавкою на дачу. Годував і поїв, сам підкидав дров у камін, міняв касети у програвачі. Готував шашлик. Потім запросив до сауни. Сам роздягав їх. Клавка реготала, піднявши догори руки, а Соня злякано церемонилася: я сама, не турбуйтеся, сама. Обкутавшись простирадлом, зайшла у парилку. Навіть не знала, що воно таке, бо в теклівській лазні тільки чоловіча і жіноча душові, де якийсь час працювала мама. Хтось приватизував лазню, але вона закрита, бо велика заборгованість за світло і газ.

Льоня лежав горілиць на полиці, витягнувшись на повен зріст. Гола Клавка робила йому масаж, гуляючи пальцями по волохатих грудях, по животі. Він покрекував, заплющивши очі. Соня сіла на найнижчій полиці, загорнувшись у простирадло. Від незвички задихалася, затуляла обличчя долонями. Дуже швидко впріла і вискочила під душ. Стомлена і приголомшена побаченням, Соня посиділа у м'якому кріслі, випила келих шампанського і, накинувши на тіло білий пухнастий халат (видав Льоня, коли вони вступили до сауни), пішла в кімнату до каміна.

Билося полум'я об щелепи каміна, відблиски його танцювали на стіні. М'який килим лоскотав її босі ноги, м'язи в литках самочинно напружувалися і тужавили. Руки звелися над головою і попливли у повітрі.

– Ми кривого танцю ведемо...

Солодка судома, викликана музикою із приймача, повела її по кімнаті. Вона й сама не розуміла, що танцює. Вперше після народження Лесі. Вітальня ставала тісною для неї, стіни ніби розступилися, відкривши всі сторони світу. Софія пливла, танула, як сніжинка біля каміна, відроджувалася знову, падала на пахкий килим і злітала над ним. Їй уявлялася переповнена зала глядачів, яким звело подих, стежачи за нею. Оглушливі овації! Квіти. Триумф...

– Ми кривого танцю ведемо, ой. Кінця, ой, йому не знайдемо...

Прокинулася, коли її несло кудись на теплих хвилях. Клавка пестила їй груди, а Льоня жадібно цілував «соньку». Такого вона ще не знала, тому ладна була відпихнути його, скочити з ліжка, але все тіло її раювало. Не чинила спротиву, бо їй це подобалося. Подобалося дедалі більше... Аж поки скрикнула і обм'якла.

Вранці Льоня відвіз Софію у Теклівку, вткнувши їй під ліфчик сто гривень. А через кілька днів вона вилетіла до Стамбула, сказавши про це лише татові і мамі.

Почалися осінні дощі, розгасла дорога вперлася болотюгою у ворота, відгородила від світу. Живи, як хочеш, діду. Ти, баба і внучка. Якщо не вимикатимуть світло, то буде радіо, бо телевизор давно здох. І ще самогонний апарат. Добре, що буряків трохи накрали з осені. Цукру в коморі – лише на чай.

Щоб менше думати про дочку, яка отак ризиковано гайнула до турків, аж за море, в чужі світи, дід Сашко став учити Лесю азбуки. Він вирізав літери із старих картонних ящиків, а вона – із пожовклої газети «Правда», цілу підшивку якої він приніс колись із тракторної бригади. П'ятирічна онучка швиденько завчала літери, придумувала

їм прізвиська, домальовувала їм руки, ріжки, очі, вуха, хвостики. Про кожну з них Леся вигадувала якусь історійку, котру вона розповідала дідові. Літера «О» котилася з горба, наскочила на камінчик, від неї відколовся шматочок і загубився у траві. Літера зупинилася, поплакала і стала шукати втрачений шматок. Довго-предовго шукала. І знайшла. І притисла його до себе. І вигукнула: «Є!» Дідусь навіть не второпав спершу, що онучка має на увазі. Аж бабуся Оксана розтлумачила йому, і Сашко довго реготав, ляскаючи долонями об свої гострі коліна.

Дитя щодня забавляло своїми вигадками дідуся, а не навпаки. Сашкові стало дуже цікаво жити. Він прокидався удосвіта, викидав гній від поросяти і телички, розпалював грубку, луцив кукурудзу і молів її на круподерці, але весь час ходив подивитися, чи не прокинулася Леся. Оксана заплітала їй кіски, годувала і віддавала дідові аж до вечора, бо сама ішла із склецьком картоплі на трасу. Леся розповідала дідові, що одного разу летів великий орлище і ніс у дзьобі країну Україну. Ніс та й ніс, ніс та й ніс. Над степами широкими. Над морями глибокими. Над горами високими. Над лісами дрімучими. А якийсь дядько зарядив рушницю і вистрелив. І орлище випустив Україну. І вона впала на город дідуся Хрестолубського. І стала незалежною. І дід Каніковський каже, що тому ми такі бідні, бо незалежні. А мама казала, що це неправда. І вони сварилися...

– Розкажи, дідику, як це було, – просила Леся, складаючи вирізані літери у слово «Україна».

Сашко щосили напружував пам'ять, щоб розповісти онуці історію. Хапливо перебирав усе, що знав. Згадав кіно «Захар Беркут». Там наші ворогів затоплюють водою в ущелині, але хто такі вороги, не пам'ятав. Гетьман Богдан Хмельницький виконав волю народу і об'єднався з Росією, щоб ми дружно жили. А тоді Ленін дав селянам землю, робітникам заводи і народ здорово його підтримав у революції. Ми добре жили, робили в колгоспах, але на нас напав Гітлер... Ага, мало не забув: Кармалюк тут, у

нас, на Поділлі жив. Забирав у багатіїв і віддавав дуже бідним, щоб не бідували.

– Іншим разом розкажу, Лесюню, бо це дуже довго, а зараз давай будемо писати літери і складати їх у слова.

Сашко боявся, що дитині набридне це заняття, і вона знову проситиме його, щоб розповів історію України. Йому здавалося, що Леся ось-ось викриє його: ти, дідику, просто нічого не знаєш...

Ледве дочекався Оксани з траси. Продала банку квашених огірків, а картопля змерзла на морозі, ніхто не захотів купляти, зварить поросяті. Сашко одягнувся, озун шиті валянци. Набрал у кульок смаженого гарбузового насіння на гостинець і пішов до Арсена Петровича, колишнього вчителя історії, вже пенсіонера.

Арсен Петрович довго длубався у книжках на етажерці, склав перед Сашком на купу всі радянські підручники історії. Сів на них, як на стілець. Помовчав, дивлячись у замерзле вікно. Старечі набряклі його повіки тремтіли. Сказав:

– Все оце сміття, лайно, брехню про наш народ я сорок років проповідував, Олександрє. Кілька поколінь зіпсував. То й не нарікаю, що мізерну пенсійку дали. Якщо просив для онуки – дам тобі Аркаса, там і малюнки для дітей є. То простенька і доступна для дитини історія. Головне – правдива. Лиш поверни. Це мені мій дід передав. Я переховував її у залізному ящикку від патронів, закопавши у хліві під жолобом. Тепер її перевидали, але не маю за що купити, дорога дуже... Навіть якби зі мною щось сталося – поверни...

Сашко нарубав Арсенові Петровичу вербових дров. Повалена верба вже була сухою, то кололася легко. Нарубав і наносив у верандочку. Випили по келишку домашньої, заїли квашеною капустою без олії. Арсен Петрович провів Сашка, свого колишнього учня-середнячка, аж за ворота.

– Користуйся скільки треба, але – поверни...

Коли Сашко прийшов додому, Леся вже спала під ватяною ковдрою, накрившись із головою. Визирало лише

русяво-сонячне тім'ячко. Попелястий кіт Боник викачувався у неї в ногах.

На підлозі було викладено картонними літерами: **«МАМА УКРАЇНА»**.

Дід Сашко до глибокої півночі читав історію.

Коли Юлько Каніковський побачив світло у тестевій хаті, подумав: мабуть, гонять самогон. А лічильник мотає...

Костю Сухостоя тримали в Ковелі, у слідчому ізоляторі, в камері із солдатиком-дезертиром, який заївся із сержантом, і той щодня ставив його у наряд – мити полковий нужник.

І тоді Сергій лезом порізав собі обидві руки. Сержант назвав це умисним шкідництвом, і хлопця взяли під арешт, як дезертира, який у такий спосіб ухиляється від служби.

Сергій родом із самого Ковеля, мама часто приносить йому передачі, то вони удвох не голодують. Він хоче, щоби був суд, мама вже найняла адвоката, який впевнений, що процес вони виграють, що із сержанта знімуть звання, а Сергія переведуть дослужувати в іншу частину, як героя, який відстояв свої людські права навіть в армії.

Костика допитали втретє, він знову повторив усе те, що вже було у протоколі. Не здав ні лейтенанта Лесика, ні майора Шкраб'юка, хоч і слідчий випитував про їхні стосунки.

– Крім статутних – ніяких інших. Мені особисто ваші люди підсунули гроші. Я не відмовився від них, бо мої батьки у селі бідують. Колгосп розпався, роботи нема, не мають навіть на хліб. Мама хворіє, а ліки дуже дорогі. Моя вина, що я не відмовився і не доповів про це лейтенантові Лесику. Якщо можна, не повідомляйте про це батькам. Мама не витримає.

А тепер про нього наче всі забули. Сидіння, коротка прогулянка у дворі під конвоєм. Сон. Під час однієї з прогулянок повз нього пройшов лейтенант Лесик і шепнув: «Не ляпай зайвого. Все буде добре...». Костик хотів козирнути лейтенантові, але вчасно опустив руку.

Вчора і Костикові наглядач приніс передачу. Він відмовився.

– Це помилка. У мене нікого тут немає.

Наглядач вийшов, але швидко повернувся:

– Не каверзуй. Ти не на курорті, щоб крутити носом. Настя, твоя дівка з села... Бери і не мороч голову, бо віддам комусь іншому. Кажуть, дівка – вогонь. Рвалася, щоб побачити.

Сигарети. Яблука. Засмажена курка, роздерта на шматки. Тут уже пошматували, шукаючи записки. Костик нюхав яблука і аж задихався, щоб уловити запах Настуньчиних рук, але вони пахли тільки яблуками. З'їли із Сергієм курячі стегенця, а тоді й крила, що хрумтіли на зубах, так добре всмажені. Закурили. Кость витягнувся на дерев'яній лежанці і згадував. «Крайня хата». Вогонь у каміні. Столик з найдками і питвом. Морозиво у широкому пластиковому келісі. Пасмо чорних кіс спадає Настуні на обличчя, затуляючи їй одне око і половину лиця. «Ти, Насточко, як Кутузов дивишся на мене, як дуло одностволки. Так-так, дуло одностволки. Піднімай руки вгору, поки не пізно! Руки вгору і – на другий поверх!» І стискає тонкими пальцями його коліно, а тоді гладить. Вище і вище... Трусне головою, закине волосся на потилицю. Нахилиться, і воно знову сповзає на очі.

Затріщало яблуко на зубах Сергія, аж бризнуло соком на Костикову шию. Та він не розплющував очей, щоб бачити перед собою Настуньку. Ось вона розстібає гудзики на його солдатській сорочці. Веде пальчиком по животі, вичавлює маленький прищик на грудях...

– Костя! Костя! Вставай! Ти глянь, що вона вигадала, конспіраторка.

Кость схопився з лежачка. Сергій тримав на долоні надкушене яблуко, в якому була маленька паперова рурочка із сигаретної фольги. У яблуці було просвердлено маленький отвір, вставлено записку і знову затулено чопиком та непомітно залито воском.

Сергій затулив спиною вічко камери. Костя розправив на долоні записку, підійшов до вікна і сторожко читав:

«Люблю. Дуже. Ще більше. Петруньо каже, що тебе скоро випустять. Справу вже закривають. Так сказав полковник. Люблю».

– Прочитав? Прокортни з яблуком. Як знайдуть під час обшуку – біда. Не візьмуть більше передачу, – прошепотів Сергій. – Якщо ти не можеш, давай я.

– Встигну. Хочу ще раз прочитати. – І знову підійшов до вікна.

У дверях камери заворушився ключ.

Костик став пожадливо гризти яблуко. І тепер воно запахло йому Насточкою. Тільки нею.

Євген Безкоровайний для проведення «Форуму демократичних сил Хрестопільського району» трусонув гаманці місцевих підприємців-заможників.

Святе діло. Робиться вперше. Консолідує народ. Зменшить соціальну напругу у період відродження держави та ринкових реформ. Розрядить політичне протистояння, коли піднімає голову екстремізм.

– Ви, Степане Артемовичу, мусите розуміти: сьогоднішня влада захищає вас від озлоблених злидарів і п'яниць-революціонерів. Тому треба подати руку владі. Не порожню руку, Степане Артемовичу. З вас п'ять тисяч гривень. На шкіряні папочки для учасників форуму. – Безкоровайний викликав секретарку і попросив записати до відомості і прийняти гроші у млинару Боровика.

– У мене лише три при собі. Дві я зараз привезу, Євгене Григоровичу. Святе діло.

– От і домовилися. Моя теща першою здала сім тисяч. Дружина – другою, теж сім тисяч. Так що з вас – по-божому... Ви – третя людина в районі. – Геникові здалося, що Боровик вийшов з його кабінету навіть щасливим і окрилений. Треба було вимагати більшу суму.

Підставний власник норкової ферми Льонька Шкатула (ферма приватизована другим секретарем обкому, а папірці оформлено на Льоньку – заготовача брукху і, подекують, постачальника туркам молодих українок, але – не доведено) спершу огинався.

– У мене сильний падіж. Норковий стригучий лишай косить поголів'я, Євгене Григоровичу.

– Косиш і складаєш у копи «зеленими», пане жіночий менеджер чи альфонс. Не заїдайся з владою, не кусай руку, яка тебе гладить...

– Хто сказав, що кусаю? Цілую. В екстазі цілую, пане віце-губернатор. Я не відмовляюся від ролі донора. Кому здати кров? – Льоня весь час тримав руку в кишені і неприховано нервував. М'яв свою візитку, де значився академіком «Академії оригінальних ідей», краєм краватки тер сонцезахисні окуляри, виймаючи їх із верхньої кишені лайкового піджака.

– Краще вчасно здати кров і бути героєм, ніж потім здавати аналізи для кримінальних висновків.

– Здаю п'ятсот гривень, Євгене Григоровичу. На розвиток демократії і злагоди.

– Залиши їх собі. Ти вільний. Поки що. Тиждень-півтора не більше, Льоню. Щось тобою дуже цікавиться заступник начальника обласного управління по боротьбі з організованою злочинністю підполковник Ігор Орнацький. Недавно приїздив у район... – Безкоровайний різко встав з-за столу і голосно покликав до кабінету власника м'ясопереробного цеху. Той з порогу відрепортував:

– Гроші здано! Ковбаси і шинку на форум завезено!

Через годину секретарка доповіла Безкоровайному, що норкова ферма здала тисячу. Зеленими.

– Запиши. Тільки законвертуй для відомості. За офіційним курсом.

– Ще лісництво і фермери здали по дві тисячі, а пекарня і сирзавод – по одній, але з продуктами, Євгене Григоровичу.

– Візьми собі тисячу. Українськими. Купи гарний діловий костюм. Із штаньми, який хотіла. Це ж не провінційний райком партії...

Все! Готово, полегшено зітхнув Генік. З таким розмахом ще ніхто не проводив політичну акцію в області, а то більше – в Хрестополі. Папочки, блокноти, авторучки, значки,

візитівки. Кожному заклеєний конвертик... на розвиток його партії. Фуршет. Фотокореспондент райгазети до закінчення підготує кожному кольорові фотографії. Доповідь готова, резолюція пишеться. Білошитний задоволений, пообіцяв за двісті доларів та машину вугілля для мами опублікувати мою статтю в обласній газеті. З портретом. Слободян прийде на все готове. Відкриє, надасть мені слово і може дрімати в президії.

Геник попросив секретарку нікого до нього не впускати, зачинився у кабінеті, щоб вивчити бодай кілька сторінок напам'ять. Текст правильний для друку, але дуже закручений і важкий, щоб говорити усно.

«Демократичні сили в Україні об'єднуються лише за годину до розстрілу, то чому зараз не об'єднатися довкола президента? Ще не пізно». Це сильно звучить. Навіть усно. Це треба зробити гаслом. Крилатою фразою Хрестопільського району на всю Україну. І це вийде із моїх уст: «Велетенський Союз не зміг прогодувати одну компартію. Україна годує понад сто партій. Щоб вона стала багатшою – треба об'єднатися в одну президентську партію. А решту грошей віддати пенсіонерам і малоїмущим». Молодець Білошитний! Інтелектом заробляє! Як і я.

Ще є цілий вечір, щоб вивчити історичну доповідь. Колишній заворг райкому втрясе усі дрібниці, секретарка розкладе по тисячі гривень у конверти, а я можу усамітнитися.

Геник на сходах зустрів старого Гулька у посіченому міллю пальті і з опущеними навушниками полисілої ондатрової шапки. З морозу окуляри Гулька вкрилися опарою, то він підсліпувато розглядав Безкоровайного, зіткнувшись із ним на східцях. Розгледів.

– Мої сильно гудуть, товаришу Безкоровайний. Нас аж сорок три, а рухівців тільки двадцять сім. І ті розколоті. А нас не запрошують на «шерфут» і папки з блокнотом не дають... Режим.

Геник був змушений повернутися і розпорядитися, щоб секретарка видала Гулькові на його партію ковбаси і шинки, сиру і горілки, п'ять папок для членів бюро. І два

конверти. Один особисто Гулькові, а ще один – на партію, активу.

– Поки засідатиме форум демократичних сил, ви зберіть своє бюро і роздавайте ковбасу та по двісті гривень, товаришу Гулько. Та будьте уважні, бо дуже холодно і слизько. І грип гуляє.

Тепер уже можна спокійно працювати над текстом історичного виступу. Завтра над Хрестоподем прозвучить на всю вільну Україну: «Київські екстремісти не мерзнуть у своїх наметах, бо всі вони – в овечій шкурі». Треба чітко це виголосити. З правильними наголосами. Щоб ніяка політична гнида не перекрутила на свою користь.

Коли Костик і Юлько нарешті замкнули за собою двері, зігрілися, щільніше затулили вікна, випили по половині граненої, єдиної в будинку тваринника, ледь надщербленої склянки, налили дівчатам – у Теклівці вибило електрику.

Таки вибило, а не вимкнули енергетики, бо на іншому кутку Теклівки світилося, а там – свій трансформатор.

У темряві було навіть краще. Інтимніше. Вогником сигарет присвічували, щоб знайти щербату склянку, налити в неї, намацати карамельку чи шматочок квашеного огірка (Костик встиг прихопити вдома аж три великі насінники з бочки). Дівчині-пампушці із сусіднього села налили ще порцію, відвели до Костикового кабінету і вклали на соломку. Якби не вимкнулося світло і працював саморобний нагрівач, її б роздягнули, а так – холодно, простудиться.

Маковиня в полущеній емальованій каструльці, що стояла на електроплитці, не заварилося і швидко хололо. Ленка Звізда позиркувала у той куток і чекала, коли ввімкнуть електрику. Юлько знав, що вона виросла у сім'ї бригадира тракторної бригади, мовчазного і суворого дядька, якого боялися трактористи, але терпіли, бо... боялися. Рідко пив, але коли напивався, то при незамкненій фіртці перелізав через паркан, а при відчинених дверях заходив до хати через вікно. Ленку тримали в «залізних рукавицях», батько знав про кожен її крок, виходив їй назустріч, коли поверталася з танців. Усі старшокласники знали, що серед випускниць –

лише Ленка зізда, яка «тягнеться» на золоту медаль, залишилася недоторканою дівулею. Тому і не приставали. Навіть якби у неї був не такий суворий батько.

Медаль їй не дали, бо батько пообіцяв завести директорові десять кубометрів сосни на дошки, але не зміг цього зробити до випускних іспитів. Після школи він влаштував Ленку до технікуму в Тульчині за плату вчитися на бухгалтеру.

Через сім місяців навчання її відрахували. Тихо, без галасливих студенських зборів, без прийняття заготовленої загодя резолюції. Директор технікуму не забув про сільського дядька, який, крім оплати навчання дочки, завіз йому до хати телевізор і «відик». Тому викликав до себе Олену Звізду і запропонував їй написати заяву про відрахування за станом здоров'я, без повернення внесеної плати. Лена була «незаправленою», бо ночувала в гуртожитку, не кололася, тому їй було байдуже, головне, щоб швидше відпустили. До міста. На базар, у обшитий пластиком вагончик під назвою «Гоп» (Грицюк Олег Павлович). Офіціант безкоштовно дасть їй вина, бутербродів і кави. Вона сидітиме, аж поки не приїде сам Гопик. Повезе її в село на дачу, видасть одну ампулку і разовий шприц. І світ поволі ставатиме домашнім і звабливим, як іграшка на ялинці... І миршавий, горбатенький Гопик, ровесник її батька, уже здаватиметься їй молодим королевичем.

Після виключення з технікуму Звізда пожила на дачі кілька днів. А тоді серед ночі, коли Гопик поїхав до дружини, Ленка закурила солодку сигарету, лежачи в ліжку. Заснула. Прокинулася, коли Гопикова, облицьована зсередини дошками хата вже сильно горіла. Ленка ледве встигла вискочити крізь вікно в туалеті. Пішки дісталася до Тульчина, а тоді повернулася в Теклівку.

Все це вона розповіла Юлькові у перший вечір, коли він привів її до свого офісу на покинутій фермі. Розказала просто і довірчо, як близькій і надійній подрузі. Решту Юлько знав, бо знала уся Теклівка. Старий Звізда напився, прив'язав дочку за ногу ланцюгом і припнув до старої груші. Знайшов гарапника, з яким пас череду, коли

доходила черга, і сік ним Ленку, поки платтячко не розлізлося на дрібні бинди. Коли мама накрила дочку своїм тілом, то дісталось і їй. А потім Звізда сам прополював город, підгортав сапкою картоплю, бо жінка і дочка довго не виходили з хати, не могли встати.

У будиночку тваринника швидко холодніло, бо вікна одинарні, не було кількох шибок, а саморобний «козлик» не грів. Костик забрав у свою кімнату Тетяну Палагуту, яка жила в діда з бабою, бо мама з татом щовечора б'ються, але розлучатися не хочуть. Звечора кидають одне в одного, що потрапить під руку, хапаються за тупі кухонні ножі чи виделки, з криком бігають по подвір'ї, а вхоркавшись – розпивають баночку самогону, обіймаються і лягають в ліжку, вже не звертаючи уваги на дочку, яка слухає музику у великій кімнаті з навстіж відчиненими дверями. Вранці Тетяна застає їх ще сонними, розкритими і голими. Накриває ковдрою і йде до діда з бабою, щоб поснідати і відіспатися. Недавно перейшла до них жити. Довго шелестіла суха солома на Костиковому ложі, потім вони вовтузилися, шепотілись, а тоді з темряви пролунав Тетянин голос:

– Та хіба це я перший раз, щоб на такому холоді. Якби на снігу, то знала б, що на снігу – оригінально. Не хочу, хоч і дуже хочу. І він у тебе скоцюрбився і сховався... Краще налий горілки.

Українці – дурні, думав Юлько, залізаючи правою рукою під Ленчині теплі рейтузи.

Кажуть, що ми давні. Якщо дуже давні, то можна було б вибрати краще місце для життя. Все ще було незайнятим, поселяйся, де хочеш. Хіба не можна було поселитися в Африці, на екваторі. Весь рік ходиш у трусах, де впав – там і заснув. Їж досхочу банани, грійся на сонечку. Українці таки дурні. Прогавили. Полінувалися пошукати кращого місця. А тепер скільки роботи, щоб збудувати теплу хату, заготовити харчі на зиму, купити кухвайку, валянки, теплу ковдру. Половина життя іде на те, щоб зігрітися. І вже всі теплі місця зайняті іншими...

Його рука шастала під Ленченими рейтузами. Руці було тепло і волого. Ленка поривчасто дихала йому в щок, тіло її напружувалось. Уявив, що це треба буде її роззувати, стягувати з неї стільки манатків, роздягатися самому... Юлько зауважив, що Костик відкрив останню пляшку. Зараз вони з Танькою видудлять, а йому – північний полюс. Вийняв руку, у темряві вихопив у Костика пляшку:

– Так. Випиваємо по сто грамів – і в теплі курники, курочки-лебедусі. Світла не буде. Потерпіть одну ніч. Не скиснете, не зіпсуєтесь. Гайда, бо коні мерзнуть і блохи мруть...

– А моя подружка і далека родичка? Я їй пообіцяла, що сьогодні вона скине тягар недоторканності. Бачу, не вийде. Холодно, вимкнули електрику. То що, хай замерзає цілушкою? – сказала Звізда, зіскочивши з тапчана.

– А хто тебе просив тягнути її сюди? Та ще й первістку. Хай Костя вирішує, він у нас спеціаліст. Мою Соню відкривав. Я цього не вмю. Забирай її додому, – зло огризнувся Юлько.

– Що, на плечах понесу? – Ленка зачепила ногою порожню пляшку і та з вистрибом покотилася в сусідню кімнату, вдарилася об скляну банку з меленим маковинням, зібраним влітку на теклівських городах. Репнуло скло, і Юлько тихо лайнувся.

– Костя, ти спеціаліст по первістках, то відвези її трактором. Уявляєш, як тут замерзне...

– І щоб завтра вся Теклівка гула? Щоб старий Звізда прив'язав мене до своєї груші? Не поїду. Трактором я від старого Звізди не втечу. Хай спить тут. Накриємо соломою, матрацом, брезентом. Вранці видно буде, що з нею робити. Може, світло ввімкнуть...

І раптом у двері затарабанив кулак. Сильний і лютий. Всі припинили, навіть дихали тихше, що й не куріла пара з ротів.

– Вискакуємо через заднє вікно... – прожебоніла Ленка.
– Це тато. Його кулак. П'яний.

– Змивайся негайно! – видихнув їй у вухо Юлько.

Двері камери розчинялися довго і не зі скрипом, а зі стогоном, ніби відчинялися востаннє і зараз впадуть назавжди.

Так принаймні здалося арештантові Костеві Сухостоеві.

– І забирай своє дрантя, – байдужо і сумно кивнув йому наглядач.

– А Сергій? – запитав Костя, подумавши, що навіть тюремщикам не хочеться прощатися з тими, до кого звикли.

– Дякуй Богові, що тебе витягли з прірви і не зробили «півнем». Повезло, що прикордонник. Еліта задрипана.

За воротами Костю чекали командир взводу лейтенант Лесик і Петруньо. Вони радісно реготнули, вдарили його по плечу і збуджено запхнули до мікроавтобуса, наче їх хтось ще міг затримати. Костя принишк на передньому сидінні, за кермом був Лесик. Схуд. Трішки запали і загострилися щоки, стухло маленьке черевце. Швидко вискочили з Ковеля, двічі порушивши правила, але ніхто не зупинив, обід.

– Я вірив, Костику... – єдиний раз озвався позаду Петруньо і мовчав, напружено усміхаючись. Це Костя бачив у дзеркальці над своєю головою.. Час-від-часу вони зустрічалися поглядами, і Костик усвідомлював: він – уже вільний. Немає над головою сірої, з сизим павутинням і тріщинами стелі, нема заготованого вікна, об брудну шибу якого б'ється велика муха, нема їдкого запаху «параші» з нестерпним духом хлорки, нема наглядача, який пхає свою жирну пику у кожну шпарину.

Лесик пригальмував, спрямував мікроавтобус праворуч, завернув до лісу, і вони зупинилися на маленькій галявині. Вийшли з машини. Петруньо по-братськи стусонув Костика у плече, той заточився, але не впав.

Скочив Петрові на шию. Вони удвох попадали і качалися по траві. Підвелися, обтріпали соснові голки. Лесик виніс із автобуса брезент, тушонку, свіжу цибулю, хліб і фігуристу пляшку горілки. Костик витягнувся горілиць на брезенті, заплющив очі.

І в цей момент на нього впало щось рідне і тепле. І пахуче. Насточка! Волосся спадало їй на обличчя. Крізь

пасма проглядали каровологі зіниці, викочені губи, м'якоокруглі вилиці, краплинка поту на верхній губі. І запах яблука, що потрапило в тюремну камеру. Настині тонкі рухливі пальці затуляли йому уста, щоб він не кричав; очі, щоб він не заплакав; тримали його тіло, щоб не втік.

– Поведеш машину, Петре, а я вихилю за свободу, – сказав лейтенант, налив собі пластикову чарку і хвацько випив. – Який сюрприз ми тобі приготували?!

– Уявляєш, як мені було влезати на задньому сидінні, коли ти появився. І витримати, поки приїхали сюди, – аж задихалася Насточка, шумно цілючи Костика у ліве вухо.

– Наказую випити, рядовий Сухостій! І негайно! – Скомандував лейтенант. – Так-так, тебе розжалували, а моє представлення на старлея відкликали. Правильно. Покарали. Пару місяців нестимемо службу в розташуванні частини. Поки забудеться брудна провокація місцевих ментів проти елітних національних військ. За нашого генерала-патріота, який відстояв честь своїх солдатів та офіцерів.

– Випий, братухо. Випий і за здоров'я Насточки. Випий і поїдемо до нашої «Крайньої хати». Там нас уже чекають. Господар. Моя Уляна з подругою. Щоб і пан лейтенант не сумував.

Власник дорожнього готелю на трасі Анкара-Стамбул, засушений, аж якийсь торохкий турок-сельджук Бюлент (Софія називала його Бюлетенем, щоб не забувати) приїхав до свого об'єкту, не попереджаючи.

Поставив машину на стоянці, віддав ключі паркувальнику і звелів, щоб той помив авто. Софія з Алісою прибирали кімнати після нічних постояльців. Вчора тут ночувала велика група водіїв рефрижераторів, що везли баранячі тушки із Стамбула до Анкари. Помилися, помолилися в спеціальній кімнатині, що правила туркам за мечеть, повечеряли в ресторанчику і зарання полягали спати. Шоферюги, їм вдосвіта сідати за кермо, подумала Софія і теж лягла в комірчині під сходами. Вхоркалася за довгий день, бо фарбувала залізну огорожу довкола готелю. Весь день навпочіпки і на шмалькому вітрі, що дув з боку

України. Вітер був якимсь солонуватим і гострим, залізав під старий комбінезон, хоч Софія підперезалася паском і застігнулася на всі гудзики.

Аліса прибирала в готелі сама, а на ніч її забрав до свого вагончика молодий албанець, який стереже машини постояльців. Він теж тут у наймах. Самотній. Дружина з трьома дітьми загинули під час недавньої війни із сербами. Сентиментальний і сумний чоловік. По кілька разів на день заходить до готельної «мечеті». Іноді Аліса відвідує його у вагончику, щоб розрадити, але безплатно. Такі відвідини вона називає «шефськими». Горе в чоловіка, він, як і вона, у турецьких наймах. З кого там брати.

Софія думала, що одразу ж засне, але на губах чомусь гірчив український вітер, солоний, як піт після запального танцю, в уяві поставала засипана снігом Теклівка, Сарматський горб із кладовищем на самому вершечку, блискуча цибулина церкви, батьківська хата під шифером, льодові свічки, що стікають із даху, дотліваючий жар у грубці, мама зацеровує Лесині колготки, сонна Лесюня в обнімку з попелястим котиком Бонею...

«Ми кривого танцю ведемо»... І не видно йому ні кінця, ні краю. Танцюймо, поки не впадемо.

Втечу, сказала вона собі, я більше не годна. Втечу через Болгарію чи Азербайджан, кажуть, там є різні лазівки. Назбирала трішки зароблених по ночах турецьких лір. На хабаря прикордонникам, може, вистачить, додам ще тілом... Треба тікати, бо загину.

Вона вже уявила, як на попутніх машинах добирається до кордону, як віддається у машині водієві, аби тільки віз, як серед місцевого люду шукає перевідника через кордон. А там уже свої, байдуже, чи болгари, чи азербайджанці, ті таки виручать, не дадуть пропасти заблудлій душечці з України. Вона аж затремтіла вся, вкрилася гарячим потом і скинула з себе ковдру, щоб охолонути. Краще з Юльком і Костиком красти брухт і кольорові метали по селах, як мучитися отут, на чужині бусурманській. Там навіть у тюрмі – свої люди, хоч поговорити можна, душу балачкою задобрити...

Та враз вона згадала про Льоньку Шкатулу і про п'ятсот доларів, які йому треба віддавати, мабуть, з процентами. Софія накрила голову подушкою і тихо, задихаючись, заскімлила. Леде задрімавши, вона прокинулася – тупотіли по сходах над її головою водії, які вирушали в дорогу. Треба прибирати кімнати, поки прибіжить від албанця Аліса з деревні Тьомкіно на Смоленщині.

– Алісо, давай будемо тікати звідси, – сказала Софія, знаючи – в коридорі крім них немає нікого.

– У тебе что, криша поехала? Куда? Как? Зачем? – здивовано зиркнула Аліса, згортаючи брудні рушники. – Что мне делать в Тьомкіно? Сидеть на завалінке і трахаца со старіками за одну затяжку сигарети? Єдва вирвалася одтуда...

– То я пожартувала, Алісо... – відповіла Софія і ввімкнула всмоктувач пилу. Він загудів, підбираючи тютюновий попіл під столом. Випросталася і побачила у розчинених дверях готельної кімнати... Бюлетеня.

Невже чув старий вишкварок? Щоб йому вуха позакладало! А якщо й чув, то нічого не втямив. Не розуміє нічого в Алісиній мові, а в моїй, як баран у Біблії, Аллах би від нього одвернувся. А якби й почув і зрозумів, то що? Знає, що нікуди я не втечу. Паспорт і гроші в нього.

Софія була в рожевому готельному халатику, накинутому на голе тіло. Вдень у готелі постояльців нема. Крива адміністраторка, яка знає кілька російських слів, підсліпуватий дідок-слюсар із повними кишенями ключів, викруток, запобіжників, електролампочок, за годину відремонтує, що треба, і поїде на старезному моторолері додому. Якщо потрібен – його викличуть по телефону. Та ще албанець, але він у дворі пантрує стоянку. Вдень тут хоч гола ходи. Тому й не одягалася, накинула халатик і – до праці.

Софія згадала про це, коли побачила, як витріщив свої вуглисті вирла Бюлент, поворушив тарганячими вусами. Халат на грудях був розтібнутим, ліва циця випорснула з-під нього і пружно похитувалася.

Софія не ховала її. Стояла посеред кімнати. Гудів пиლოსос. Бюлент непорушно стояв у дверях. Соня знала, що вона дуже красива. Особливо тут, у цьому мусульманському світі, де жінки розквітають лише на коротку мить у ранньому віці, а тоді швидко в'януть і старіють, як гриби-порхавки у теклівському лісі. Їхня смаглявість стає вуглистою і навіть трішки моторошною. Так-так, Софія знала, що в Україні вона просто красива молодичка, а серед турків – вона дуже вродлива. Побачивши її, вони спалахують, довго дивляться услід, поцокують язиками і, звісно ж, гріховодять бодай у думках.

Познуцаюся над ним хоч так, сказала вона собі і, лукавенько усміхаючись, струнка та гожа стояла посеред кімнати. Можу навіть потанцювати, довести його до одуру, до втрати розуму. Вже налаштувалася на це.

Шумно заскрипіли сходи, загунав об підлогу коридору костур, і Соня вгадала: іде кривондя-адміністраторка. Неохоче застігнула халатик і заходилася застеляти чистою білизною ліжку.

Бюлент із старою каргою пішли по готелю, про щось белькотіли між собою, обдивляючись кімнати, а тоді спустилися удвох на перший поверх і довго сиділи за скляною перегородкою, гортаючи документи і рахуючи гроші.

От якби цей засушений опеньок заночував у своїх володіннях, я б витрясла з нього свій паспорт і гроші. Я йому затанцювала б такого кривого танцю невірлиці, який не снівся навіть Роксолані. Не пожаліла б себе, а витрусила з нього рештки старої і зачерствілої вже душі. От якби Аллах нашепнув йому, пенькові трухлявому. Поможіть мені, Ісусе та Матір Божа, допоможіть. Щотижня у теклівській церкві ставитиму вам свічку.

Софія думала: а може, впасти перед ним на коліна і благати, щоб відпустив, бо у неї маленька дитинка залишилася без матері, що вона приїхала сюди лише на кілька днів, щоб купити товару, а вже пройшов майже рік, що вона сама домовиться з поліцією, аби її відпустили

з Туреччини, що вона вже все відробила, що молитиметься Богові в Україні за Бюлента, що пам'ятатиме його доброту аж до самої смерті, що і дитині своїй розкаже, які добрі люди в Туреччині, що вона вже роздобула номер телефону українського консула у Стамбулі, але не дзвонитиме йому, бо так можна зіпсувати стосунки між нашими державами, а вона цього не хоче, а якщо Бюлент приїде в Україну, то вона зустрине його, як великого друга і дорогого гостя...

Ось хай він лишень заночує, хай заночує, вусатий тарганисько, чорний, ніби у нього грім влучив. Чорний, як закіптюжений у печі горщик, носатий, як носоріг, кривоногий такий, що при зведених докупи ногах – всеодно собака проскочить, волохатий, як мавпа...

– Кажеца хазяїн на теб'я глаз положіл, наверное, заночует... – сказала Аліса, розносячи в номери мило і пакетики з шампунем.

Вони прибрали другий поверх і спустилися донизу. Карга оформляла документи на двох літніх поселенців, мабуть, чоловік і жінка. Бюлента не було. Софія подивилася крізь вікно на стоянку автомашин. Албанець протирав чолове скло авта, за кермом якого сидів Бюлент. Машина гребнула колесами асфальт і вискочила на трасу. Албанець ще довго махав йому рукою. Софія вибігла на вулицю, але Бюлетень уже зник за вигином дороги.

Поселивши подружжя на другому поверсі, адміністраторка покликала до себе Софію з Алісою. Напружуючись, довго добираючи окремі то російські, то німецькі, то англійські слова, пояснила, що хазяїн незадоволений, бо кімнати прибираються неякісно, не за європейськими стандартами і що за нічні послуги тепер братиме гроші з клієнтів вона сама, бо готель нерентабельний...

Геник Безкорвайний попрощався з першим хрестопільським комуністом Гульком, потиснув його кволу і холодну руку, попросив, щоб Катерина заварила натуральної, а не розчинної кави.

Все, треба тікати з цього вулика, бо ще хтось прилетить. Не з медом, звичайно, а по мед. Треба тікати, зачинитися,

вивчити текст доповіді, завчити напам'ять афоризми, виділити місця фломастером, бо записуватиме кореспондент районного радіо, передасть репортаж в область – треба, щоб сильно прозвучало, солідно.

Телебачення покаже, тому треба бути у білій сорочці, строгому костюмі, строкатій краватці, свіжим і впевненим у собі, в абсолютній правоті сказаного мною. Все. Треба йти. Готуватися. Завтра – мій день, переконав себе Геник, але **щось** тримало його в кабінеті.

До своєї посади в райдержадміністрації він був справді байдужим. Нічого нового вона йому не давала. Хіба що улесливими стали дрібні начальнички у Хрестополі. Навпаки. Висмоктувала з нього зароблені у бізнесі гроші. Одначе, із цього, давно не ремонтowanego, з казенними совецькими меблями, вікнами з облущеною, колись білою фарбою кабінету бачилися куди ширші і перспективніші обрії, наживлялися нові зв'язки, знайомства, підступалося відчуття причетності, хай навіть до дублерських, але керма і гальм. Тут треба діяти круто: або відважитися на форсаж, на вищу посаду, або вийти із цього потягу на першій же зупинці. Геникові виходити не хотілося. Він, уже потративши чималі гроші, вискакувати з потяга не хотів. То більше, що є можливість завтра зіграти гру «першої ліги».

Щаслива пташка уже сидить на його плечі. Та щось тримало його в кабінеті. Що саме, він не міг вирахувати. Дружина Неоніла зателефонувала зранку і попросила, щоб переговорив із податківцем, бо «наїхав» на її оптовий магазин. Переговорив, вирішив... Мамуня Зінаїда попросила ще п'ятдесят гектарів землі у Теклівці. Вирішив. Просила кредит у банку. Вигідний, надійний кредит. Прокручується у два етапи. Дає п'ятдесят відсотків чистогану. Банкір впирався, але дав. Геник розуміє, що Зінуля могла взяти кредит сама і то швидше, але з «відкатом», двадцять відсотків готівки треба залишити банкірові. А коли просить заступник глави адміністрації – то хіба через могорич.

Він зателефонував додому, треба щоб дружина чи теща ввімкнули електросауну і запустили воду до басейну у підземному поверсі котеджу. Слухавку взяла Неоніла.

– Покидай, Генику, своє держжермо. Ми вже чекаємо тебе, стіл накрито, чарки налиті...

– З якої okazji?

– Запросили з мамою на вечерю банкіра і податківця. Гості прийшли. Ждемо господаря.

Геник скипів, перевернув чашечку з гарячою кавою собі на коліна, і це ще більше його розізлило.

– Хто вам дозволив це робити? Завтра весь Хрестопіль знатиме. Треба було повезти їх у «Коровай» на трасі і могоричити подалі від людських очей. Я не можу бути присутній. Крім того – у мене завтра великий захід, доповідь ще не готова. Скажи, що я терміново виїхав до Винниці і буду лише вранці. А я зачинюся у нашій резервній квартирі, працюватиму. Приготуй мені на ранок новий костюм, білу сорочку. Я передзвоню тобі через годину, нібито з Винниці і передам їм привіт. Все.

Кава розтеклася по столі, підмочила доповідь та інші папери, пролилася на штани костюма, трішки ошпаривши ліве стегно. Геник погукав Катерину, щоб прибрала. Вона вбігла до кабінету, тихо зойкнула, сплеснувши руками, принесла маленький ворсистий рушничок і стала вимакувати каву на столі. Геник одійшов до вікна, з якого було видно масивну бронзову спину Леніна, на тім'ї якого білів очіпок снігу, а на плечі понуро куняла ворона. Він згадав, як кілька днів тому до нього приходила на прийом бабуся, яка працювала у райкомі прибиральницею, і просила підвищити їй пенсію, бо вона «сімнадцять років мила Леніна порошком». Геник ледве второпав, що йшлося про пам'ятник перед райкомом. Підвищити пенсію він не міг, дав бабусі сто гривень. Ворона злетіла з плеча вождя, описала коло над його головою і сіла на простягнуту вперед руку.

Геник надибав у кишені карамельку, розгорнув її, кинув до рота і одвернувся від вікна. Катерина витирала зі столу, перегнувшись через бильця стільця. Розпірка її сірої

спіднички розійшлася, крізь неї сліпучо світилися білі колготки, що обтягували округлі жилаві коліна і гінкі, летючі стегна. Генік розтросив зубами карамельку, дістав хусточку з кишені і почав витирати кавову пляму на штанях.

– Євгене Григоровичу, я зараз, – вона вискочила з кабінету, під краном у жіночому туалеті сполоснула рушник і повернулася. – Я витру, щоб не було плями, шкода костюма. – Присіла навпочіпки і стала витирати штани. Обережно водила рушником, чорнюще, коротко стрижене волосся на її голові переливалося під світлом люстри, у глибокому вирізі светрика (Генік дивився на неї згори) м'яко і тепло перекочувалося дві диньки її грудей. Ленін на майдані мерзне, а тут – усі сорок градусів, подумав Безкоровайний і ледве стримав себе, щоб не обхопити руками Катеринину голову руками, підвести її і вп'ястися губами в її сахкі, напіврозтулені губи.

– Штани можна купити нові. Доповіди шкода, Катрусю. Не старайся. Краще набери на комп'ютері і віддрукуй кілька примірників тексту виступу. Крупним шрифтом. І принеси мені додому. На ту квартиру, що на Постишева, у райкомівському будинку, я ночуватиму там... – Безкоровайний накинув білу дублянку і вийшов з кабінету.

Відчинив двері квартири і гидливо скривився: цей писака Білошитний насмердів дешевими сигаретами. Навстіж розчинив вікно на кухні і пішов приймати душ. Намилював тіло, спрямовував струмені гарячої води під пахви, на обличчя, між ноги, і перед очима дедалі реальніше поставав виріз на светрику Катерини, розпірка у сірій спідниці, білі колготки...

Витерся, попшакав дезодорантом, одягнув вельветові джинси і тонкий светр. Налив у великий кришталевий келих віскі з содовою, вкинув льоду і попивав дрібними ковтками, витягнувшись у глибокому шкіряному фотелі. Увімкнув музичний комбайн з цифровим диском, м'яко потекла тепла мелодія, заповнюючи кімнату м'якими, як тепла вода у нічному ставку посеред літа, звуками. Чоловік у неї п'яничка і покидьок... Хтось казав, що навіть

всцикається, перебравши. А вона, як великодня паска. Не налюблена, не зігріта. І я буду завтра бадьорим, впевненим у собі, добрим...

Геник долив собі віскі, закусив скибочкою ананаса і заправив кавоварку. Гидливо згорнув простирано, на якому спав Білошитний, постелив свіже і покропив парфумами. Зателефонував до Неоніли, вона запитала, чи добре він доїхав до Винниці, чи відбулася нарада в облдержадміністрації і щоб водій не дуже гнав машину серед ночі, бо слизота. Геник передав привіт і вибачення гостям. Сам повірив, що він у Винниці на нараді...

Защebetав електричний дзвінок у коридорі, Геник притьмом відчинив двері. Катерина внесла з собою морозяного повітря і снігу на розтоптаних чобітках. Він грайливо розстібнув блискавку на її затверділій на морозі, із фальшивої шкіри курточці, за вилогою якої стриміли сторінки його виступу, загорнуті в поліетиленовий конверт. Катерина поникло піддавалася своєму шефові, радісно ніяковіла від його уваги. Геник вклякнув на коліна перед нею, розстібнув чоботи, визволивши її пишні ноги із старих шкарбанів. Йому хотілося вже зараз обняти її, допастися до цих розтулених, пахких губ, але стримався. Попросив, щоб погосподарила, потрусила холодильник і приготувала вечерю.

Катерина боязко прочинила холодильник, злякалася всього того, чим було набито його нутрощі. Навіть хотіла зачинити, наче підгледіла щось непристойне, зайшовши до чужої квартири. Та побачила яйця у контейнері дверцят і стала смажити яєшню. Поралася біля сковорідки. Геник тихо підійшов до неї з-за спини, м'яко обняв, накривши руками її груди. Катря зіщулилася, ніби хотіла його відштовхнути, але завмерла, пришвидшено дихаючи. Відповіла йому лише покірним страхом, який дуже сподобався Геникові.

– Не хочеш передзвонити додому? Чи твій п'яничка вже спить?

– Я ще на роботі, Євгене Григоровичу. Завтра у нас важливий захід. Я вам так вдячна за подарунок, так вдячна, що не знаю, коли й відпрацюю...

– Коли ми вже позбудемось цієї рабської психології? Зробиш для людини щось добре, бо вона тобі люба, а людина натомість мучиться, чим тобі віддячити. Людським теплом і нічого більше. Неформальним теплом, бо всі ми самотні у цьому світі. І чим вища посада в людини, тим більше вона самотня, тим більше їй хочеться звичайної, але щирої людської ласки... Всього-навсього, – сказав Генік і допив віскі із келиха, проковтнувши маленькі льодинки. Нащо було затівати цю дурну вечерю? Випили б по чарці коньячку, закусили дольками помаранчі, хай би вона викупалася і – до праці. Та вже капарить...

– Я вам, Євгене Григоровичу віддрукувала аж три примірники доповіді. Ті місця, які ви підкреслили – набрала різними шрифтами. Вам буде зручно завтра читати. Дуже старалася.

– Ти накрийай нам стіл, наливай по чарці і погукаєш мене. Я поки що попрацюю над текстом. Можеш скупатися. Там є чистий халат... – сказав Генік і вийшов до великої кімнати. Впав на крісло, м'яке шкіряне лоно якого ніби обняло його, огорнуло теплом.

Із музичного комбайну цибеніла літепельна музичка. Не наша. Мабуть, мусульманська, бо у ній перекочувався плескіт східного моря, гарячого піску в пустелі, зітхання стомленого подорожнього. Вона огортала душу просвітленим смутком, загадковістю чужого світу і чужої віри, від неї дихало чи то запахом ладану, чи й пахощами султанського гарему – Генік на цьому не розумівся.

Розгорнув на колінах текст доповіді. Ох і сильно звучить початок: «Вельмишановні мої земляки-демократи! А модерно кажучи – дорогі пані та панове! Знову переживаємо складний період, коли Україна у небезпеці. Або ми збережемо її незалежність, волю і демократію під проводом нашого Президента, або ж знову владу перехоплять політичні сіряки». Здорово! Тільки б голос завтра не підвів, тільки б не захрипнути.

Однак далі читати не хотілося. Стільки часу в резерві. Лишень пів до восьмої. Втішу Катюху, втішуся сам, прийму душ, заварю кави і тоді попрацюю.

Він увімкнув штучний водоспадик у кутку кімнати (подарувала теща на п'ятиріччя одруження з Неонілою). Вода заплюскотіла по камінчиках, спадаючи донизу, щоб знову піднятися догори і падати вниз. Так приємно шелестить і світиться водоспадик під східну музичку. У людині прокидається щось первісне, ще нічим не зіпсуте, коли тільки ти і жінка, і її медове лоно...

Яка вона, Катерина? Іноді, коли вона прогнеться у його кабінеті, і сіра спідничка окреслить тугу, як горіх, сідницю чи відкриє тугу, сильну литку, щось спалахне у його душі, але тут таки накопиться суєта, невирішені питання, і все вмирає.

Яка вона насправді, коли відпускає гальма. Темпераментна і палка, як молоде лоша, чи холодна, як красиво обструтана колода, до емоцій якої не докопаєшся? Яка вона? Вже народила хлопчика, але не розпаслася, не розтеклася, як тісто в нецьках, а стала ще тугішою і квітучішою. Тому і вибрав її в секретарки на неоголошеному конкурсі. Що вона знала у житті? Поспала зі своїм пишним когутом із місяць, завагітніла. А тоді він запищав. Мабуть, зараз і в ліжку до себе не пускає його, смердючого. Спрагла. Що продемонструє сьогодні: полум'яну українку чи секретарку райдерж?..

Уявив її чорнючі коси на білій подушці, довгі, виструнені ноги на простирадлі, гарячий шепіт під східну музику і плюскіт водоспадика. Головне, щоб розкомплексувалася, дала собі волю, а природа сама все зробить...

Чого вона моняється з тією дурною яєшнею, я і не їстиму її. Генік встав, потягнувся усім тілом, закинув руки за голову і ще раз затягнув штори. Зайшов до спальні. Дістав із шухляди пакетик із презервативом: а раптом Катька не захищена, нащо наражати і її, і себе, хай буде. Як вона скаже...

Вийшов на кухню. На столі, у сковороді парувала яєшня, в тарілці свіжі помідори і зелена цибуля. Де вона? Мабуть, у ванній. Скупається і зараз впливе. У білому пахкому халаті. Струнка і пахуча, з вологими динями, з тонкою

талією. Усміхнеться і сліпучобілі, вологі зуби спалахнуть у щілині розтулених вуст із крапельниками поту на верхній. Зараз. Вони вип'ють по чарці коньяку, по другій. Він підхопить її на руки і понесе до спальні.

А чого це на столі лише одна тарілка, один келих? І – серветка з якимсь написом. «Вельмишан. Є.Г! Смачного! На роботі буду вже о 7 ранку».

Під серветкою лежав конверт із грошима на костюм.

Нарешті під вікном будиночку тваринників на колгоспівській фермі озвався голос.

Слава Богу, не батько Звізди. Вітька Хвінка, який недавно вийшов з тюрюги. За три дні до свого весілля він нажлуктився і пішов на танці (це були останні танцюльки молоді в церкві, бо вже сільрада прийняла ухвалу про передачу споруди набожним теклівчанам). Проходив крізь рій танцювальників, заточився і збив із ніг молоду пару. Хлопчисько підвівся з підлоги, підняв дівчину, а тоді врізав Вітьку в пику. Таке заварилося! Клубок хлопців викотився за поріг церкви, дівчата збилися до купи на місці вівтаря.

А тоді вереск і крик за церквою: Вітька ввігнав свою фінку між ребра десятикласникові, який ішов «на золоту медаль». Хлопця ледве виходили лікарі у Винниці, а Вітька сів на шість років суворого режиму.

– Юлько, сука! Відчини і віддай Звізду, бо підпало. Я п'ять років баби не нюхав, а ви забираєте з-перед носа. Суки! Коли ви натрахаєтесь і одкинете ратиці! Віддай Звізду, бо підпалю хату, мені один хрен!

– Краще б твій татко прийшов, а не цей п'яний тюремщик. Так. Швиденько через задне вікно, я його тут затримаю. Задне вікно відчиняється. Бігом, – зловісно прошепотів Юлько. – Костику, поможи їм!

Костя підсадив Ленку, тоді Тетяну, зачинив вікно і затулив його мішковиною.

– Відчиняй, гнидо, бо вже пало ферму і тебе з курвою! – кричав Вітька уже під дверима. Юлько вийшов у сіни.

– Ленка давно на сідалі, дома. Нас тут чотири мужики, п'ємо без світла. Мотай звідси, бо як вийдемо, то тебе

вранці знайдуть вже замороженим! Вшивайся, падлюка, поки ми добрі. Нема тут твоєї наркоманки! – прокричав Юлько крізь зачинені двері.

– Братки, так би й сказали. А мені наклепали, що ви її забрали трактором. Тоді налейте сто грамів.

– Допили останню. Чеберяй звідси до наркоманки, там тебе старий Звізда із сокирою чекає. Дві хвилини тебе терпимо, Хвінку.

– Так би й пояснили... – похрабуствів сніг під ногами Вітьки, схропнула «Пампуха» в соломі і все затихло, як на кладовищі.

Юлько і Костик посиділи у темряві мовчки, наслухаючи, як посвистує вітер у румовищах ферми і шелестить сніг по шибках вікна. Юлько довго намацував недопиту пляшку, що стояла на саморобному столику. До пенька він прибив вухналем шмат фанери, на якій їдучозеленою фарбою було написано: «Під час время дойки не включать». Надибав. Присвітив запальничкою: по п'ятдесят грамів ще вистачить.

Випили. Десь загубився недоїдений останній огірок. Костик запалив сірник. Є. Упав під ноги і хтось наступив на нього. Костя витер краєчком кашне і закусив. Передав Юлькові, який тримав надщерблену склянку в руці. Юлько хекнув, простежив, як закурився теплий туманець біля його рота і зник, випив.

Довго мовчали, покурюючи і прислухаючись, як схропує в соломі «Пампуха», мабуть, мерзне і січе ногами. Нічого, швидше витверезиться.

– Наші телиці розбіглися по стійлах. А ніч довга, як солдатська служба, – знічев'я сказав Юлько. – А жити треба.

– Виживати, братан, а не жити, – похмуро озвався Костик.

– Слухай, братан, ти чув, що рухівці кілька разів хотіли зняти Леніна перед райкомом? Дві-три тонни бронзи. Чистої, як сльоза вождя. Хотіли, але так і не одважилися.

– Треба автокран. Щоб тросом його за шию. Акуратненько піднести, бо Ленін сидить на сталевому шкворні, тихенько покласти до кузова мого причепа. І все. Далі я

відповідаю. За годину Леніна вивезуть із Хрестополя, а через кілька годин Льонька Шкатула його вже перетворить на злиток чистої бронзи. Не менше двох тисяч гривень, – Костик згадав, скільки ешелонів із кольоровим брухтом щодня перетинають кордон і зникають на заході. Здогадувався, скільки мають із цього митники, які капітали обертаються у цьому бізнесі. Хрестопільського Леніна через кілька годин ніхто вже не знайде.

– Пошиплять червоні пеньки, погрюкають палицями, а через кілька днів усе стихне. Рухівці на старому постаменті поставлять бюстик гіпсового Петлюри чи Чорновола, і всі віритимуть, що так було завжди, – підтвердив Юлько, дожовуючи кислий огірок.

– Добре. Я домовлюся з рухівцями. Із них автокран і могорич. Слава – їм. Владі зараз не до Леніна, у Києві проти них заворуха. Хлопці в наметах мерзнуть більше, як ми зараз з тобою. Їм випити не можна...

– Мусимо протриматися до тепла, брательник. Робота є. Ще три цвинтарі в окільних селах. Це – раз. Церковний дзвін у Мар'янівці, півтори тонни чистого чавуняки. Два. Стос алюмінієвих труб, які Звізда перетягнув до свого двору з поливної системи. Три. Ленін – чотири. Дачний хутір ще неторканий. Альтанка, обшита мідною бляхою. Кілька електродвигунів у дворах. Телевізійні тарілки і антени. Кілька воріт із неіржавійки. У дантиста огорожа з чавунного литва. І зимує на хуторі тільки стара мама спиртовика, у якого теплиця з алюмінієвим каркасом.

– Братан! Виживемо. Тільки треба поспішати, поки дні короткі.

– Леніна вночі стереже підсліпуватий дідок, який спить у приймальній райкому. Причому вікно виходить на протилежний від Леніна бік. Якби рухівці не підвели... - сказав Каніковський.

– А чого монятись? Така довжелезна ніч попереду. Це теля хроптиме в соломі. Хай хропе. А ми гайнемо на дачний хутір, там теж світла нема, хоч мають свій трансформатор. Щось та вкинемо у причіп.

– За таку ідею виймаю ще чекушку із спецрезерву!
– Юлько підняв дошку в підлозі і дістав «ліліпута» самогону. – Мені подобається, що ти сміливо ідеш вперед. Тому завжди перший. І Соньку розколупнув першим.

– Не заздри. Не таке то велике задоволення. Старші люди кажуть, що останній раз жінка краща, як перший. Сьогодні вранці зможеш перевірити, якщо, звичайно, дадуть електрику...

Вони взяли відро з водою, що вже затяглася тоненьким льодком, по черзі помочилися в нього. Залили в охолоджувальну систему трактора. Ревнув пускач дизеля, обстрілявши Теклівку. Злетіло гайвороння над фермою, задзвякотіли собаки у темних дворах. Юлько з Костиком вскочили до кабіни. Трактор з причепом через засніжене поле посунув на дачний хутір.

Євген Безкоровайний особисто зустрічав кожного учасника форуму демократичних сил Хрестопільщини на порозі зали засідань, міцно тиснув і тряс руку, запитував про настрої і, не слухаючи відповіді, спрямовував до столу реєстрації.

За столом сиділа Катерина в українському народному вбранні, яке позичила в танцювальниці районного самодіяльного ансамблю «Подоланка». Вона видавала кожному папочку з натуральної чорної шкіри, м'яку і тлустьку. Там лежав телефонний довідник району, ксерокопії статей на захист президента, прокурора і міліцейського міністра, економічні показники Хрестопілля, карта району, телефони керівництва (яких немає у довіднику), публіцистична збірка земляка Івана Білошитного, біографічні довідки хрестопільських демократів. А в ледь помітній кишенці – конверт. Видаючи папку, Катерина тихо пояснювала кожному:

– Там є трішки на розвиток демократії в районі. Вибачайте, що скромно...

У залі лунали пісні у записі. Патріотичні, наступальні, західняцькі. «Хлопці, підемо, боротися будемо», «А ми

тую червону калину...». Вкралася і якась зовсім незнайома «Український повстанче, в бою не відступай». Помилка, звичайно, заворг прогавила. Та хай уже звучить, мелодія бадьора, українська, піднімає національний дух і настрої.

Ті, хто приїхав із дальніх сіл, грілися гарячою кавою та бутербродами безкоштовно, тому їли жадібно, дехто загортав у серветку і ховав до кишені, на зворотню дорогу чи й дітям. Правда, у залі було жаркувато, масло на бутербродах розтопилося, і червоні ікринки осипалися на підлогу, хтось навіть послизнувся. Нічого, хай їдять. Вони ще й не знають, що по закінченню і прийняттю резолюції – буде справжній фуршет на високому обласному рівні, з гарячими мисливськими сосисками, «жульєнами», крабовими паличками, оливками і, звичайно ж, питвом на всі смаки. Але то – на самий кінець.

Народ все підходив і підходив. Учителі з обох райцентрівських шкіл (рознарядка була по п'ятнадцять від кожної і щоб – політично визначені), одягнуті в цивільне дільничні міліціонери, голови і секретарі сільрад, фермери, які просять пального на весняну сівбу. Весь колектив районної газети, пошта, всі три перукарки, правління спортивного товариства «Колос», начальник залізничної станції з дочкою. Ці представляють у районі, здається, якихось соціал-демократів, навіть мають платню і дочка, і батько, а мати – рядова членкиня їхньої партії. Дочка записана на виступ, уміє без папірця.

За п'ятнадцять хвилин можна було б розпочинати, але Катерина сказала, що зареєструвалася лише половина учасників і що є випадкові, позалімітні, що вона заносить їх до окремого списку, але папки не видає. Сильно ображаються, але бутерброди їдять. В основному пенсіонери, але є й молоді.

– Зачекаємо ще півгодини. Список посторонніх покладеш мені на стіл. Не виганяй їх, бо може бути провокація. З боку опозиції, – сказав Геник, низько нахилившись до Катерини, од якої різко пахло дешевими парфумами.

– Із тринадцяти сіл відсутні делегати, Євгене Григоровичу. Половина району.

– Теклівка вже є? Я вчора розпорядився, щоб вчителям-делегатам видали платню за два заборгованих місяці. Мають за що приїхати по свої папки.

– Нема Теклівки. Сніги, далека дорога. Будуть, Євгене Григоровичу. Всі будуть, тільки треба зачекати. Сільська дисципліна...

– Запам'ятай, Катерино, що наступного разу треба проконтролювати водіїв рейсових автобусів, щоб обов'язково привезли усіх делегатів. Прокліпала, секретарко, хоч і зарання вчора втекла з роботи...

Прибув оператор з телекамерою і маленькою рудою жіночкою. Представився. Передав привіт від Білошитного.

– Після закінчення підійдете до мене. Я все приготував, як просив Іван...

Оператор ходив за жіночкою-кореспонденткою, як песик на повідку, вона тримала в руці мікрофон, посмикувала за шнур, і чоловік біг за нею. З оргвідділу Безкоровайному принесли записочку: «Дзвонили з Винниці. Треба внести в резолюцію пункт про підтримку ще ближчих стосунків з Росією. Обов'язково!»

– От і впишіть, хіба вам хтось забороняє?

Приїхало ще дві делегації із дальніх сіл, з Вербового та М'ясківки. У М'ясківці старі комуняки та молоді папконосці зібрали недавно нелегальні збори і знову відновили колгосп, забравши у людей паперові паї. Наказали здати начеб для того, щоб зареєструвати їх. Обрали свого голову, сімдесятип'ятирічного діда-сталініста, який не забуває почепити на лацкан свої медальки, значки та орденські планки, але ходить із розстібнутою ширінькою в різних черевиках, як Брежнев. Після зборів ініціативна група пішла громити фермерів, забирати у них техніку і покинуті ферми, які ті встигли підремонтувати і тримали там дрібний реманент, насіння, бочки з пальним. Був великий бунт, шарварок і бійка..

Кримінал. Фермери звернулися до прокурора. Прокурор до Слободяна. Глава відмовчувався два тижні, поки пристрасті охололи і поставив крапку:

– Ну, зібралися старі люди. Ну, сумують за середовищем, у якому прожили життя. Мала пенсія, не така, як колись, соціально незахищені. Хай поживуть у колгоспі. Не варто тягати їх по судах...

Геник запросив аж чотирьох розкуркулених фермерів із Теклівки. Ці дадуть жару. Підтримають владу, особливо указ про скасування колгоспів. Комуністів і соціалістів змішають з землею. Домовився по телефону з їхнім лідером, щоб не дуже, без екстремізму, нормальна політична боротьба за аграрну реформу. Прозвучить. Лідер просить допомогти взяти кредит у банку. Геник пообіцяв, що тиснутиме на банкіра.

Збоку було видно, де сільська демократична голота, а де районні демократи. Відразу впадала в око різниця в одязі, поведінці, манерах, навіть в апетиті біля столу з кавою та бутербродами. Безкоровайний перемовився зі всіма виступаючими і головами делегацій: виступати гостро, але спокійно. Розумно, помірковано. Основна теза: влада обрана народом, обрана демократично, і народ зобов'язаний захистити свій вибір. Тисніть на вірогідність громадянської війни, хаосу, можливість відновлення тоталітарного режиму. Вслухуйтеся у доповідь, там усе сказано.

– А чому не видають папку з конвертом нашої партії? – присікався сивовусий дідок в окулярах з ненормальними діоптріями, крізь які його очі видавалися страшними. – Ми – демократи ще із дев'яносто другого року.

– Яка назва партії? Ми брали тільки тих, що зареєстровані в районі. – Геник хотів втекти від дідка і від його віртуального погляду крізь збільшувальні лінзи, але дід прилип, як живиця.

– Прогресивна народно-демократична партія «За демократію», об'єднана. Здається, так називається. Готові підтримати вас, але нема папки і конверта. Це – недемократично, пане Безкоровайний.

Катерина сперлася грудьми на стіл, вишита блуза туго напнулася, як парашут. Геник пронизливо тиснув на неї поглядом, і вона подивилася в його бік. Кивнув на дідка і кліпнув очима: видай, хай відчепиться. У комірчині, про всяк випадок, було ще тридцять папок, правда, без конвертів.

Катерина помітила, що в залі вибірково (не всім підряд) чоловік у светрі ручного в'язання виймає з портфельчика листівки і роздає делегатам. Хотіла доповісти про це Євгенові Григоровичу, але він уже вийшов зустрічати Слободяна.

Треба починати. Решта делегацій під'їдуть. Правда, будуть заходити під час доповіді, шаркатимуть черевиками і чобітьми, пригинатимуться, шукатимуть вільні місця, стовбичитимуть біля вікон і дверей, але треба починати. Кивнув радистові, і той пальнув на весь звук: «Щоб шаблі не брали, щоб кулі минали голівоньки наші!..» І правильно сказано! Не голови, а голівоньки.

Геник випростався, поправив краватку: не треба нас лякати кулями і шаблями. Лякані... То більше, що у нас не голівоньки, а голови...

Командування полку вважало Костянтина Сухостія неформальним героєм прикордонних військ незалежної, суверенної, демократичної і соціально спрямованої.

Не здав ні свого безпосереднього командира взводу лейтенанта Лесика, ні командира роти майора Шкраб'юка. А найважливіше – захистив честь полку. Мужній і надійний хлопчисько. Допитували, провокували, підсаджували до камери «суку», протизаконно вибивали фальшиві свідчення на своїх командирів, обіцяли випустити, якщо «розколеться», застрашували, а хлопчисько не зламався. Дав перші свідчення і тримався їх гранітно. А саме на нього розраховували менти. Отакі ми, прикордонники незалежної і демократичної. На блешню не йдемо. Зайняті охороною кордону. І національних інтересів п'ятдесятимільйонного народу.

Костика не могли виставляти в наряд на пропускний пункт, не могли повернути йому звання, не мали права

надати йому десятиденну відпустку додому, бо таки взяв хабара і був під арештом, але служити листоношею у господарському взводі – на здоров'я. «Безприв'язне» утримання. До обіду добирається з лісу до райцентру, до пошти. Здає солдатські та офіцерські листи, гуляє містечком, поки прийде поштова машина з області. Післяобід забирає газети, листи, журнали, телеграми і повертається до лісу. Спершу обходить шість триповерхових будинків, роздає кореспонденцію трішки здичавілим від цього лісового життя дружинам офіцерів (вони знають, що молодший сержант Сухостій не продав за тарілку юшки прикордонні війська), кокетує з ними, погоджується випити чарочку, якщо приніс добру новину чи посилку, але пам'ятає, що кожної миті можуть повернутися додому офіцери з пістолетами в кобурі. Вчасно відступає до солдатських казарм. Роздає хлопцям кореспонденцію, переповідає свіжі анекдоти, почуті в райцентрі. Господарський взвод вечеряє останнім, бо кухар приписаний до їхнього бойового підрозділу і завжди залишає для своїх усе найсмачніше.

Однак Костик розуміє, що багато втратив. Так, тут є більше свободи, сам собі командир і підлеглий, дівки на пошті завжди почастиють солдата чимось домашнім, наллють чарку «самопалу», тернуть грудами чи стегном. Можна посидіти у льоху-кав'ярні, усмак покурити, поцвенькати із студентками місцевого культосвітнього училища. Але хіба порівняєш всі ці принади із вартуванням на прикордонному переході? Через кожних десять хвилин – перед тобою нова людина, залежна від тебе. Хвилюється, простягаючи тобі паспорт, улесливо зазирає у твої пильні очі, нервово чекає твого рішення. Для декого у цю мить ти – це доля. Для тебе – це мить блаженства. А найголовніше...

Добре, що Петруньо залишився вірним дружаном. І Лесик, мабуть, знає про це, бо педантично щосуботи вручає їм обом посвідку на добове звільнення:

– Можливо, і я під'їду у «Крайню хату». Якщо вирвуся з лабет своєї мегери. Хай Галя-кухарка буде напоготові...

Однак лейтенант вихоплювався на свободу лише раз на два місяці, то вони не троюдили Галинину душу чеканням.

У способі їхнього відпочинку майже нічого не змінилося, хоч і настала осінь з обліжними безкінечними дощами. Хотілося швидше до каміна, в тепло «Крайньої хати», до Насточчиного тепла і шепотів. Петруньо був спонсором, і Костик не мав жодної мороки. Лише іноді у когось мимоволі прохоплювалося: «Це було ще до арешту чи після?», але Костика це не ображало. Якщо ідеться про щось добре, то хай буде «після».

Минулі вихідні були для Костика трішки неприємними. Трішки. Насточка зізналася, що «вскочила» і мусить зробити аборт у районній лікарні. Тепер тільки платно... Уляна поїде з нею, вона все знає.

– Петрусь проспонсорує, не переживай, – заспокоїв її Костик, зашнуровуючи солдатські черевики.

– То ти наступної неділі не приїзди, я буду ще немічна, Костіку. Набиратимусь сил, хоча хотіла б мати від тебе красиву дівчинку.

– А хлопчика?

– Ще більше...

Петро домовився із власником «Крайньої хати», що сьогоднішня гулянка – у борг, а всі гроші віддав дівчатам.

Сьогодні Костик не збирався їхати в Кортелісі. Насточка ще хвора після аборту, крім того сказала, що їй поставлять якусь там спіраль (а куди її вмикати, якщо захочеться полюбитися в лісі?) – щонайменше десять днів карантину. Хотів попросити у Петрухи червінця і пошвендіти у райцентрі, посідіти у фірмовій пивниці «Оболонь», а може, і зазирнути до Нінки-телеграфістки з поштового відділення. Розлучена, із золотим зубом, має кімнатку в гуртожитку, має маленькі, іграшкові циці, але величезні очиська і довгі рухливі пальці, як у піаністки.

Не вийшло. Петруха вперся, не дав грошей, задовбав своїми повчаннями: треба тобі поїхати, побути з нею, поїдемо у «Крайню хату», але потерпиш, попостишся, вона

ж тебе чекала, поки сидів за ґратами. Уляна божитьься, що Настя нікого і близько не підпускала, ждала тебе...

Ну все, не мороч голову, їдемо.

Загостювали у Петрових батьків, які вчора закололи кабана. Мама напекла в печі кров'янки і ковбас. Удосвіта батько надручив інвалідського «Запорожця», завантажили його свіжиною і поїхали з матір'ю до Ковеля базарювати. Вояки відіспалися, поснідали. Батьки приїдуть пізно, обійдемося без «Крайньої». Наша також не в центрі. І їжі – весілля можна справляти.

Петруньо накинув батьковий брезентовий плащ з каптуром, узув гумачи і пішов по дівчат. Костик підігрівав кров'янку, нарізав ковбика. За вікном цямкотів дощ, гуло у ринвах. Кехкав у дворі гусак, лютіший за собаку, що дрімав у будці, внюхуючись у запахи з хати. Ще три місяці промарширую і додому. Хочеться теклівських горбів, це полісся з болотами і вогкістю вже набридло. Дзументіла велика синювата муха у вікні за фіранкою, билася об шибу, і воно гуло наче над хатою пролітав важкий бомбардувальник.

Спершу до хати просунулася мокра строката парасолька, тоді з-за неї постала Уляна.

– Петро мене заміж не візьме. Я сказала, що після весілля перше, що зроблю – заріжу гусака. Хіба таку звірину можна тримати у дворі? Вкусив за литку.

– Є за що вкусити, Улько, – реготнув Петро, скидаючи батьковий брезентовий плащ.

– А де Настка? – запитав Костик, зауваживши, що Петруньо зачинив за собою двері.

– Не хоче іти. Он хай Уляна пояснить.

– Я не знаю, як ти сприймеш, Костику, але скажу. Мушу. Ми були з нею у лікарні. Хороший такий дідок-гінеколог, але гроші взяв. Трусив борідкою і поцокував язиком, оглядаючи Настку. Назвав її «чудом природи» і «Едемом для чоловіка». Зробив аналіз крові. Ми почекали, поїли морозива, поки будуть готові аналізи. А тоді сказав: «Штучно припиняти вагітність я не буду. Не хочу брати

гріха на душу. Від'ємний резус. Потім або не будеш мати дітей, або... діти неправильні народжуватимуться. Давай згоду на заміжжя. Така квітка...» І повернув гроші. Взяв тільки за аналізи. Вона боїться появлятися тобі на очі. Плаче, ховаючись від мами.

– А я сказав їй, що ти оженишся. І я з Уляною. За компанію. В один день. Іди і скажи їй це, Костику, сам. Іди. – Петруньо накинув йому на плечі мокрий плащ і майже виштовхнув Костика з хати.

Все, треба завершувати, подумав Безкоровайний і кивнув дочці начальника залізничної станції: давай!

Вона швидко підняла руку, і Геник тут же надав їй слово для пропозицій.

– Усе найголовніше сказано, шановне товариство. Це не політичний клуб чи колгоспні збори. Форум. Одноразова акція. Практично всі – за. Навіть від опозиції виступив фермер із М'ясківки. Його звинувачення на адресу глави райдержадміністрації товариша Слободяна у гальмуванні реформ на селі і мовчазне потурання протиправним діям комуністів у їхньому селі – тенденційне і не підкріплене фактами. Є пропозиція підвести ризику під виступами і приймати резолюцію. Я вже підготувала проект і вношу його на розгляд делегатів.

– До того ж люди зголодніли і втомилися, багатьом ще далеко їхати. Он знову сніг пішов. Підтримуємо цю пропозицію. Ставте її на голосування, Євгене Григоровичу, – пограв басюристим голосом учитель фізкультури Хрестопільської школи Іван «Свисток», який прийшов на Геникове місце після того, коли Геник одружився зі своєю ученицею, дочкою райкомівської ідеологині, Зінаїди Дмитрівни і пішов на підвищення – директором районного спорткомплесу.

Дільничні міліціонери і секретарі сільрад дружно зашуміли:

– Правильно! Чого лясати точити! Голосуємо!

– А виступ фермера із М'ясківки – засудити! – докинув начальник залізничної станції, не встаючи з місця.

Чотири м'ясківських фермери, які сиділи у задньому ряду, встали, подлубалися в кишнях. Пройшли через залу до президії, кинули на стіл чотири папки і ще двадцять гривень. Той, що виступав від їх імені, сказав:

– За чотири з'їдених бутерброди і каву! – і покинули засідання.

Оператор з камерою знімав усе це і йшов за ними. Кореспондентка зупинила їх у коридорі і брала інтерв'ю. У залі зчинився шарварок. Геник розгубився, стукав авторучкою по пляшці з мінеральною водою, але пляшка була пластикова, не видавала звуку, і він стукав усе дужче. Переодягнуті дільничні, які сиділи в першому ряду, напружено встали і повернулись обличчями до зали. Тягнув руку рухівець-чорноволівець, лікар із профілактичної роботи Дійчук. Безкоровайний надав йому слово.

– Ми що, вже повертаємо назад? Пройшли півкроку і – назад, до тоталітарного минулого? Фермери висловили свою думку. Мають на це право. Чорноволівський Рух це право відстояв. Може, комусь тут і хочеться, щоб наше зібрання перетворилося на партійно-господарський актив сімдесятих років уже минулого століття. З його «одобрямсом». Так от від імені своєї партії я заявляю: цього не буде! Пані-демократка мусить вибачитися перед сільськими трудягами-фермерами, а пан Слободян не повинен покривати екстремізм комуністів із М'ясківки. І останнє. Я не можу поставити свій підпис під цією резолюцією. Я мушу порадитися з обласним керівництвом. Та вже зараз заявляю, що лакейський пункт про підтримку підписаних з Росією документів Рух не підтримає. То більше, що я в очі не бачив тих документів.

– А ми ж тільки заради тебе тримаємо нікому непотрібну посаду в лікарні, – вперше озвався з президії Слободян. – Теж мені політична сила. Шість рухівців у районі, і ті розділені на дві партії. Кого тут цікавить ваша позиція? Ставте на голосування, Євгене Григоровичу. Будемо завершувати.

– Хто за текст резолюції? – хутко випалив Безкоровайний і пильно дивився в залу. – Абсолютна більшість. Рахувати не будемо, це ж не вибори. Прийнято. Зараз повернуться телевізійники, і ми тоді зашлодуємо.

– Містечкова містерія у стилі ретро! – вигукнув із зали якийсь хлопчисько. – Може, є хтось проти, хтось утримався...

– А ми «унсовців» сюди не запрошували. Ви у районі не зареєстровані, – сказав Слободян і лукаво усміхнувся.

– Помиляєтесь, пане. Я – з націоналістів, яких ви не запросили. Зареєстровані. Ви навіть не владу захищаєте, а себе.

– Форум завершено. Прослухаємо «Ще не вмерла», – видихнув Геник, згортаючи зі столу папери.

Ревнула музика. Дуже голосно, аж скрипучо. Заляпотіли відкидні дерматинові крісла. Всі встали, міліціонери поправляли зім'яті штани, райцентрівські вчителі краватки, а сільські позиркували на годинники. У когось вилетіла у прохід листівка із карикатурою на Слободяна, де він гарцює на сухоробрій свині, у будьоннівці з червоною зіркою на гострому вершкові, молотом поганяє свиню, а серпом пиляє їй горлянку. На боці свині написано «Українська демократія». Ніхто не нагнувся, щоб підібрати листівку. Боятися, подумав Геник. Гімн гримів шосили, аж тремтіли шиби у великих, потрісканих від багатьох нашарувань фарби вікнах.

Навшпиньках зайшла до зали Катерина. Червоні чобітки танцюристки міцно облягали її литки, що грали м'язами, міліціонери зашепотілися між собою. Вона припала до вуха Безкоровайного і, обдаючи його гарячковитим подихом, прошепотіла:

– Фермери притягли трактором вагончик до Леніна... Оголосили голодівку чи страйк, не знаю. Люди там збираються, а телебачення знімає...

– Цей сніг з іншої планети, з іншої ери, з дитинства, – сказав Юлько, одфоркуючись від великих, як шматки вати, сніжинок, що залітали в очі, до рота, в ніздрі, за комір, у

рукави куртки. – Цей сніг не теклівський, його занесло сюди із Сибіру чи Аляски, він лізе в душу, Костику, лізе і не тане; ми невчасно народилися і не в тій країні. Я знаю, що ти мене не любиш, бо я відбив у тебе Соньку, але і я не люблю тебе, бо ти жив з нею до мене, вона дісталася мені вже розпечатаною. Коли я заходив у неї, завжди мимоволі думав, що ти уже там був першим.

– Не варнякай дурного! Ми розбираємо трансформатор чи Соньку? – гаркнув Костик і передав Юлькові довгий розвідний ключ, показавши йому останню гайку, яку треба було відгвинтити, а сам побіг до трактора, що чухав у приліску з погашеними фарами.

Юлько щосили налягав на ключ, але заіржавіла гайка не піддавалася. Налягав усім тілом, однак ноги слизькалися на снігу, а впертися не було у що. Трансформатор прикріплено до металевої платформи між двома бетонними пасинками, до яких його ноги не дістають. Злився. Костик відгвинтив три гайки, а він не може зірвати останню, яка тримає трансформатор. І ще Костик першим мав Соньку. І має трактор з причепом.

Юлько перепочив, хотів закурити, але сигарети закінчились. Знайшов соняшникову насінину в кишені, хотів її розкусити, але вона весь час потрапляла на те місце, де у нього не було двох зубів. Виплюнув. Приперся спиною до бетонного стовпа. Летів сніг. Здавалося, що він летить із землі до неба і напівдорозі повертається. Такі ж клапті кружляли у нього перед очима. Із приліску, крізь віхолу на Юлька дивилися Софіїні соковитозелені, як листки барвінку, очі. Він бачив, як вони наближаються до нього, як тане сніг від її погляду. Вона повільно іде до нього, ведучи за руку маленьку Лесю із розкустраним на вітрі волоссячком. Леся вибігає поперед неї, відривається від землі і вже летить, як тепла сніжинка, і світиться у темряві... Холодно, завірюха, а вони обидві у літньому одязі біжать до нього.

Щоб не закричати від розпачу, Юлько обхопив руками трансформатор і став тягнути його на себе. Не піддається.

А Костик уже розвертає трактор з причепом, щоб підхопити цю купу кольорового металу вилами трактора. Каніковський ще раз наліг на ключ, але послизнувся і впав у сніг, вдарившись підборіддям у мерзлу землю. Повільно підвівся, тримаючись за трансформатор і зозла став валити його на себе, ухопившись руками за холодні залізні нутроці.

На одну мить на хуторі і в Теклівці спалахнуло світло.

Софія простягла до Юлька дві довжелезні білі руки, схожі на світло двох фар трактора. Ніби танцювала на сцені, і її підсвічували прожектори. Здалося, що ці руки тягнуться до нього. Не встигла, бо за поділ спідниці її тримала маленька Леся і несамовито кричала, стоячи босими ногами у снігу.

Юлько встиг відчути, як загорілися зіниці його очей, і обпечена душа випорснула із його тіла, піднялася у небо, охолонувши, опустилася на дачний хутір сніжинкою, сіла на землю. І піднялася над Теклівкою у зграї білого гайвороння.

Він лежав на снігу, що розтанув аж до пожухлої трави. Гарячий і чорний, з обпаленими кістками рук, скоцюрбленими ногами, як громове дерево на білій плащаниці. Над ним ще виляся пара, вона клубочилася, і сніг танув, не долітаючи до його обличчя.

Костик залишив причіп оподалік, щоби вилами трактора підхопити трансформатор, повантажити його і повертатися на ферму. Сніг швиденько замете сліди, на ранок тонна кольорового металу вже буде на приймальному пункті у Шкатули. Комар носа не підточить, казав мій дідуньо.

І тут на мить спалахнуло світло у вікні однієї хутірської дачі. Щось яскраво спалахнуло біля трансформатора і знову запала темінь. Буксуючи, тракторець повільно брав пологий пригірок. Скочувався назад, розганявся, зависав, утворюючи лід під шинами, знову з'їздив на рівне.

Костик заїхав з іншого боку.

Фари самі знайшли Юлька на землі. Вже покритого снігом, який не танув. Білого Юлька Каніковського.

Продовженням його спаленої правої руки був розвідний ключ...

Костик, до кінця натиснувши на акселератор, гнав «Беларуса» з причепом до Теклівки. Гнав навпрошки, щоби сніг встиг замести його слід до ранку.

Руки на кермі тремтіли. Щітки на вітровому склі не працювали. Він отямився аж тоді, коли два залізні зуби трактора уп'ялися у дерев'яний паркан крайньої теклівської хати. Він впав на гальма. І швидко увімкнув задню швидкість.

Дід Сашко Хрестолоубський довго сидів у темряві, чекаючи, що ось-ось увімкнуть світло: у Києві чубляться, а в нас темно, як у льоху, думав він, сидячи перед дверцятами грубки, у якій гоготіло полум'я.

Трішки второпав, хто такі були скіфи, як вони утеплювали свої кібітки вовною тварин, як переганяли стада із одного місце на інше. Правда, нічого не написано, як вони зимували отут, де я живу, де бувають такі морозяки, що земля репається, а вони в халабудях, жодної хати на всю Україну нема, на возі грубку не поставиш, як вони спали, як вижили? А чи не збрехав той Геродот? Може, йому хтось заплатив, і він написав саме те, що його попросили. Може, цей Аркас і заплатив Геродотові сто гривень, мовляв, напиши про нас, а я перекажу, хто там буде перевіряти...

Сашко ніяк не міг уявити собі скіфів, які зимували на шести-, восьмиколісних возах. А як вони ходили до вітру? Це стільки треба було бігти степом, щоб заховатися. Де вони купували хліб, коли магазинів не було. Як жили, коли колгоспи виникли пізніше? Невже у кібітках не було електрики? Може, сармати, які прийшли на місце скіфів у Теклівку, організували колгосп і дали людям роботу? І можливість танцювати у клубі. Адже скіфські могили можна було насипати тільки колгоспом, толокою.

Тільки перейшов до сарматів, як погасло світло. І нема. Хай би нас знову греки завоювали, щоб тільки була електрика у Теклівці, щоб можна було нашу історію читати.

Баба Оксана посопувала у ліжку, плямкала губами і торгувалася уві сні за відро картоплі. Скіфи поспішали у похід і не хотіли у неї купувати, а Оксана сердилася. Не продавала, чекала, поки підйдуть сармати. Сашко покурював, випускаючи димок у грубку. Із скіфами проблем нема. Їздять собі на возах, на зиму утеплюються шкурами овець, заготовляють у трилітрових скляних банках смалець, огірки, помідори, капусту, мають у льохах картоплю, гонять на літніх кухнях самогон, гріються на печі, весною ідуть у колгосп на роботу...

А як жили тут сармати? Як вступали до інститутів? За гроші чи чесно? Не прочитав, трясця їхній сарматській матері без світла. Сашко визирнув у вікно. Заметіль і темінь. Хотілося дізнатися щось про сарматів і вивідати, де вони поділися, які реформи їх знищили? Чому спустилися із Сарматського горба донизу, у Теклівку? Що злякало їх? Вітри? Сашко запалив недогарок стеаринової свічки, одягнув окуляри і розгорнув історію у себе на колінах.

Я думав, що самогон винайшли українці, а це греки завезли у Теклівку вино і навчили нас пити. Самі повернулися до Греції, а ми п'ємо досі. Грецьке вино тоді закінчилося, то наші стали шукати, як вигнати самогоняру. І винайшли закваску, самогонний апарат. Греки спровокували, а тепер із нас сміються, що ми п'яниці. А нащо вчили? Ми, виявляється, до греків цього не знали у Теклівці. А якщо не знали, то воно було нам до одного псячого місця.

Свічка горіла тьмаво, блимала і часто гасла від Сашкового подиху, тому він ніяк не міг розібратися із сарматами, а дуже хотілося, щоб знати усе про Сарматський горб, що нависає над Теклівкою з північного боку, на якому він у дитинстві пас худобу, спускався з нього на саморобних санях-гринджолах, на вершечку якого і приручив Оксану, а після того вже не хотів підійматися так високо, водив до М'ятної ями. Мабуть, так робили і сармати, бо в халабудах було тісно. Жінок їм, видно з

історії, не вистачало, то вони витесували собі ще й кам'яних жінок, які чомусь трималися руками за голий живіт, наче наїлися огірків і напилися молока або ж хворіли гастритом, як я. Кам'яні баби є і досі, а кам'яного мужика – жодного, тільки Ленін у райцентрі.

Закінчилися серед зими харчі у скіфів, стали вони дуже мерзнути і зібрали актив, щоб порадитися. І одногolosно вирішили – іти в Асирійське царство, щоб наїстися і зігрітися, бо там усе є і тепло. І взяли царство. І наїлися, і зігрілися. І дивилися, як танцюють асирійки, а танцюють вони гірше за мою Соню. Зайшли собі ще до Єгипту, скупалися, лежали на гарячому піску. Тоді зазирали до Москопотамії, щоби ще щось прихопити у москопотамців і вже йти додому, бо там жінки із макогонами ждуть у наметах. Але місцевий царьок Кіоскер прогнав їх. Та їм уже було байдуже, вони набрали здобичі і багатств до трясці, просто так, по дорозі зайшли...

Жінки їх радо зустріли. Пляшку самогону – на стіл. Відкрили банки з помідорами, нарізали сальця з прорістю, перемацали подарунки, переміряли плаття і кужайки, кирзові чоботи і босоніжки єгипетські, кульчики і труси. Поодягали на пальці золоті перстені, наїлися бананів. Потанцювали для своїх чоловіків. Полягали спати. Лежать, розмножуються собі, аж тут царьок Дарій пішов на них війною. Ну, ми тобі дамо, гад ти такий, фашист!

І дали йому прикурить – аж курява встала за горбом. Утік боягуз у своє царство. А скіфи жили собі багато і щасливо. Була робота для молоді, а для пенсіонерів велика пенсія. Качали мед і сіяли жито, гречку, пшеницю. Правда, орали волами. Ну й що, не треба солярки і запчастин до трактора. На трудовень платили добре. І де не візьмись, стали появлятися по той бік горба якісь сармати. Дай хліба, налий чарку, поступись йому жінкою.

Вже опівночі, коли хотілося спати і повіки злипалися, раптом яскраво загорілася лампочка у дідуся Сашка над головою. Він аж підстрибнув з ляку, ледве втримавши грубу, важку історію на своїх колінах.

Леся скрикнула ввісні і чомусь заплакала.

Та світло знову погасло, настала ще гущіша темінь. Хрестоловський навпомацки поправив ковдру на внучці і дивився у грубку, де догорали поліна дров.

Де та електрика дівається з України, думав Сашко, раніше ж усім вистачало, я і вся Теклівка крали скільки треба, а вистачало всім. Соня не написала, чи вимикають в Туреччині також?

Багацько українців зараз так збідніли, як скіфи перед походом у Москопотамію. Якби знайшовся хтось сміливий і сказав, що треба йти у Єгипет по здобич – багато хто пішов би. Може, і я, щоб дістати щось для Лесі. Валяночки, шубку, теплі панчішки, кульок цукерків, оселедчика, мандаринку, жувачку... Та хто тут, у Теклівці, покличе людей? Хто? Все спилося і втратило совість...

Костик з розгону загнав трактор у дворище, притьмом зачинив металеві ворота, підпер їх обрізком труби і закрутив дротом.

Перед очима лежав на підталому снігу із розвідним ключем замість правої руки Юлько. Білі штани та куртка, чорне обличчя... холонуча сиза пара від землі...

Юлькові вже всеодно, а мене запроторять.

Цього разу закинуть за ґрати, Шкатула не виручить.

Сніг замете сліди до ранку. Мусить замести. Замете. За- за-ме-те-е-е! І сліди, і Юлька, і холодний спалений трансформатор... і розвідний ключ.

Мене там не було. Юлько пішов на хутір сам. Ні, з ключем. Хотів вирвати обмотку, кольоровий метал, кольорове сміття і здати його заготовачу. Сам. Тому і згорів, що сам. Його дитина залишилася сиротою, Сонька в Туреччині... Ніхто не бачив.

Я там не був.

Костик узяв вила і став накидати у причіп коров'ячий гній із купи біля хліва. Так-так, я допізна накидав гній, щоб вранці вивезти на город. А тоді заснув біля Насті. Нічого не знаю.

Юлька бачив завидка, був у нього на фермі, розійшлися, коли ще горіло світло. Купив у генделику дві пляшки.

Для себе, бо посварився з Настею. Навантажив гною, випив і заснув у себе вдома...

Якщо допитають Звізду і Палагуту? Так, був з ними, але погасло світло, і я поїхав. Юлько залишився з «Пампухою» у будинку тваринника. Далі нічого не знаю...

Гній був мерзлий, брався великими брилами, але Костик, надриваючись, жбурляв і жбурляв його у кузов, який щоразу похитувався і просідав. У дворі було темно, вікна батьківської хати підсліпувато поблимували проти місяця, сніг шурхотів по натягнутій поверх шиб поліетиленовій плівці. Песик торигав ланцюгом, і поскімлював, замотавшись за стару липу, під якою стояла будка. Постогнувала тільна корова в хліві, спросоння стріпували крилами кури.

Ні, я весь вечір вантажив гній, нічого іншого не знаю і не бачив.

– Що, і гній продаси і проп'єш? Більше нічого не залишилось... – озвався з прочинених дверей хати голос Настуньки. Дай ще двадцять гривень до того, що кинув нам з Романом сьогодні – і я поїду в Кортеліси до батьків. Сімдесят гривень за трактор і причеп. Тато написав, щоб приїздила. А ви з Юльком виглядайте Соньку з турецького гарему. Хто перший зустріне. В Ульки і Петра вже третій синок народився...

На головному майдані Хрестополя, де завжди відбувалися святкові мітинги з нагоди великої жовтневої, першого травня та дня перемоги над Гітлером, юрмився райцентрівський народець та селяни, які вже з'ярмаркувалися.

Дивина, досі небачена: революція. Невеличка, але своя. Лютнева.

Пошарпаний дощаний вагончик на колесах від воза, його обдертий і проламаний бік зтягнуто руберойдом, на який наклеєно карикатуру: Слободян на худій свині. Це вже занадто. Навіть, як для лютневої революції.

Містечко затамувало подих. Фермери повстали. Замість того, щоб готуватися до весняно-польових робіт, шукати

пальне і насіння. Значить, усе у них вже є, все готове до сівби, то вирішили трішки пострайкувати, щоб вирвати для себе ще щось у влади.

Завжди страйкують у Києві та Винниці, а оце, нарешті, і в Хрестополі. Доросли. Кажуть, викинули з роботи лікаря-рухівця, то і він пристав до фермерів-куркулів. Із димаря вагончика курить, отже, не мерзнуть і капарять собі щось гаряче, не пропадуть. Тільки щоб не мочилися під Леніна, бо з вікон райкому все видно.

О, клеють на боках вагончика портрети Слободяна. Обличчям донизу. Смішний такий Слободян, бо з даху скрапує сніг. Ніби Слободян плаче, тільки навпаки – сльози течуть на чоло. О, виглядають у вікно революціонери, махають руками. О, рухівець тягне грубого ланцюга, обтягує його довкола Леніна, прив'язує до нього вагончик і замикає на велику колодку. Кидає ключ до кишені. Тобто, вони не проти Леніна, а з ним хочуть бути аж до сівби. А може, з ним будуть сіяти...

Революціонери тут без жінок, самі.

У кожному вікні райкому – обличчя, а то і два. Весь час міняються. Бо – революція. А по телевізору з Винниці показували, що у нас, у Хрестополі, все добре, тільки фермери проти влади і порядку.

– Ну і що тутки красивого? – запитала саму себе бабуся у потовченій міллю шубці із штучного хутра. – Такий красивий Ленін і циганська якась будка з ферми. Ще б купу гною привезли ці куркулі, що безсовісно експлуатують народ. Нас не питали, чи хочемо ми фермерів замість колгоспів...

– А сімдесят п'ять років до цього вас питали, бабо? Запитували? – огризнувся коротко стрижений шмаркач у полинялих джинсах і кросівках. І заховав запалену сигарету в рукав блаженської курточки.

– Що з того, що тебе сьогодні запитують? А кому потрібна твоя відповідь, маркоман? Хто її слухає? Раніше хоч боялися один одного. Хоч анонімку можна було написати. А тепер і колективного листа ніхто не читає. –

Бабця сплюнула на сніг, затягнула хустку на горлі, завдала на плечі торбу з порожніми пляшками і пішла геть.

Софійна однокласниця Клавка домовилася зустрітися із коханцем на майдані. Заховалася в гурті гаволовів, слухала балачки, але стежила, коли появиться м'ясник Антон, який обіцяв повезти її на обід у ресторанчик «Коровай» на трасі. Можна поїхати, тільки де він запропастився, м'ясоруб і кровопивця?

Катерина вже вкотре бігала до вікна в коридорі, рахувала кількість людей на майдані біля вагончика, хотіла щиро розповісти про це Безкоровайному, але вони із Слободяном зачинилися в першому кабінеті, а зайти туди вона боялася. Сильно переживала, щоб її чоловік не появився біля вагончика. Так, він любить випити, часто хапоне зайве і тоді його несе в політику. Аж до крику і образ: «Мовчи, їхня прислужнице! Знайди собі людську роботу!»

Бабуся Оксана всмажила тоненько нарізаної картоплі на старому салі, притрусила її посіченим часником.

Тільки одна курка знесла яйце, то яєшня дісталася Лесі, а дід Сашко кусав цибулину, що вже викинула зелене пір'ячко у теплій комірчині, стіна котрої прилягала до грубки, під якою вночі спав дідик.

– Ді! А чому «курка» без літери «о»? Вона ж несе круглі яйця. І яєшня кругла... – запитала Леся, наштрикувавши яєшню на виделку і оближуючи її рожевою перчинкою язичка.

– Бо курка знесла «О» і стала куркОю. А тоді знову – «курка» без яйця, – відповів дід Сашко і гризнув цибулі, що засльозила йому очі.. Підібрав ложкою зарум'янені смужки картоплі, видзьобав скоцюрблені шкварки, запив чаєм, завареним на вишневих гілочках. Пішов нарізати січки корові і кормового буряка підсвинкові, що вже підважував рилом двері у свинюшнику. Електрики нема, доведеться руками крутити січкарню, добре, що залишив механічний привід, а то ревла б корова, як у скіфів серед зими, прив'язана до воза на шістьох колесах... із шатром...

Раніше таки краще жилося, як зараз, за незалежності. Раніше Соня поступила б у культурний університет, щоб танцювати за рахунок колгоспу. Я поставив би могорич голові, і він би не відмовив, щоб Соня вчилася. Тоді хоч роботи людям вистачало. Роби, скільки хочеш і де хочеш: чи в колгоспі, чи на заводі, чи на комсомольській ударній будові, чи в таборах, чи на волі. А до війни, казав мій тато, було ще краще. А до революції, чув від діда нищечком – то зовсім добре. То я собі уявляю, як славно жилося тут скіфам. Роботи – непочатий край! Ори, де хочеш, сій, що хочеш. А якщо нічого не платять за працю – ідемо походом на Єгипет.

Сашко крутив січкарню, часто переводячи дух і відпочиваючи. Голодне поросля підкидало рилом погрижене дерев'яне корито і кричало. Вкинув йому необлущений качан кукурудзи, і воно заходилося трошити його.

Вибігла з хати Оксана у розстібнутій тілогрійці. Заплакана.

– Сяню, іди до хати. Я сама наріжу соломи. Іди до Лесі, бо душа моя не витримує. Вона пише листа до мами. «Я з'їла яечко. Швиденько ростиму... щоб заробити грошей... приїхати до тебе в Туреччину. І викупити тебе додому...» Іди, Сяню.

Сашко обтрусив сніг із шитих валянців, зайшов у хату.

Леся стояла на колінах перед іконою Божої Матері (Оксана купила на ярмарку із першої Сониної платні, заробленої у Безкоровайного) і розмовляла з нею:

– Буду чемною. Слухатиму дідуся і бабуню. Пастиму твоїх гусей. Проганятиму ворон і горобців із твого городу. Збиратиму колорадських жуків на листочках картоплі. Підмітатиму твоє подвір'я. Буду ходити у гості до свого тата. Все-все робитиму, що ти схочеш. Тільки відпусти мою маму з Туреччини... Дуже прошу тебе, відпусти її додому... у Теклівку...

Невимкнута з учорашнього вечора лампочка у кімнаті, що опалюється грубкою, загорілася над головою Сашка Хрестолубського, його дружини Оксани та внучки Лесі

лише о четвертій двадцять надвечір, коли почало смеркатися. Вони вже й не чекали, що сьогодні дадуть світло. Дали! Можна жити по-людськи.

Юлька везли на кладовище конем, запряженим у парокінні сани, притрушені соломою і накриті домотканим клилимком із мальованою дівою та райськими лебедями.

Коня і сани викляньчив у Павла Звізди старий Каніковський. Павло казав, що кінь не кований, а сани – з-під курячого посліду. Мар'ян Каніковський розчулився і заплакав, утираючи очі рукавом куфайки. Павло Звізда не витримав сліз Каніковського, вилаявся, зайшов до хати, випив чарку настоянки на шипшині і вивів коня зі стайні. Накидав соломи на сани і передав віжки Мар'янові:

– Бери, але якщо схарапудиться і понесе сани з домовиною – не проклинай мене, Мар'яне. Старий, але має фанаберії, у грудомасі брудного снігу може побачити вовка.

Конем правив Костик, йдучи поруч з ним і, міцно тримаючи вуздечку за кільце вудила. Не хотів Костик такої ролі, хотів із родичами йти за домовиною, загубитися у натовпі, навіть взяти на руки маленьку Лесю, нести її і заспокоювати, дати цукерку, розповідати, яка в неї хороша мама і яким добрим був її батько, який хотів дати людям світло, лагодив трансформатор, випадково торкнувся рукою оголеного електричного дрота... і нема його. Однак, дядько Мар'ян дуже просив, бо кінь Звізди норовистий, аби не з'єретувався із домовиною. Сильна рука має тримати його. Отож, тримаю.

Домовину зробив Хрестолобський. Тримав соснову дошку-сороківку, щоб весною збити новий нужник за хатою, бо старий аж у кінці саду, далеко бігати малій Лесі, а горщика вона вже соромиться (хіба взимку, серед ночі, спросоння, може попісяти). Та і їм з Оксаною вже не по двадцять п'ять, щоб бігати через садок, коли приспичить. А за хатою є місце, уже викопав яму, виклав цеглою, змайстрував сідало, обшив його старою цератою. Хотілося,

щоб виходок був теплим, акуратним, щоб дитина звикала до нової моди і нових порядків, бо їй ще жити і жити. Шкода, що сухі, вже обстругані, дошки закопають у землю, але ж – Юлько був зятем, треба поховати по-людськи. На дашок віка не вистачило, розібрав перегородку в хліві, повиймав цв'яшки, пройшовся струганком – є труна. Мар'ян приїхав по неї саме тоді, коли Сашко встелив дно пересушеним клевером і виніс домовину з хлівчика, де в нього була і майстерня.

Хрестолобський вперше у житті робив труну, тому вона вийшла схожою на ящик для дерті. Занадто глибока і прямокутна. Сашко помітив це, коли домовину вже поклали на сани, але було пізно.

На санях стояла на колінах Юлькова мама, а за саньми ішли Мар'ян Каніковський у старому кожусі і заячій шапці з опущеними вухами, Юлькова теща Оксана несла чорнобілу весільну фотографію Юлька і Софії, мерзла в у посинілі на морозі руки, по черзі хукаючи на них. Тесть Сашко ішов у гуманітарній шинелі з німецької армії і шитих валянцях, несучи на руках Лесю, яка тримала паперову гарячочервону квітку на мідному дротику. За ними, трішки відстаючи, шпортаючись за снігові перемети ішли Юлькові дід та баба. За ними – чотири молодіці з хлопчиком-школярем. Із дальших теклівських родичів.

Отець Борис провів коротку панахиду в хаті Каніковських, а на кладовище не пішов, бо на сьогодні має ще хрестини. Хрестини дійсно були вже призначені, але на вечір. По такій слизоті підніматися аж на Сарматський горб, на кладовище, заради, вважай, самогубця, не хотілося. Хай Бог прощає гріхи наші, як і ми пробачаємо винуватцям нашим...

Коли процесія ішла селом, дехто з теклівчан виходив з хати за ворота, наспіх накинувши теплу одежину, щоб попрощатися з небіжчиком, але ненадовго. Домовина була закритою, Юлькового обличчя не видно, морозяка проймає до кісток, то скрушно похитають головою і тікають до тепла.

Вийшли за село, де морозяний вітер із снігом бив навідліг. Юлькова мама уже не голосила і не побивалася, нерухомо сперлася на домовину, наче заклала від горя і морозу.

Костик натягнув лижну шапочку аж на вуха, бо йому здавалося, що вони вже похрускують, як мерзлі капустяні листки. Права рука, якою тримав вуздечку, взялася інеєм, але не мерзла, бо на неї дихав кінь. Костик ішов, втягнувши голову між плечі, і думав: а міг же Юлько піти по трактора, а я демонтував би трансформатор. Навіть хотів послати його. Однісенька мить – і сьогодні Юлько вів би коня, а я лежав у цьому ящику. І нічого б у світі не змінилося. Хіба що Насточка не поїхала б учора з Романом до Кортелісів. Не поїхала б, поховала мене, відбула дев'ятини, а тоді вже... Мабуть, вони дісталися до Кортелісів. Дома. Прийшли Петро з Улькою... Перемивають кості Костика... Настя покинула його, коли він ще спав, навергавшись гною і випивши на кухні пляшку самогону, не заїдаючи, а лише закурюючи випите. Сказала мамі: «Вони були удвох. Я не спала, чомусь молилася Богові. Тому Костик залишився живий. Знаю, випросила у Бога, щоб не згорів. Зла на нього не маю, бо сильно любила. Жаль молодості, що отак сумно зотліла. Якщо не сяде за ґрати і розбагатіє, то хай згадає, що в нього є Роман, а я і так доживу...» Без причепа, самим лише трактором, Костик побував і на автобусній зупинці, і на винницькій трасі – їх уже не було.

Юлько відбив у мене Софію, але і сам не пожив із нею. Що снилося тієї ночі Соні? Мусило щось снитися, вона завжди загодя інтуїтивно чує біду і радість. Це я знаю. Коли проводжала мене до війська, голосила, наче іду на фронт, з якого не повернуся.

Він уявив Софію. Виструнчену і гожу, ніби кожної миті готова до загонистого танцю, до буйних веселоців, які запалють інших. На юних устах смішинки, що волого спалахують на сонці, оксамитово зеленаві очиська з таємничим теплом у глибині. Тонка, напружена, як у

сарни, шия, ніби вилита із вигрітого на гарячому сонці мармуру. На мить сплигло у пам'яті: шкільний новорічний кін із вигурканими дошками, тьмаве світло... Гримнула «Хабанера», і біла блискавка вилітає з-за лаштунків. І пішла, і пішла вицокувати каблучками і вигинаючись, наче у тілі немає жодної кісточки. Пристрась і жагуча енергія, полум'я і волення ества. Вечорова умиротворена тиша і тут-таки – сонячний вибух ранку. Скочили з місць вчителі і учні. Овації. Кличуть Софію на сцену. І з'являється вже звичайна собі дев'ятикласниця Соня Хрестолубська. Зніжковіла, розпашіла, наче припізналася на урок...

– Хто тебе навчив? – запитую я, проводжаючи її додому, цілуючи під кожним деревом і втираючи снігом своє та її обличчя. – Навіть вчителі вражені, навіть директор...

– По телевізору побачила. Дещо запам'ятала, а дещо сама придумала. Вже на сцені. Мені від цього весело. Я не думаю і не мучуся, воно само...

Кінь пішов під гору, починався Сарматський горб, і Софія зникла з Костикових очей, наче провалилася у сніг, як гаряча куля.

– Дідику, а я зможу з вікна бачити татка на вершині Сарматського горба? – Пошепки запитала Леся діда Сашка і випустила на сніг червону паперову квітку.

– За сонячної погоди, дитино. І коли вікно не вкрите памороззю.

– А мама з Туреччини?

– Далеко. Море заважає.

– А тато буде з горба спускатися до нас у неділю?

– Якщо покличеш, Лесюню, якщо покличеш.

– Маму я кличу, а вона не йде із Туреччини...

Сашко не знав, що відповісти. Розгубився. Передав Лесю Оксані. Підбрав паперову квітку на снігу і йшов у кінці процесії.

– Бабуню, а там, за Сарматським горбом – теж Україна? – прошелестіла Леся біля Оксаниного вуха, обтрушуючи сніг з її хустки.

– Дуже багато. І всілякої. Дід тобі розповість дома, після того, коли тата поховаємо. А зараз – мовчи, дитинко.

Некований кінь послизнувся і впав на передні ноги, вдаривши Костика мордою в груди, і він упав також. Процесія зупинилася. Сашко запхнув квітку до кишені і побіг вперед, до саней із домовиною.

– Не піднімемось до цвинтаря. Під снігом льодова кора. Сніг випав після дощу. Звізда попереджав, що кінь некований, – сказав Каніковський і підборіддя його дрібно затремтіло, а рот ще більше запався.

Сашко з Костиком допомогли коневі підвестися, але йти вперед він не хотів. Тривожно форкав, мотав головою, косував оком на Теклівку.

– Здавайте назад! Випрягайте коня, виймайте дишля з саней. А я зараз піджену трактор. З протилежного боку вискочимо, там пологіше, – випалив Костик, пересилюючи біль у грудях і побіг до села.

Від'єднав причіп із гноем від трактора, запустив «Беларуса».

Не переживай, Юльку, доведу я тебе, братан, до місця. Довезу. Ти ж знаєш ту дорогу з протилежного боку горба. Нею ми піднялися тоді, коли брали теклівський цвинтар. З першого разу піднялися. Правда, слід замело, думав Костик, трясучись у тракторі по мерзлих грудомохах, обминаючи глибочезні колії, вибиті під час осінніх дощів. Кожна баюра, кожна грудка під колесами віддавалися гострим болем між ребрами з правого боку.

Не переживай, Юльку. Я зараз... Вже їду. Зароблю грошей і поставлю тобі пам'ятник на могилі. Високий. З металу.. І так поставлю, щоб ніхто не зрушив його з місця і не вкрав. Через два місяці почнеться оранка городів. День і ніч не вилізатиму з борозни, а зароблю гроші на чавунну огорожу і пам'ятник.

Домовину поставили поперек саней, щоб могли поміститися троє Каніковських (дуже просився Юльків дід, щоб його взяли) та Оксана. Сашко з Лесею сіли до кабіни. Юлькова баба і чотири дальших родички

перехрестилися, тихо сплакнули і повернулися до села. Хлопчик-школяр чомусь стояв на місці.

Трактор легко сіпнув сани. Костик повів його довкола підніжжя Сарматського горба, заїхав з південного боку. Набрив розгону. Мабуть, таки втрапив у їхній із Юльком слід, бо «Беларус» забуксував лише раз, наскочивши на пеньок під снігом. Костик висмикнув із саней великий віхоть соломи, запалив її під колесом, де утворився лід. Ковзька плівка розтанула. Тихо, не газуючи, вискочили.

З вершини Сарматського горба їм махав шапкою хлопчик-школяр.

Чотири п'яних теклівських грабарі грілися у свіжій ямі, допиваючи трилітрову банку самогону. Костик допоміг кожному вилізти із ями. Вони швидко підхопили домовину. Поклали її на дві вишургані мотузки і опустили на дно, вже заметене снігом. Загримотіли мерзлі грудомахи землі об сухі дошки. Леся розправила зім'яту в дідовій кишені червону паперову квітку і вкинула її до ями.

– Хтось позбиткувався над теклівськими могилами, – сказав Костикові один із грабарів.

– А щоб тим злодюгам руки і ноги повикручувало! То не теклівські, чужі. Свої б такого не зробили. Тут їхні ж родичі, – сказала Оксана і підхопила на руки Леся, яка, піднявшись іще вище на вершечок Сарматського горба і повернувши личко на південь, у засніжений, скутий морозом степ, голосно проказала:

– Як розтане сніг – звідти прийде моя мама! – і простягла руки у полуденний бік.

Заридала, стоячи над уже засипаною ямою, Каніковська.

Хрестолюбська не втрималася, одвернулася у теклівський бік, згорбилася і заголосила також, опустивши Леся на землю.

Костик дав грабарям по червінцеві і запросив на поминки.

– А сніг розтане швидко чи аж влітку, дядю Костик? Ви ж мою маму не забули?

Костик присів біля Лесі, щоб виграти час і щось відповісти їй. Чомусь підхопив її на руки і забув про біль у ребрах.

Сашко Хрестолюбський одв'язав сани від трактора, бо вони трималися лише на двох кінських посторонках, тягнути їх згори – каліцтва не оминати. Грабарі пошепотілися між собою. Двоє запряглися у шлею, а двоє їх поганяли. Регочучи доїхали до краю Сарматського горба, закурили. Покликали до себе хлопчика-школярика, який їв із долоні сніг. Всі п'ятеро всілися на сани і полетіли донизу.

Сашко злякався: а де Леся? Чи не взяли її з собою ці п'яні гробокопачі? Де вона? Слава Богу! У Костика на руках. Господи, які вони схожі. Наче Кость дивиться у молоде дзеркало.

Віхола подужчала.

Свіжа могила вже не відрізнялася від інших. Така ж біла та чиста, і непорочна, як й інші горбки над теклівчанами, які переселилися сюди, на Сарматський горб. Біла і чиста. Як аркуш паперу, на якому лише має бути щось написано.

– Чого мовчите, дядьку Костику? Забули?

З М І С Т

МІШЕНЬ	
Повість.....	3
РИБА НА БЕРЕЗІ	
Новела	95
ДЕНЬ ПЕРЕМОЖЕНИХ	
Новела	111
МАРУШКА МАНДАЛИНА	
Новела	129
НАВІТЬ СМЕРТЬ...	
Новела	145
МИКОЛАЙ-НЕВГОДНИК	
Новела	159
КРИВОГО ТАНЦЮ	
Повість.....	175

Літературно-художнє видання

Володимир Олександрович ЯВОРІВСЬКИЙ

ДЕНЬ ПЕРЕМОЖЕНИХ

Повісті, новели

Редактор *Олесь Ганущак*
Фото *Йосифа Марухняка*
Комп'ютерна верстка *Георгія Беглярова*
Директор з виробництва *Андрій Василик*
Відповідальний за випуск *Орест Бакайчук*

Здано на складання 19.01.2004.
Підписано до друку 17.02.2004.
Формат 84x108/32. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 14,7. Обл. вид. арк. 13,47.

Віддруковано в друкарні ЛА «Піраміда»
Свідоцтво державного реєстру: серія ДК № 356.

Володимир Яворівський. День переможених. Повісті,
новели. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2004. – 280с.
Я 22 ISBN 966-8522-03-6

Лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка у галузі літератури, Голова Національної Співки письменників, відомий політик-опозиціонер, Володимир Яворівський не потребує якогось подання українському мислячому загалові. Новели та повісті, що увійшли до цієї збірки, написані на болючому зрізі сучасності, коли українська нація переживає кризу, перш за все, духовну. І намагається подолати її, повертаючись до власних глибинних витоків.

ББК 84.4УКР6-44

